

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

ICV 2022 = 69.49

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-1-136

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23853-13693ПР від 03.04.2019*

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.**

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 37

Вінниця – 2023

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2022 = 69.49
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-1-136

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2023. Вип. 37. 136 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») (додаток 5 до наказу Міністерства освіти і науки України 24.09.2020 № 1188).

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 7 від 20.12.2023 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (головний редактор);

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (заступник головного редактора);

Амеліна С. М., доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);

Барань Є. Б., кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Газдаг В. В., доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» Філологія, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Городенська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України, м. Київ);

Забужанська І. Д., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця);

Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Капранов О., кандидат філологічних наук, доцент, асоційований професор університетського коледжу («Норвезький педагогічний університет NLA», м. Осло, Норвегія);

Петров О. О., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Рамбішевська Д., доктор габілітат, професор (Інститут славістики Польської академії наук, м. Варшава, Польща);

Романюк С., доктор габілітат, професор (Варшавський університет, м. Варшава, Польща);

Сікора К., доктор габілітат, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща);

Хаасе Х., кандидат філологічних наук, професор (Університет Яна Євангеліста Пуркіне, м. Усті-над-Лабою, Чехія);

Черничко С. С., доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);

Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Коваленко Н. Д., доктор філологічних наук, професор (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський);

Назаренко О. М., кандидат філологічних наук, доцент (Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazpmovoznavstvo>.

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2023

© Автори статей, 2023

Ministry of Education and Science of Ukraine

**Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University**

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2022 = 69.49

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-1-136

*Certificate of registration of a printed
media outlet*

Series KB No. 23853-13693ПП of 03.04.2019

**SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University**

**Series: Philology
(Linguistics)**

No. 37

Vinnytsia – 2023

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (print)
ICV 2022 = 69.49
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-1-136

B 48 Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics) : collection of scientific works / Editor-in-Chief Inna Zavalniuk. Vinnytsia : "Firma Planer" LLC, 2023. No. 37. 136 p.

Approved as a printed periodical to the list of scientific professional editions of Ukraine (category «B») (addition 5 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 24.09.2020 No. 1188).

Recommended by the Academic Council
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
minutes of a meeting No. 7 of 21.12.2023

EDITORIAL BOARD

Zavalniuk I., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Editor-in-Chief);

Horofianiuk I., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Coordinating Editor);

Amelina S., doctor of pedagogical sciences, candidate of philological sciences (Ph.D.), professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Baran E., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine)

Csernicsko I., doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Gazdag V., doctor of Philosophy of field of the Humanitarian Science Philology, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Haase C., PhD, professor (Purkyne University Usti nad Labem, Usti nad Labem, Czech Republic);

Horodenska K., doctor of philological sciences, professor (Institute of the Ukrainian Language of Ukrainian National Academy of Science, Kyiv, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Kapranov O., PhD, associate professor (NLA University College, Oslo, Norway);

Petrov O., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Rambishevskaya D., doctor habilitat, professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland);

Romanyk S., doctor habilitat, professor (University of Warsaw, Warsaw, Poland);

Shynkaruk V., doctor of philological sciences, professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Sikora K., doctor habilitat, professor (The Jagiellonian University, Krakow, Poland);

Zabuzhanska I., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Prokopchuk L., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Assistant Editor).

REVIEWERS

Kovalenko N., doctor of philological sciences, professor (Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine);

Nazarenko O., candidate of philological sciences, associate professor (National University Odesa Law Academy, Ukraine).

Address of editorial board:

Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskogo St., 32, Vinnytsia, Ukraine, 21101;
tel. +380(0432)275589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazpmovoznavstvo>.

УДК 80/82 (062.522)

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2023

© Authors of articles, 2023

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	9
Дидик-Меуш Ганна	
Агатангел Кримський і створення історичного словника української мови.....	9
II. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації	17
Кондратенко Наталія	
Комунікативно-прагматичний потенціал мовленнєвих актів вираження глорифікації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі.....	17
Павлушенко Ольга	
Сленгові неологізми в українському комунікативному полі періоду російсько-української війни.....	25
Прадід Юрій	
Семантичні особливості та граматична структура фразеологічних одиниць із компонентами <i>бик (віл, бугай), корова, теля</i>	36
III. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики	46
Горобець Руслана	
Комунікативно-прагматична спроможність простого підмета в мові сучасної української прози для дітей.....	46
Іваницька Ніна	
Комунікативно-прагматичний потенціал простого речення як варіанта синтаксичної одиниці «речення» в українській прозі для дітей.....	57
IV. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	68
Богатько Валентина	
Неповні речення як засіб експресивізації мови творів для дітей Євгена Гуцала.....	68
Гоцинець Ірина	
Мовно-естетична репрезентація образу <i>сонце</i> в поезії Євгена Маланюка.....	77
Костусяк Наталія	
Заголовки прозових творів для дітей: синтаксична організація та комунікативно-прагматичний потенціал.....	84
Прокопчук Людмила	
Функційне навантаження порівняльних конструкцій у структурі складного синтаксичного цілого.....	93
Харченко Світлана	
Вербалізація спонукальної модальності в прозових творах для дітей: семантика і прагматика.....	100

V. Мова сучасних ЗМІ	111
Гандзюк Віталій, Кухар Ніна	
Вербальні вияви агресії в соціальних мережах (на матеріалі анкетування здобувачів спеціальності «журналістика»).....	111
Завальнюк Інна	
Синтаксичні одиниці в мові вітчизняних масмедіа періоду російсько-української війни: оновлення змісту й структури.....	120
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	131

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory.....	9
Dydyk-Meush Hanna	
Agathangel Krymsky and the creation of the historical dictionary of the Ukrainian language.....	9
II. Functional semantics of lexical units. The theory of nomination	17
Kondratenko Natalia	
Communicative-pragmatic potential of speech acts of glorification in semantic-textual linguistic expertise.....	17
Pavlushenko Olha	
Slang neologisms in the Ukrainian field of communication during the period of the Russian-Ukrainian war.....	25
Pradid Yuri	
Semantic features and the grammatical structure of phraseological units with components <i>byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)</i>	36
III. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistics.....	46
Horobets Ruslana	
Communicative and pragmatic ability of the simple subject in modern Ukrainian prose for children.....	46
Ivanytska Nina	
Communicative and pragmatic potential of the simple sentence as a variant of the syntax unit "sentence" in Ukrainian prose for children.....	57
IV. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units.....	68
Bohatko Valentyna	
Incomplete sentences as a means of expressing the language of works for children by Yevhen Hutsalo.....	68
Hotsynets' Iryna	
Linguistic and aesthetic representation of the image of <i>the sun</i> in the poetry of Yevhen Malanyuk.....	77
Kostusiak Nataliia	
Headings of prose for children: syntactic structure and communicative-pragmatic potential...	84
Prokopchuk Liudmyla	
Functional loading of comparative structures in the structure of a complex syntactic whole...	93
Kharchenko Svitlana	
Verbalization of imperative modality in prose works for children: semantics and pragmatics.....	100

V. The language of modern media	111
Gandziuk Vitaliy, Kukhar Nina	
Verbal manifestations of aggression in social networks (based on the questionnaire materials of higher education students majoring in "journalism").....	111
Zavalniuk Inna	
Syntax units in the language of the native mass media during the Russian-Ukrainian war: content and structure update.....	120
INFORMATION FOR AUTHORS	131

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК 811.161.2'374.2:811.161.2.373-112:929Кримський
DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-9-16

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ І СТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ганна Дидик-Меуш

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Україна, м. Львів, вул. Козельницька, 4
e-mail: hanna.dydykmeush@gmail.com
ORCID 0000-0001-7384-5782

У статті досліджено внесок академіка Агатангела Кримського в розвиток української історичної лексикографії на початку ХХ ст. Установлено, що А. Кримський виступив за обрання професора Є. Тимченка відповідальним редактором історичного словника. Він подав науковій громадськості кілька визначальних рис професора Тимченка, які сьогодні можуть бути застосовані для характеристики будь-якого науковця, який працює в галузі історії мови та історичної лексикографії. Архівні документи того часу засвідчують, якою активною та плідною була робота групи істориків-лексикографів, які: 1) створили велику картотеку словника (300.000 карток) на основі українських пам'яток XIV–XVIII ст.; 2) уклали два томи історичного словника: один том (А–Ж) у двох зошитах вийшов у 1930 – 1932 рр.; готовий другий том словника знищили в друкарні за наказом чиновників радянської репресивної системи.

Ключові слова: історичний словник української мови, історична лексикографія, Агатангел Кримський, Євген Тимченко, Всеукраїнська академія наук, національний контекст, європейський контекст.

AGATHANGEL KRYMSKYI AND THE CREATION OF THE HISTORICAL DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Hanna Dydyk-Meush

Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kozelnytska Street, 4, Lviv, Ukraine
e-mail: hanna.dydykmeush@gmail.com
ORCID 0000-0001-7384-5782

Introduction. *This article explores the significant contributions of Academician Ahathanhel Krymskyi to the development of Ukrainian historical lexicography during the early 20th century.*

Purpose. *The primary objective of this article is to investigate the role played by academician A. Krymskyi, as the head of the historical-philological department of the Ukrainian*

Academy of Sciences, in shaping Ukrainian historical lexicography in national and European contexts. To achieve this goal, we have outlined the following **tasks**: 1) to analyze the source materials related to the activities of the historical-philological department and the history of creating the Commission for compiling the historical dictionary of the Ukrainian language under the editorship of Prof. Yevhen Tymchenko; 2) to examine the socio-political situation in Ukraine overall and within the Ukrainian Academy of Sciences, particularly in the 1920s-1930s; 3) to clarify the role played by academician A. Krymskyi in creating the first historical dictionary of the Ukrainian language.

Methods. This article employs descriptive and comparative methods for presenting research results, along with classification, observation, and assumption methods.

Results. Our research has established that academician Krymskyi strongly advocated appointing Prof. Tymchenko as the responsible editor of the historical dictionary. He outlined several defining characteristics of Prof. Tymchenko, which are now applicable in characterizing any scholar working in language history and historical lexicography. The documents from that time confirm the active and fruitful work of the group of historian-lexicographers:

- An extensive dictionary index (300,000 cards) created based on Ukrainian sources from the 14th to the 18th centuries.

- The compilation of two volumes of the historical dictionary, with the first volume (A–Z) published in 1930 in two volumes, while the second volume was destroyed in the printing house.

Originality. This study is unique, as the documents related to the activities of the Commission for compiling the historical dictionary have not been subjected to detailed scientific study and analysis, nor have other documents from the archives of the Ukrainian Academy of Sciences regarding the work of Ukrainian historians been the object of research.

Conclusion. The research conducted with archival materials today is of utmost importance. These documents provide invaluable insights into the nuances of the era, including the various stages of the Academy of Sciences activities, the specifics of the work of Ukrainian linguists in compiling the historical dictionary, and its consequences. The Soviet regime banned the dictionary and disbanded the group responsible for compiling it. Furthermore, the dictionary's chief editor, Yevhen Tymchenko, was repressed and stripped of his right to work as a linguist for an extended period.

Keywords: Historical dictionary of the Ukrainian language, historical lexicography, Agathangel Krymskyi, Yevhen Tymchenko, Ukrainian Academy of Sciences, national context, European context.

Постановка проблеми. У славістичному світі українська історична лексикографія посідає важливе місце завдяки кільком фундаментальним історичним словникам: «Історичний словник українського языка» [11], «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» [17], «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» [18]. Вони засвідчують не тільки високий рівень лексикографічної школи в Україні (що бере свій початок від Лаврентія Зизанія та Памви Беринди), а й достойно представляють українське словникарство на тлі європейської історичної лексикографії. Вивчати мовні та позамовні фактори під час укладання та публікації томів історичного словника важливо і з огляду на власне лексикографічні проблеми, і з огляду на історико-культурологічні питання життя та побуту народу, чію мову кодифіковано в словникові такого типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія українського мовознавства за останні пів століття привертає увагу багатьох учених, які мають на меті засвідчити високий

рівень української науки в національному та європейському (насамперед славістичному) контексті. Особливо ретельно працюють історики мови та історики-лексикографи і в прикладному, і в теоретичному плані, розуміючи, що історичний словник української мови – відображення мовної свідомості та мовної картини світу українців, свідчення їхньої окремішності та унікальності. Ці питання порушено в працях І. Огієнка [14], Д. Гринчишина [4], У. Єдлінської [9], У. Добосевич [8], Р. Остаха [15], Г. Войтів [1], Г. Дидик-Меуш [6; 7], О. Кровицької [1], Ю. Осінчука [14], Р. Голика [2; 3] та ін. Проте задля отримання цілісного уявлення про особливості роботи над історичним словником української мови за часів найвидатнішого його редактора Євгена Тимченка варто вивчити архівні й опубліковані документи стосовно порушеної проблеми.

Мета статті – дослідити роль академіка А. Кримського (як керівника історико-філологічного відділу Української академії наук) у становленні української історичної лексикографії в національному і в європейському контексті. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі **завдання**: 1) вивчити джерельні матеріали про діяльність історико-філологічного відділу та про історію створення Комісії для укладання історичного словника української мови за редакцією професора Євгена Тимченка; 2) проаналізувати суспільно-політичну ситуацію в Україні загалом і в Українській академії наук зокрема (20–30-і роки ХХ ст.); 3) з'ясувати роль Агатангела Кримського у створенні першого історичного словника української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське мовознавство ХІХ ст. прославили П. Житецький, О. Потебня та К. Михальчук – «блискуче трієзір'я» лінгвістів (за висловом Юрія Шевельова [20]). Українське мовознавство початку ХХ ст. досягло великих здобутків насамперед завдяки ідеям, утіленим у працях В. Ганцова, О. Курило, П. Бузука, Є. Тимченка, О. Синявського, М. Сулими, І. Зілінського, В. Сімовича: «Вагу цих мовознавців оцінив, між іншим, і радянський режим: усі ці мовознавці, що були у сфері засягу режиму, були знищені, докладено всіх зусиль, щоб знищити їхні твори, замовчати відкриті ними» [20, с. 5].

Академік А. Кримський (один із фундаторів Української академії наук) так описав ситуацію в УАН у звіті за 1923 р.: «Видано чимало розвідок з історії української мови (назвемо праці Томсена, Кримського, Тимченка, Ганцова, Курило, Синявського, Бузука, Дем'янчука та ін.). Але де аж кипить філологічна продукція на Україні і сиплються праці наче з чарівного рога Амальтеї, дак це в царині української граматики і словників» [10, с. 265]. У «Звідомленні Першого (Історично-Філологічного) Відділу» йдеться про низку важливих лексикографічних проєктів: «За перше півріччя роботи Відділ організував постійні комісії, яких було спершу шість: 1) Словника Живої Української Мови, 2) Історичного Словника Української Мови, 3) Історично-Географічного Словника Української Землі, 4) Археографічна, 5) Видавання пам'яток Новітнього Українського Письменства та 6) Правописна – Термінологічна» [10, с. 294].

Щодо Комісії «Історичного словника українського язика», то її робота розпочалася 1919 року. На січневому засіданні Комісії Є. Тимченко так визначив пріоритетність історичного словника української мови: «Потреба на словник нашого старого язика вже віддавна відчувається, бо лексичний скарб нашої мови, найбільше в минулому, ще мало вияснений; так само й чужоземні впливи щодо їхньої сили й ваги як у сучасній людській мові, так і в старій письменній, подають низку спірних питань; їх за браком виведеного на яв і систематизованого матеріалу годі як слід розв'язати; так само дороги чужих впливів і епохи їхнього настання часто нам не зовсім ясні» [19, с. 115]. На момент написання цієї записки, як

читаємо далі, були більш ніж сприятливі умови праці для укладачів та редактора, через те були великі плани створити якісний словник, унікальний та фундаментальний: «Комісія не обмежена в своїм існуванні певним часом, через те має змогу як найповніше використати всі джерела, що можуть причинитися до історії нашої лексики, не минуючи навіть глосів, які ми подибуємо в творах арабських, грецьких і ин. авторів, і не в'яжучись жадними мовними та літературними теоріями що до мови й письменства на території сучасної України» [19, с. 115].

Важливим моментом початкової роботи над історичним словником стало призначення його редактора, безпосереднього організатора й натхненника роботи всієї групи укладачів і технічних працівників. Детально про це йдеться в «Записках Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук» за 1919 рік. Там уміщено унікальний документ – «Оцінка наукових праць проф. Є. Тимченка», автором якого є акад. А. Кримський. Уважно вивчивши текст цього документа, можемо почерпнути не тільки інформацію про конкретну особу – Є. Тимченка як лексикографа. Наведені нижче факти та міркування дають змогу виокремити основні вимоги до укладача, особливо вимоги до редактора історичного словника української мови.

Подамо (ідучи за акад. А. Кримським) попередні досягнення молодого Є. Тимченка, які давали йому право очолити роботу над історичним словником:

1) «у проф. Тимченка є довгий ряд попередніх, підготовчих студій та пильної праці в тих сумезних філологічних паростях, які дають йому спромогу взятися за історично-лексикологічну роботу з повною свідомістю, з суворим науковим методом, з великою ерудицією та з чималим уже надбаним досвідом», адже він «є автор такої української граматики, де працювате вивчення фонетичних та морфологічних особливостей живої української мови щасливо сполучується з тямущим користуванням порівнюючою філологією, її законами»;

2) «проф. Тимченко був одним з авторів (другий був покійний Михальчук) дуже совісно складеної програми для збирання особливостей української діалектології», адже він, «студіюючи стародавні українські пам'ятки, джерела для історії української мови, повинен легко розбиратися в пістрявім матеріалі, писанім по всяких глухих закутках нашої давньої території, і не спинятися безпомічно в нетрях усяких архаїзмів та рідких слів, які по наших стародавніх документах та рукописах нераз аж кишать»;

3) «проф. Тимченко і науково й практично гаразд знає польську, то це так само є великий плюс і необхідна умова для складання староукраїнського словника»;

4) «в проф. Тимченка є вже готовий надрукований словник російсько-український, і що навіть для історичного словника вже в нього є призбірані великі матеріали, зачерпнуті із стародавніх джерел, то ми маємо признати, що історично-філологічний відділ Української Академії Наук повинен нікому іншому, тільки проф. Тимченкові, доручити головний провід у тій академічній постійній комісії, яка має своєю метою скласти науковий історичний словник української мови» [12, с. LCII–LCIII].

Аргументи А. Кримського актуальні й сьогодні для тих, хто працює в історичній лексикографії. Коротко й узагальнено їх можна подати так:

- 1) знати закони мови, порівняльне мовознавство, мати добру фахову підготовку;
- 2) бути компетентним у діалектології та в історичній діалектології;
- 3) володіти мовами, які відігравали значну роль у розвитку української мови того періоду, словник якого укладається;
- 4) мати попередній лексикографічний досвід;

5) збирати матеріал до історичного словника, цікавитися цією проблематикою ще задовго до безпосередньої роботи над його укладанням та редагуванням.

Щодо обов'язкового фахового вишколу діалектолога, то професор М. Грунський у своїй рецензії «Завдання наукових підручників історії української мови (з приводу нових підручників проф. П. Бузука та проф. Є. Тимченка)» так визначив необхідність діалектології для історика мови: «Коли мова, як щось суцільне, є фікція, коли кожна мова складається з окремих говірок, то натурально, що перш за все треба вивчати діалектологію. Сама історія української мови є історія її говірок, її діалектів. І ось простежити історію української мови дуже важко тому, що в найдавніших пам'ятках ми бачимо особливості цієї мови тільки випадково, як помилки проти традиційного шаблону. Але що більше ми вивчаємо цю діалектологію, то певніші ми будемо в своїх думках що-до найстаріших пам'яток. [...] Щоб науково працювати над найдавнішими пам'ятками, щоб розбиратися в тих питаннях, які викликають ці пам'ятки, треба перш за все добре засвоїти собі дані сучасної діалектології, треба уміти застосувати ці дані до давніх пам'яток» [5, с. 260–270].

Комісія для укладання «Історичного словника українського язика» працювала успішно. І в 1930–1932 рр., коли вийшли два зшитки першого тому, особливого розмаху набрав розгром української культури в советській Україні: колектив припинив працю над словником, черговий випуск був знищений у друкарні, укладачів розігнано, а в 1939 році головного редактора проф. Є. Тимченка, після репресій та переслідувань, було заслано до Красноярського краю.

Зшитки словника, готові до друку, знищили. Проте Картотеку словника за ред. Є. Тимченка (у наукових колах її називають Картотекою Тимченка) дивом уціліла, у Києві зберігати відмовилися і передали згодом з Києва до Львова. І сьогодні вона зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Її формують 300 000 карток із цитатами-ілюстраціями, уміщеними у 118 скриньках основного й у 8 скриньках додаткового матеріалу. Картотека Є. Тимченка є, без перебільшення, неоціненним надбанням української філологічної науки і навіть тепер, у I чверті XXI ст., становить невід'ємну частину української культурної спадщини. Добре відома в мовознавчих колах, Картотека Тимченка слугує надійним помічником сучасним дослідникам українського та славистичного мовознавства. Особливу роль вона відіграє «під час укладання «Словника української мови XVI–XVII ст.». Картотека Тимченка – це орієнтир, який дає змогу колективу укладачів звіряти свій шлях: уточнювати наявність лексем, цитат, пам'яток, окремих значень слів тощо» [16; с. 136–137]. Картотека охоплює і XVIII ст., тому вчені мають змогу краще простежити кількісну та якісну динаміку вживання того чи того слова і виразу, а їхні висновки та спостереження стають більш ґрунтовними.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Українські лексикографи ретельно вивчають та публікують спадщину мовознавців кінця XIX – I половини XX ст.: «Наслідки праці цих мовознавців не викорчовані і не можуть бути викорчовані [...] з двох причин: бо їхня праця спиралася не на фантазії й суб'єктивні забаганки, а на факти й тенденції розвитку живої народної та інтелігентської мови; і також – бо вони самі мали наукову лінгвістичну кваліфікацію, лінгвістичну обдарованість і почуття відповідальності за роблене» [20; 44]. У такий спосіб, працюючи над модерними проектами, сучасні українські словникарі забезпечують нерозривність поколінь, тяглість однієї важливої справи – укладання словників, які кодифікують українську мову, зберігаючи для нащадків у слові українську матеріальну і нематеріальну культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтів Г., Кровицька О. Науковий осередок українського словникарства у Львові. *Теле- та радіожурналістика*. Львів, 2019. Вип. 18. С. 249.
2. Голик Р. «Тоземльцы и иноплеменники»: «руський патріотизм», «образ світу» та ентичні стереотипи середньовічної Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 4. С. 100–118.
3. Голик Р. Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень у Галичині. Львів, 2015. 424 с.
4. Гринчишин Д. Писемні пам'ятки XVI – першої половини XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів. *Українське і слов'янське мовознавство* / відп.ред. М.І. Сюсько. Ужгород, 2001. С. 175–181.
5. Грунський М. Завдання наукових підручників історії української мови (3 приводу нових підручників проф. П. Бузука та проф. Є. Тимченка). *Записки історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1924. Кн. XV. С. 260–270.
6. Дидик-Меуш Г. Українська історична лексикографія в науковому доробку Мовознавчої комісії НТШ. *150 років на службі української науки та культури. Гуманітарні науки* / відп. ред. С. Гелей. Львів: НТШ, 2023. С. 488–501.
7. Дидик-Меуш Г. «Словник української мови XVI – першої половини XVII століть»: що передувало його появі за роки діяльності НТШ. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей* / відпов. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2023. С. 488–501.
8. Добосевич У. Суспільний статус і престиж української мови на зламі XVI–XVII ст. Матеріали VI Міжнародного конгресу українців. Мовознавство: зб. наук. статей. Київ. 2007. Кн. 5. С. 278–288.
9. Єдлінська У. З історії Львівської лексикографічної школи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 7. С. 510–505.
10. Звідомлення Відділу за 1923 рік. *Записки історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1924. Кн. IV. С. 293–353.
11. Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ, 1930–1932. Т. I (Зош. 1–2).
12. Кримський А. Оцінка наукових праць проф. Є. Тимченка. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук* / ред. П. Зайцев; гол. ред. Д. Багалій. Київ, 1919. Кн. I. С. LCII–LCIII.
13. Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917–1927 рр.? *Записки історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1928. Кн. XVI. С. 265.
14. Огієнко І. Історичний словник української мови (Слово до Української Академії Наук у Києві). *Діло*, 1930. № 211. С. 3; № 213. С. 4). URL: <https://libraria.ua/issues/192/22252> (дата звернення: 26.10.2023).
15. Осінчук Ю. Картотека «Історичного словника українського язика»: минуле і сучасне. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія* / відп. ред. І.С. Гнатюк. Київ: Інститут української мови НАНУ, 2011. С. 494–503.
16. Осташ Р. Порівняльна характеристика Картотеки «Історичного словника українського язика» і Картотеки «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.». *Українська історична та діалектна лексика: збірник наукових праць* / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1996. Вип. 3. С. 136–137.
17. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / відп. ред. Л.Л. Гумецька. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
18. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. Львів, 1994–2018. Вип. 1–17 (видання не завершене).

19. Тимченко Є. Записка директора Постійної Комісії для складання історичного словника української мови. *Записки історико-філологічного відділу УАН* / гол. ред. акад. А. Кримський. Київ, 1923. Кн. I–II (1920–1922). С. 115.
20. Шерех Юрій. Всеволод Ганцов. Олена Курило. Вінніпег, 1954.

REFERENCES

1. Voitiv H., Krovyska O. Naukovyi osередok ukrainskoho slovnykarstva u Lvovi. *Tele- ta radiozhurnalistyka*. Lviv, 2019. Vyp. 18. S. 249.
2. Holyk R. «Toziemltsy y ynopliemiennyky»: «ruskyi patriotyzm», «obraz svitu» ta entichni stereotypy serednovichnoi Halychyny y Volyni. *Kniazha doba: istoriia i kultura*. Lviv, 2011. Vyp. 4. S. 100–118.
3. Holyk R. Kulturna pamiat i Skhidna Yevropa: pysemna kultura ta formuvannia suspilnykh uiavlen u Halychyni. Lviv, 2015. 424 s.
4. Hrynchyshyn D. Pysemni pamiatky XVI – pershoi polovyny XVII st. yak dzherelo vyvchennia ukrainskykh dialektiv. *Ukrainske i slovianske movoznavstvo* / vidp.red. M.I. Siusko. Uzhhorod, 2001. S. 175–181.
5. Hrunskyi M. Zavdannia naukovykh pidruchnykiv istorii ukrainskoi movy (Z pryvodu novykh pidruchnykiv prof. P. Buzuka ta prof. Ye. Tymchenka). *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1924. Kn. XV. S. 260–270.
6. Dydyk-Meush H. Ukrainska istorychna leksykohrafiia v naukovomu dorobku *Movoznavchoi komisii NTSh. 150 rokiv na sluzhbi ukrainskoi nauky ta kultury. Humanitarni nauky* / vidp. red. S. Helei. Lviv: NTSh, 2023. S. 488–501.
7. Dydyk-Meush H. «Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII stolit»: shcho pereduvalo yoho poiavi za roky diialnosti NTSh. *Movoznavcha komisiia NTSh. Z istorii liudei ta idei* / vidpov. red. H. Dydyk-Meush. Lviv, 2023. S. 488–501.
8. Dobosevych U. Suspilnyi status i prestyzh ukrainskoi movy na zlami XVI–XVII st. *Materialy VI Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv. Movoznavstvo: zb. nauk. statei*. Kyiv, 2007. Kn. 5. S. 278–288.
9. Iedlinska U. Z istorii Lvivskoi leksykohrafichnoi shkoly. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. Lviv, 2000. Vyp. 7. S. 510–505.
10. Zvidomlennia Viddilu za 1923 rik. *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1924. Kn. IV. S. 293–353.
11. Istorychnyi slovnyk ukrainskoho yazyka / za red. Ye. Tymchenka. Kharkiv; Kyiv, 1930–1932. T. I (Zosh. 1–2).
12. Krymskyi A. Otsinka naukovykh prats prof. Ye. Tymchenka. *Zapysky Istorychno-Filolohichnoho Viddilu Ukrainskoi Akademii Nauk* / red. P. Zaitsev; hol. red. D. Bahalii. Kyiv, 1919. Kn. I. S. LCII–LCIII.
13. Krymskyi A. Shcho зроблено na Ukraini v tsaryni istoryko-filolohichnykh nauk za desiatylittia 1917–1927 rr.? *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1928. Kn. XVI. S. 265.
14. Ohiienko I. Istorychnyi slovnyk ukrainskoi movy (Slovo do Ukrainskoi Akademii Nauk u Kyivi). *Dilo*, 1930. № 211. S. 3; № 213. S. 4). URL: <https://libraria.ua/issues/192/22252> (data zvernennia: 26.10.2023).
15. Osinchuk Yu. Kartoteka «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka»: mynule i suchasne. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia* / vidp. red. I. S. Hnatiuk. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU, 2011. S. 494–503.
16. Ostash R. Porivnialna kharakterystyka Kartoteky «Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka» i Kartoteky «Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.». *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka: zb. naukovykh prats* / vidp. red. D.H. Hrynchyshyn. Lviv, 1996. Vyp. 3. S. 136–137.
17. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: u 2 t. / vidp. red. L.L. Humetska. Kyiv: Naukova dumka, 1977–1978.

18. Slovník ukraïnskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. / vidp. red. D.H. Hrynchyshyn. Lviv, 1994–2018. Vyp. 1–17 (vydannia ne zavershene).

19. Tymchenko Ye. Zapyska dyrektora Postiinoi Komisii dlia skladannia istorychnoho slovnyka ukraïnskoi movy. *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN* / hol. red. akad. A. Krymskyi. Kyiv, 1923. Kn. I–II (1920–1922). S. 115.

20. Sherekh Yurii. Vsevolod Hantsov. Olena Kurylo. Vinnipeg, 1954.

Дидик-Меуш Ганна Михайлівна, доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (Україна).

Dydyk-Meush Hanna, Doctor of Philological Sciences, Professor, Senior Researcher at the Department of Ukrainian Language, Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine (Ukraine).

Стаття надійшла: 26.10.2023

Статтю прийнято до друку: 03.11.2023

II. ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

УДК 81.42 + 343.98

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-17-25

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ ВИРАЖЕННЯ ГЛОРИФІКАЦІЇ В СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Наталія Кондратенко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Україна, м. Одеса, вул. Дворянська, 2

e-mail: kondr_nat@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9589-7716

У статті проаналізовано мовленнєві акти, що виражають комунікативну інтенцію глорифікації в текстах дискурсу соціальних мереж. Зосереджено увагу на дефініції поняття «глорифікація» як терміна українського законодавства. Це поняття належить до поширених у сучасних семантико-текстуальних лінгвоекспертних дослідженнях. Представлено дефініції за тлумачними словниками української мови та схарактеризовано глорифікацію як вияв семантико-граматичної категорії оцінки. Доведено, що інтенція глорифікації актуалізує комунікативно-прагматичний потенціал мовленнєвих актів позитивної оцінки. У комунікативній ситуації взаємодії мовця з масовим адресатом у публічному просторі соціальних мереж глорифікацію реалізовано через мовленнєві акти прославлення, похвали і подяки.

Ключові слова: інтенція, мовленнєвий акт, комунікативна ситуація, комунікативно-прагматичний потенціал, глорифікація.

COMMUNICATIVE-PRAGMATIC POTENTIAL OF SPEECH ACTS OF GLORIFICATION IN SEMANTIC-TEXTUAL LINGUISTIC EXPERTISE

Natalia Kondratenko

Odesa I.I.Mechnikov National University

St. Dvoryanska, 2, Odesa, Ukraine

e-mail: kondr_nat@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9589-7716

Introduction. *The article analyzes the speech acts that express the communicative intention of glorification in the discourse texts of social networks. Attention is focused on the definition of the concept of «glorification» as a term of Ukrainian legislation. This concept is common in modern semantic-textual linguistic expert research. Definitions according to explanatory dictionaries of the Ukrainian language are presented and glorification is characterized as a manifestation of the semantic-grammatical category of assessment. It is proved that the intention of glorification*

actualizes the communicative and pragmatic potential of speech acts of positive evaluation.

Purpose. The purpose of the study is to define the concept of glorification and distinguish speech acts in which the intention of glorification is realized. The goal determined the following tasks: to define the concept of «glorification» according to explanatory dictionaries of the Ukrainian language; to characterize glorification within the semantic-grammatical category of assessment; to single out the main speech acts that are a consequence of the realization of the intention of glorification.

Methods. Linguopragmatic analysis was used to identify intentions and speech acts of glorification. Discourse-analysis was used to characterize the features of communicative behavior of the speaker and addressees. Functional-categorical analysis was used to outline signs of glorification as one of the manifestations of positive evaluation. The analysis of dictionary definitions and component analysis were used to find out the meaning of the lexeme «glorification» in the modern Ukrainian language.

Results. We interpret glorification within the semantic-grammatical category of evaluation, namely as a manifestation of positive evaluation, which involves the qualification of the main speech acts of its implementation. In the modern semantic-textual examination of speech, it is necessary to take into account two vectors of the implementation of the evaluation category – positively evaluative and negative evaluative values expressed in the text. Speech acts of glorification express a positive assessment of varying degrees of intensity using various speech acts; however, the communicative intention of the speaker in this case is always directed to a positive assessment of the highest degree. According to the traditional approach, evaluative speech acts were assigned to expressives that express the speaker's internal psychological state, in particular, his emotional tension, attitude to the situation and the interlocutor, emotional reaction to events, etc. Expressives also include expressions of evaluation – both positive and negative.

Originality. We include the following types of speech acts of positive evaluation subordinated to the expression of the intention of glorification. 1. Glorification is a speech act of expressing the highest positive assessment of the subject's actions with the affiliation of this subject to ideals worthy of imitation. The communicative intention of the speaker in this case is to give the highest positive evaluation to the actions of a certain subject. Speech acts glorifying the aggressor are characterized by a corresponding theme: a positive assessment of the actions of the military personnel of the aggressor country and the expression of a positive attitude towards their actions during the armed aggression against Ukraine. 2. Praise is a speech act, the communicative intention of which indicates sincere approval, a positive and evaluative attitude towards the object of assessment. First of all, praise is a manifestation of the speaker's positive and evaluative attitude towards a specific person, that is, it is directed at the subject. If the speech acts of praise are intentionally directed to certain actions, then praise does not refer to actions, but to a person. 3. Gratitude is a speech act of a positive reaction to a person's actions: the addressee expresses gratitude to the addressee for actions that the addressee considers useful for himself. Thanks as a ritual speech act does not have a clear direction towards glorification, but the use of this speech act to realize the intention of glorifying the aggressors and the military of the Russian Federation in the public space actualizes its communicative and pragmatic potential precisely as the realization of glorification.

Conclusion. The concept of glorification gained relevance with the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine as a term of the Criminal Code, which is common in requests for semantic-textual linguistic examination. The interpretation of this concept involves taking into account the actual semantic aspect and the linguopragmatic aspect. At the

semantic level, the lexeme «glorification» has the meaning as a derivative of the verb «glorify», which is semantically identical to the verb «glorify». Glorification means «glorifying, praising, creating greatness». The linguistic-pragmatic aspect involves taking into account the communicative and pragmatic potential of speech acts subject to the expression of the intention of glorification. The concept of glorification in the semantic-textual linguistic examination is a manifestation of the semantic-grammatical category of evaluation, which implies its qualification taking into account semantic and pragmatic criteria. The main speech acts in which glorification is realized are the speech acts of expressing a positive assessment – glorification, praise and thanks.

Keywords: *intention, speech act, communicative situation, communicative and pragmatic potential, glorification.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Семантико-текстуальну лінгвістичну експертизу передусім зосереджено на визначенні об'єктивного змісту тексту та окремих висловлювань з урахуванням семантики лексичних одиниць і загального контексту. Проте не менш важливо під час проведення лінгвістичного експертного дослідження брати до уваги комунікативно-прагматичний потенціал представлених у тексті мовленнєвих актів, оскільки інтенція мовця часто стає тим чинником, що уможливорює кваліфікацію висловлювань як належних до певної групи (заклик, обіцянка, пропозиція тощо). Саме комунікативний намір, обрана стратегія комунікативної поведінки та специфіка комунікативної ситуації зумовлюють лінгвістичну інтерпретацію комунікативної взаємодії мовця та адресата. До актуальних питань, для розв'язання яких потрібно брати до уваги комунікативно-прагматичні параметри тексту, належить визначення та характеристика мовленнєвих актів глорифікації. Це поняття з'явилося в експертній практиці порівняно недавно і потребує ґрунтового лінгвістичного опрацювання насамперед в аспекті лінгвопрагматики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методологічного підґрунтя, терміносистеми й основних проблем лінгвістичної експертизи висвітлено в наукових працях українських мовознавців Б. Ажнюка, Л. Ажнюк, К. Голобородька, Т. Космеди, Х. Пазюристої, Т. Петрової, Г. Черненко, В. Широкова, Г. Яроцької та ін. Науковці КНУ імені Тараса Шевченка Л. Шевченко і Д. Сизонов видали перший в Україні підручник із лінгвоекспертології [14]. Можна стверджувати, що в Україні сформувалася потужна наукова школа лінгвістичної експертизи, що об'єднує, з одного боку, науковців-практиків профільних установ Міністерства юстиції, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України (С. Вул, Н. Дідушок, С. Долинківська, Є. Ковкіна, Л. Свиридова, Л. Фраймович та ін.), а з іншого боку, академічних дослідників (Л. Ажнюк, К. Голобородько, Л. Компанцева, Д. Сизонов, Л. Шевченко, В. Широков та ін.). Відзначимо, що останнім часом теоретики працюють як залучені до проведення експертної діяльності фахівці, тому в обох випадках маємо поєднання практики з теорією. Особливе місце і в експертній практиці, і в теоретичних розвідках посідає лінгвопрагматичний аналіз текстів, серед яких переважають різні жанри, представлені в соціальних мережах. Л. Компанцева наголошує, що «лінгвістична експертиза соціальних мереж вбачається ефективним інструментом ідентифікації гібридних загроз і впливів в інтернетному середовищі, а її результати сприяють виробленню асиметричних проактивних відповідей на дискурсивні загрози національній безпеці» [6, с. 133]. Висловлювання в дописах і коментарях соцмереж, що містять оцінку інформацію та скеровані на висвітлення актуальних політичних подій, усе частіше стають матеріалом дослідження в лінгвістичній експертизі. Через публічний характер повідомлень у мережевому дискурсі вони становлять лівову частину висловлювань і текстів, що є об'єктом

лінгвоекспертних досліджень. Насамперед це важливо в умовах інформаційної війни проти України під час повномасштабного вторгнення: створення, поширення й підтримка ворожого контенту в соцмережах належить до серйозних правопорушень. Однією з таких дій є глорифікація учасників збройної агресії РФ проти України, що набуває різних вербальних форм. При цьому глорифікація з лінгвопрагматичного боку реалізується в мовленнєвих актах різних типів, об'єднаних інтенцією мовця – прославлення певних осіб. На думку Ю. Браїлко і Н. Кислої, «деякі лінгвісти не бачать різниці між мовними явищами підтримки та глорифікації» [3, с. 306]. Саме це зумовлює потребу врахування комунікативно-прагматичного потенціалу мовленнєвих актів, інтенцією яких є глорифікація учасників збройної агресії проти України.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є визначення поняття глорифікації та виокремлення мовленнєвих актів, у яких реалізується інтенція прославлення. Мета зумовила розв'язання таких завдань: визначити поняття «глорифікація» за тлумачними словниками української мови; схарактеризувати глорифікацію в межах семантико-граматичної категорії оцінки; виокремити основні мовленнєві акти, що є наслідком втілення інтенції глорифікації.

Методи дослідження. Під час аналізу залучено методи: лінгвопрагматичний аналіз – задля виявлення інтенцій і мовленнєвих актів глорифікації; дискурсивний аналіз – для характеристики особливостей комунікативної поведінки мовця та адресатів; функційно-категорійний аналіз – для окреслення ознак глорифікації як одного з виявів позитивної оцінки; прийом аналізу словникових дефініцій і компонентний аналіз – для з'ясування значення лексеми «глорифікація» в сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну значно зросла роль семантико-текстуальних лінгвістичних досліджень з огляду на прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» в березні 2022 року [4]. Згідно із Законом Кримінальний кодекс України доповнено ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Серед термінів, представлених у цій статті, у центрі нашої уваги постає поняття глорифікації, що раніше не мало юридичного потрактування. Це обґрунтовують і фахівці з тлумачення юридичної термінології, надаючи коментарі й дефініції поняття: глорифікація – «це надання ореолу героїчності, підкреслено позитивне ставлення, патетичне наділення позитивними якостями з одночасним запереченням негативних (чи без такого) наступних адресатів: осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» [7, с. 116]. Дискусійність цього поняття в правовому вимірі стає причиною його обговорення фахівцями відповідної галузі та надання йому чіткого визначення, зокрема в аспектах правомірності впровадження іншомовного терміна на противагу наявним «героїзація», «прославлення» «звеличення»; відсутності дефініції в

правових актах; відсутності в більшості тлумачних словників української мови тощо. Цей факт зумовлює продукування авторських визначень у наукових працях, як-от: «ушляхення чи надання героїчного обліку» [14, с. 28]. Натомість у лінгвістичній науковій літературі цей термін не отримав належного висвітлення й потрактування, попри потребу опертя саме на лінгвістичну теорію під час проведення семантико-текстуальних лінгвістичних експертиз. Лише окремі аспекти лінгвістичного витлумачення термінів аналізованої ст. 436-2 Кримінального кодексу ставали предметом наукового аналізу, оскільки «лінгвістична інтерпретація юридичних термінів дозволяє експерту-лінгвісту виявити в аналізованих ним текстах мовленнєві акти, предметний зміст яких корелює із семантичним обсягом наведених вище понять, при цьому виконати завдання в межах компетенції лінгвіста, не вдаючись до потрактування норм права» [10, с. 110].

З погляду лінгвістичної експертизи термін «глорифікація» насамперед ґрунтується на дефініціях тлумачних словників. Фіксуємо дієслово «глорифікувати» в значенні «славити, звеличувати» в додаткових томах Словника української мови в 11 томах [12, с. 232], відповідно «глорифікація» визначена як «дія за значенням глорифікувати» [там само]. За дериваційними нормами української мови іменник «глорифікація» як номінація дії може бути потрактована як «прославлення, звеличення». Саме така дефініція є робочою для подання термінологічного апарату в семантико-текстуальних дослідженнях. Зазначені іменники зафіксовано в Словнику української мови в 11 томах, але не з окремими дефініціями, а як «дія за значенням прославляти» [11, т. 8, с. 287] та «дія за значенням звеличити» [11, т. 3, с. 463]. Зважаючи на це, потрібно відштовхуватися від лексикографічних дефініцій дієслів, екстраполюючи їх на номінації дії. Так, дієслово «прославляти» має словникове визначення: «1. Робити кого-, що-небудь славнозвісним, популярним, відомим. // чим. Ставати славнозвісним, популярним, відомим завдяки чомусь. 2. Звеличувати, вихваляти кого-, що-небудь, створювати популярність, славу комусь, чомусь (перев. описуючи в художньому творі, оспівуючи у пісні і т. ін.)» [11, т. 8, с. 287]. У Кримінальному кодексі України актуалізовано друге значення лексеми, отже, прославлення – це звеличення, вихваляння, популяризація. Дієслово «звеличити» має значення: «1. Створювати велич кому-, чому-небудь, сприяти величі, славі когось, чогось. // Робити значнішим кого-небудь. 2. Вихваляти, прославляти кого-, що-небудь» [11, т. 3, с. 464]. У другому значенні фіксуємо повний семантичний збіг із семантичним наповненням слова «прославляти» і трактуємо звеличення як «прославлення, вихваляння, створення величі». Спільними семами в обох випадках є «слава» і «хвала», що в українській мові мають виражену позитивно-оцінну конотацію. Н. Бігунова визначає схвалення як мовленнєвий акт позитивної оцінки [2, с. 93], що скеровує лінгвістичний вектор аналізу поняття глорифікації в бік категорії оцінки.

З огляду на це ми тлумачимо глорифікацію в межах семантико-граматичної категорії оцінки як вияв позитивної оцінки, що передбачає кваліфікацію основних мовленнєвих актів її реалізації. Категорію оцінки ґрунтовно описано в наукових розвідках С. Ганжі, В. Корольової, Т. Космеди, Л. Марчук, Т. Приходько, О. Халіман, Г. Черненко, Г. Яроцької та ін., зокрема проаналізовано лексичні та граматичні засоби вираження категорії оцінки. У сучасній семантико-текстуальній експертизі мовлення потрібно враховувати два вектори реалізації категорії оцінки – позитивно оцінене і негативно оцінене значення, виражені в тексті. Мовленнєві акти глорифікації виражають позитивну оцінку різного ступеня інтенсивності з використанням різних мовленнєвих актів, однак комунікативна інтенція мовця в цьому разі завжди скерована на позитивне оцінювання найвищого ступеня. Згідно з

традиційним підходом оцінні мовленнєві акти уналежнено до експресивів, що виражають внутрішній психологічний стан мовця, зокрема його емоційну напругу, ставлення до ситуації та співрозмовника, емоційну реакцію на події тощо. До експресивів належить і висловлення оцінки – як позитивної, так і негативної. З огляду на це в лінгвістиці виокремлюють оцінні мовленнєві акти, що є різновидом експресивів. Г. Приходько розмежовує оцінні мовленнєві акти, скеровані на об'єкт і на суб'єкт [9, с. 74], наголошуючи на потребі врахування семантичних і прагматичних критеріїв визначення оцінних мовленнєвих актів. Ми пропонуємо виокремлювати мовленнєві акти позитивної оцінки, об'єднані інтенцією глорифікації, з оперттям на експертну практику.

Зараховуємо до мовленнєвих актів позитивної оцінки, підпорядкованих вираженню інтенції глорифікації, такі різновиди.

1. Прославлення – мовленнєвий акт вираження найвищої позитивної оцінки дій суб'єкта з уналежненням цього суб'єкта до ідеалів, що заслуговують наслідування. Саме цей тип мовленнєвого акту є прямим вираженням глорифікації, тому на семантичному рівні передбачає вживання лексем *слава, герой, гордість, гордиться, пишатися* тощо, напр.: *Героїв потрібно знати в обличчя. Вони проявили себе на полі бою; Слава героям! Пишаюся вами, воїни! Ви захищайте наші кордони; Ваш подвиг ніколи не буде забутий! Слава героям!* Висловлювання представлені переважно розповідними окличними реченнями, що є позитивно оцінними судженнями із семантикою позитивної характеристики особи або дій особи. Моделлю мовленнєвого акту прославлення є «позитивна оцінка + характеристика дії». Комунікативною інтенцією мовця в цьому разі є надання найвищої позитивної оцінки діям певного суб'єкта. Для мовленнєвих актів прославлення агресора характерна відповідна тематика: позитивна оцінка дій військовослужбовців країни-агресора та висловлювання позитивного ставлення до їхніх дій саме під час збройної агресії проти України.

2. Похвала – це мовленнєвий акт, комунікативна інтенція якого вказує на «щире схвалення, позитивно-оцінне ставлення до об'єкта оцінки [8, с. 5]. Насамперед похвала є виявом позитивно-оцінного ставлення мовця до конкретної особи, тобто спрямована на суб'єкта. Похвала відрізняється від прославлення меншим ступенем вияву позитивної оцінки, тому використовуються лексеми *хороший, добрий, гарний, правильний, молодець* тощо та аргументи відповідної оцінки. Глорифікація, потрактована як позитивна оцінка дій учасника збройної агресії проти України, має одним із засобів реалізації похвалу, напр.: *Повертайтесь додому живими, наші захисники; Солдате! (...) Ти найсильніший, найхоробріший і стальний.* Моделлю мовленнєвого акту похвали є «позитивна оцінка + номінація суб'єкта». Розмежовуючи мовленнєві акти похвали і схвалення, погоджуємося з думкою Н. Бігунової щодо несуб'єктного статусу схвалення: «Об'єктами схвалення є неживі предмети, ідеї та явища, які не входять у сферу особистих інтересів співрозмовника» [1, с. 13], а об'єктами похвали завжди є суб'єкти. Якщо мовленнєві акти проставлення інтенційно скеровані на певні дії, то похвала стосується не дій, а особи.

3. Подяка – це мовленнєвий акт позитивної «реакції на вчинки людини: адресант висловлює подяку адресату за дії, які адресант вважає корисними для себе» [5, с. 75]. Подяка належить до непрямих мовленнєвих актів позитивної оцінки, проте в політичних текстах часто виступає засобом вираження глорифікації, напр.: *Поклон тобі, солдате! Дякуємо за все; Спасибі, браття! Ви з перших днів на війні.* На лексичному рівні подяка виражається за допомогою лексем *дякую, спасибі, подяка* тощо. Мовленнєвий акт подяки є додатковим для вираження оцінного ставлення до особи або її дій: мовець висловлює вдячність тим учасникам збройної агресії, які, на його думку, на це заслуговують через відповідні вчинки.

Моделлю мовленнєвого акту подяки є «висловлення вдячності + характеристика дії суб'єкта». Подяка як ритуальний мовленнєвий акт не має чіткого скерування на глорифікацію, але використання цього мовленнєвого акту для реалізації інтенції прославлення агресорів і військових рф у публічному просторі актуалізує його комунікативно-прагматичний потенціал саме як реалізацію глорифікації.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Поняття глорифікації набуло актуальності з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну як термін Кримінального кодексу, який поширений у запитах на проведення семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи. Витлумачення цього поняття передбачає врахування власне семантичного аспекту та лінгвопрагматичного. На семантичному рівні лексема «глорифікація» має значення, похідне від дієслова «глорифікувати», що семантично тотожне дієслову «прославляти». Глорифікація має значення «прославлення, вихваляння, створення величі». Лінгвопрагматичний аспект передбачає врахування комунікативно-прагматичного потенціалу мовленнєвих актів, підпорядкованих вираженню інтенції глорифікації. Поняття глорифікації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі є виявом семантико-граматичної категорії оцінки, що передбачає її кваліфікації з урахуванням семантичних і прагматичних критеріїв. Основними мовленнєвими актами, у яких реалізовано глорифікацію, є мовленнєві акти висловлення позитивної оцінки – прославлення, похвала і подяка. Перспективи дослідження полягають у розробленні методики семантико-текстуального аналізу текстів в аспекті наявності в них глорифікації суб'єктів – учасників збройної агресії рф проти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка як засіб маніпуляції співрозмовником (на матеріалі англomовного літературного художнього дискурсу). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. Вип. 2. С. 12–18.
2. Бігунова Н. О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання. Одеса: КМ ОМД, 2017. 580 с.
3. Браїлко Ю. І., Кисла Н. В. Проблемні аспекти лінгвістичних досліджень у кримінальних провадженнях стосовно глорифікації учасників збройної агресії Російської федерації проти України. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 302–312.
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення 28.09.2023).
5. Ківенко І. О. Мовленнєвий акт подяки: прагмалінгвістичний аналіз (на матеріалі англійської мови): дис. канд. філол. наук. Одеса, 2018. 226 с.
6. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. № 40. С. 119–139.
7. Олейніков Д., Сердечна А. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 110–118.
8. Паламар Н. І. Місце мовленнєвого акту *похвала* серед оцінних мовленнєвих актів. *Іноземна філологія*. 2015. Вип. 128. С. 3–8.
9. Приходько Г. І. Оцінні мовленнєві акти в типології мовленнєвих актів. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2017. Вип. 1. С. 71–74.

10. Сидоренко О., Бондаренко О., Сипченко І. Лінгвістична інтерпретація юридичної термінології в семантико-текстуальних дослідженнях. *Філологічні трактати*. 2022. Т. 14, № 2. С. 105–115.
11. Словник української мови в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
12. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х книгах / Гол. ред. П. Ю. Гриценко. Кн. 1. А–Л. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 556 с.
13. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза: підручник / За заг ред. Л. І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.
14. Шинкарьов Ю. В., Коваленко О. О. Правова характеристика поняття «гlorифікація» як форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія «Право». 2022. Вип. 36. С. 23–30.

REFERENCES

1. Bihunova N. O. Pozytyvna otsinka yak zasib manipuliatsii spivrozmovnykom (na materialy anhlomovnoho literaturnoho khudozhnoho dyskursu). *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. 2019. Vyp. 2. S. 12–18.
2. Bihunova N. O. Pozytyvna otsinka: vid kohnityvnoho sudzhennia do komunikatyvnoho vyslovliuvannia. Odesa: KM OMD, 2017. 580 s.
3. Brailko Yu. I., Kysla N. V. Problemni aspekty linhvistychnykh doslidzhen u kryminalnykh provadzhenniakh stosovno hloryfikatsii uchasykh zbroinoi ahresii Rosiiskoi federatsii proty Ukrainy. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2023. Vyp. 68. S. 302–312.
4. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoї informatsiinoї produktsii». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (data zvernennia: 28.09.2023).
5. Kivenko I. O. Movlennieviy akt podiaky: prahmalinhvistychnyi analiz (na materialy anhliiskoi movy): dys. kand. filol. nauk. Odesa, 2018. 226 s.
6. Kompantseva L. F. Linhvistychna ekspertyza sotsialnykh merezh v umovakh hibrydnykh vyklykiv natsionalnii bezpetsi Ukrainy. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka*. 2020. № 40. S. 119–139.
7. Olieinikov D., Serdechna A. Naukovo-praktychnyi analiz terminiv, vykorystanykh v dyspozytsii st. 436-2 KK Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2022. Vyp. 74, c. 2. S. 110–118.
8. Palamar N. I. Mistse movlennievoho aktu pokhvala sered otsinnykh movlennievnykh aktiv. *Inozemna filolohiia*. 2015. Vyp. 128. S. 3–8.
9. Prykhodko H. I. Otsinni movlennievi akty v typolohii movlennievnykh aktiv. **Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskyi filolohichni chasopys»**. 2017. Vyp. 1. S. 71–74.
10. Sydorenko O., Bondarenko O., Sypchenko I. Linhvistychna interpretatsiia yurydychnoi terminolohii v semantyko-tekstualnykh doslidzhenniakh. *Filolohichni traktaty*. 2022. Т. 14, № 2. С. 105–115.
11. Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.
12. Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. Dодatkovyi tom: u 2-kh knyakh / Hol. red. P. Yu. Hrytsenko. Kn. 1. А–Л. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2017. 556 s.
13. Shevchenko L. I., Syyzonov D. Yu. Linhvistychna ekspertyza: pidruchnyk / Za zah red. L. I. Shevchenko. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet», 2021. 244 s.
14. Shynkarov Yu. V., Kovalenko O. O. Pravova kharakterystyka poniattia «hloryfikatsiia» yak formy obiektivnoi storony skladu kryminalnoho pravoporushennia, peredbachenoho st. 436-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Serii «Pravo»*. 2022. Vyp. 36. S. 23–30.

Кондратенко Наталія Василівна, доктор філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Україна).

Kondratenko Natalia, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Applied Linguistics Odesa I.I.Mechnikov National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 25.10.2023

Статтю прийнято до друку: 01.11.2023

УДК 811.161.2'373.43:355.48(470+571:477)

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-25-36

СЛЕНГОВІ НЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПОЛІ ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ольга Павлушенко

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: olha.pavlushenko@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0224-0900

У статті викладені результати дослідження словотвірних моделей сленгових неологізмів, що з'явилися в українському комунікативному полі соціальних мереж Facebook, YouTube, Telegram у період повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано лексичні інновації в межах лексико-семантичної, морфемної, лексико-синтаксичної та аббревіаційної деривації. Приділено увагу такому різновиду лексико-синтаксичного словотвору, як голофразис, який активізувався в українському розмовному мовленні в досліджуваній період. У всіх випадках виявлених нових лексичних одиниць з'ясовано їхню семантику.

Ключові слова: *неологізм, семантичний неологізм, лексичний новотвір, okazionalizm, сленг, словотвірна модель, сема, соціальна комунікація, інтернет-ресурс.*

SLANG NEOLOGISMS IN THE UKRAINIAN FIELD OF COMMUNICATION DURING THE PERIOD OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Olha Pavlushenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozshskoho St., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: olha.pavlushenko@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0224-0900

Introduction. *The article presents the results of a study of slang neologisms that appeared in the Ukrainian communicative field of social networks Facebook, YouTube, and Telegram during the full-scale Russian-Ukrainian war.*

Purpose. *The purpose of the proposed article is to analyze word-formation models of slang neologisms.*

Methods. *The research methods constituted a complete system, which combined in sequential application the interpretative and analytical method (at the stage of processing scientific sources in the direction of the selected linguistic problem), contextual analysis (at the stage of delineating the semantic volume of new lexical units in the colloquial and everyday speech of Ukrainians), word-formation analysis (at the stage of determining the derivational models of the investigated lexemes), statistical method (at the stage of structuring the analyzed lexical group in a quantitative dimension), descriptive method (at the stage of systematization of the obtained research results), theoretical generalization method (at the stage of formulating conclusions and research perspectives).*

Results. *The proposed study analyzed lexical innovations within the scope of lexical-semantic, morpheme, lexical-syntactic and abbreviation derivation. Attention is paid to such a type of lexical-syntactic word formation as holophrase, which became active in Ukrainian colloquial speech during the period under study. Their semantics was clarified in all cases of discovered new lexical units.*

Originality. *The empirical material covered by the study most fully represents slang neologisms that were recorded in the Ukrainian segment of social networks Facebook, YouTube, Telegram from 2022 to 2023.*

Conclusion. *In the space of web resources, new phenomena of the Ukrainian language of the future are being formed today. The lack of censorship and linguistic correction contribute to the emergence of lexical neologisms, which objectify not only the conceptual essence of the national worldview, but also its emotional plane. The activation of word-forming resources affirms the vital energy of the Ukrainian language, its inner strength and invincible desire for development.*

Keywords: *neologism, semantic neologism, lexical innovation, occasionalism, slang, word-formation model, sema, social communication, Internet resource.*

Постановка проблеми. Незаперечним є твердження, що мова засобів масової інформації «завжди була дзеркалом, що відображає епоху, період, подію» [3, с. 92], проте справедливим буде зауважити, що в сучасному інформаційному полі традиційні засоби масової інформації давно вже втратили свої панівні позиції. На інформаційний дискурс сьогодення помітний вплив чинять соціальні мережі Facebook, YouTube, Instagram, Telegram, X (колишній Twitter). Саме у вільному просторі комунікації на соціальних платформах

з'являються мовні інновації, які проникають у мовленнєву практику дикторів новинних і модераторів аналітичних програм чи колонок офіційних масмедіа (радіо, телебачення, преса). Мовна інноватика переважно поширюється на лексичну й фразеологічну підсистему, які найшвидше реагують на зміни, що відбуваються в житті соціуму, і найкраще відбивають нові тенденції в мисленні його членів.

Медіадискурс, інформуючи своїх споживачів про актуальні події, впливає на їхню громадянську й політичну свідомість, закладає основи для формування в національній картині світу концептуальних образів, аксіологічних взірців, світоглядних орієнтирів. Успішність цієї діяльності забезпечує мова як засіб об'єктивації ментальних конструктів, тому всі, хто користується мовою як інструментом впливу, перебувають у постійному пошуку яскравих слів і виразів, що своєю незвичністю, експресією, стилістичною конотацією захоплюють увагу слухача, читача, торкаються його емотивної сфери. Незадоволення семантичними властивостями загальноновживаних лексем спонукає авторів текстів створювати свіжі, нестандартні лексичні одиниці та вирази. Вичерпний перелік екстра- й інтралінгвальних чинників появи в мові нових виражальних засобів називає О. Селіванова – це й синергетичні параметри самоорганізації та збереження мови, тенденції її розвитку, мовна економія й надмірності, стереотипізація, евфімізація, функціонально-стилістична диференціація, пуристичні прагнення мовців і т. ін. [12, с. 504].

Зацікавлення мовознавців лексичними інноваціями в українській мові нинішньої доби зумовлене радикальними змінами в суспільному дискурсі й мовній картині світу, що пов'язані з реаліями загальнонаціональної боротьби проти російських загарбників, яка триває з 2014 р., а в лютому 2022 р. увійшла в стадію повномасштабної війни.

Джерелами емпіричного матеріалу лінгвістичних студій, присвячених інноваційним процесам в українській мові, дедалі частіше слугують тексти, опубліковані на офіційних вебсайтах інформаційних і новинних каналів, порталах та в індивідуальних блогах. Вихід суспільної комунікації у вільний простір всесвітньої павутини, відсутність цензури й самоцензури сприяло бурхливому словотворенню, появі переважно емоційно-експресивних слів, які завдяки своїй образності спроможні ефектно називати, характеризувати, оцінювати події, явища, факти, а отже, привертати й утримувати увагу читача. Певна кількість новітніх номінативів є актуальними тут і зараз, і цим зумовлена та активність, із якою лінгвісти взялися до їхньої фіксації й дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостереження за омовленою реакцією українського соціуму на трагічні й героїчні події російсько-української війни лежать не тільки в лінгвістичній площині, а й в царині етноментальності, оскільки українська мова, як ніколи раніше, актуалізувала одну з провідних своїх функцій – розмежування «свого» і «чужого» [2, с. 10].

Лінгвокреативність українців на тлі історичних подій останнього десятиріччя неодноразово поставала об'єктом мовознавчих розвідок: Н. Поліщук аналізувала на матеріалах газет «Дзеркало тижня», «Українська правда», «Газета по-українськи», «Високий Замок» лексику, породжену Майданом [10]; О. Кирилюк обрала за мету дослідити оцінні характеристики новотворів, що виникли внаслідок суспільно-політичного протистояння в Україні кінця 2013 – початку 2015 року [5]; А. Гладченко, О. Комарова зосередилися на розгляді семантичних неологізмів, а також дериватів, похідних від власних імен осіб, які стали символами війни [1]. С. Гриценко у своїх студіях охопила увагою неолексеми, що стали «мовним маркером російсько-української війни 2022 р. ...», закумулювали в собі весь спектр емоцій українського народу до агресора, його політичних поплічників у Європі та

світі, а також ставлення українців до бездіяльності та пасивності переважної більшості росіян» [2, с. 10]. Різні аспекти мовного віддзеркалення російсько-українського збройного змагання в новітніх сленгізмах вивчали Г. Вусик, Л. Гмиря, Т. Гуцуляк, І. Демешко, Н. Єльнікова, М. Жулінська, В. Заскалета, Ж. Колоїз, Т. Кремінь, О. Круглій, Н. Павлик, М. Хар.

Словотворчість українців у різних її виявах є постійним об'єктом дослідницьких зацікавлень вітчизняних лінгвістів. Новітні семантичні трансформації питомих і запозичених лексичних одиниць, ще не кодифіковані українськими лексикографічними джерелами, досліджував О. Стишов [15, с. 215; 14]. Комплексне вивчення лексичних, словотворчих, семантичних, графічних і фразеологічних неологізмів на матеріалі українськомовного контенту соцмережі Facebook початку ХХІ століття здійснила в межах свого дослідження К. Ладоня [8].

Семантичні й словотвірні інновації, які стали об'єктами уваги українських мовознавців, переважно належать до сленгової лексики, проте ці нові слова мовці використовують не тільки в розмовно-побутовому стилі – поступово вони знаходять застосування й у публіцистичних текстах.

Мета пропонованої статті – проаналізувати словотвірні моделі сленгових неологізмів, що з'явилися в українському комунікативному полі на тлі воєнного періоду.

Методи дослідження становили цілісну систему, яка об'єднала в послідовному застосуванні інтерпретаційно-аналітичний метод (на етапі опрацювання наукових джерел у руслі обраної лінгвістичної проблеми), контекстуальний аналіз (на етапі окреслення семантичного обсягу нових у розмовно-побутовому мовленні українців лексичних одиниць), словотвірний аналіз (на етапі визначення дериваційних моделей досліджуваних лексем), статистичний метод (на етапі структурування аналізованої лексичної групи в кількісному вимірі), описовий метод (на етапі систематизації отриманих результатів дослідження), метод теоретичного узагальнення (на етапі формулювання висновків і дослідницьких перспектив).

Матеріалом для дослідження слугував контент соціальних мереж Facebook, YouTube, Telegram за період із 2022 р. до 2023 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збільшення наукових студій у площині лексичної інноватики значно збагатили вітчизняну лінгвістику уявленнями про природу процесів і явищ у мові, проте й напружували низку абсолютних або часткових термінологічних синонімів на позначення досліджуваного об'єкта: *неологізм, лексичний новотвір, новоутворення, неотвір, неоверб, неосемант, неосемема, неолексема, неофразема, семантичний неологізм, функційний неологізм, трансформація, рефлексивний новотвір*. У спільноті вітчизняних лінгвістів продукується думка про доречність розмежування неологізмів як назв нових понять чи реалій і новотворів – мовних знаків, які в новій формі втілюють уже відомі поняття.

У лінгвістичній традиції [4, с. 290–291; 14, с. 32; 6, с. 58]. сформувалося розуміння неологізма як слова, а також його окремого значення, вислову, «що постали в мові на певному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями, або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мовленні певного автора» [4, с. 290]. А. Загнітко, як і Ж. Колоїз та Н. Копилова, зауважує, що в широкому сенсі неологізмом можна трактувати не тільки лексичну одиницю, а й словотвірну, фонетичну, морфологічну, синтаксичну, проте у вузькому значенні неологізмами «називають лексичні або семантичні новотвори» і в руслі традиційної лексикологічної теорії розмежовує загальномовні (узуальні) й індивідуально-авторські (оказіональні, контекстні) неологізми [4, с. 290].

Науковий інструментарій репрезентованого дослідження охоплює терміни «неологізм», «семантичний неологізм», «лексичний новотвір», «оказіоналізм».

Розмовні неологізми в українському комунікативному просторі переважно належать до сленгової лексики. Попри те що термін «сленг» побутує в науці про мову від початку XIX ст., до сьогодні відсутні чіткі межі його дефініції. Автори лінгвістичних праць неодноразово зауважували, що дослідники об'єднують під терміном «сленг» різноманітні явища, тому він має нестійкий і перехідний характер, що ускладнює його наукове визначення [7, с. 82]. Проте більшість мовознавців не заперечують таких ознак сленгових слів, як-от:

- притаманні лише живому неофіційному спілкуванню;
- мають емоційну, часто гумористичну конотацію;
- характеризуються рухливістю, нетривкістю у часі, нестійкістю і перехідністю [7, с. 82].

Сленгізми почасти виникають як наслідок асоціацій, і їхнє значення зумовлено смисловими зв'язками з вихідним поняттям. Сленгову лексику поповнюють слова з контекстуально зумовленими значеннями, які створюються при застосуванні стилістичних прийомів іронії, перефразування, метафори, метонімії. Сленг лінгвісти вважають динамічною лексичною системою, у якій убачають живі факти словотворення, що позитивно відбиваються на розвитку мови. Із цього приводу О. Селіванова зауважує, що «іноді сленг проникає до літературної мови. Дослідники вважають шляхом такого проникнення низку переходів від корпоративного сленгу до інтержаргону, далі – до просторіччя, розмовної лексики й до літературної мови. Сферою поширення сленгу до рівня інтержаргону є засоби масової комунікації (газети, журнали, телебачення, Інтернет), тексти художньої літератури» [13, с. 250].

Національний комунікативний простір, включаючи онлайнний, періоду російсько-української війни заряснів неологізмами-сленгізмами, які насамперед демонструють етнопсихологічну особливість українців із гумором реагувати на дійсність, які б складні виклики вона не пропонувала. А також свідчать про невичерпну лінгвокреативність і здатність до образного мислення.

Сленгові неологізми, зафіксовані нами в текстах, опублікованих у соціальних мережах Facebook, YouTube, Telegram у період повномасштабної російсько-української війни, представлені номінаціями переважно двох типів, які вже раніше були визначені в класифікаціях, розроблених вітчизняними лінгвістами [16, с. 46–52; 9, с. 39]:

- семантичні неологізми – нові семи, які виникли в семантичній структурі слів, уже закріплених у мові;
- новотвори – лексичні одиниці, утворені за традиційними для української мови дериваційними моделями від основ слів, що вже функціонують у мові.

Семантичні неологізми. Переважну більшість таких сленгізмів становлять іменники, утворені лексико-семантичним способом. *Раши* – пейоратив зі значенням 'росія', що є транскрибованим англійським варіантом хороніма «russia». *Орки* – цю назву фантастичної раси потворних і надзвичайно жорстоких істот, вигадану письменником Дж. Толкіном, українці почали застосовувати до окупаційних російських військ. *Мордор* – назва країни із фентезійного світу Дж. Толкіна, яка перекладається як «Чорна країна», у переосмисленні українців позначає російську федерацію. *Ваньки* – зневажлива назва росіян через популярність у їхньому національному репертуарі чоловічих імен антропоніма *Іван* (розмовне – *Ваня*). *Пташки* – узагальнена назва безпілотних літальних апаратів, які активно

використовують на фронті як військові роботи. *Бандероль* – ‘мертвий окупант, запакований у мішок для трупів’. *Приход, есесеска* – ‘приліт снаряду’. *Дисотека* – ‘бій’. *Бавовна* – іронічне значення ‘вибух’ цей іменник у мовленні українців отримав через переклад за допомогою онлайнного перекладача омографа «хлопок» до російського іменника «хлопок», яким у ворожих ЗМІ замінювали слово «вибух». *Ватник або ватнік* – зневажлива конотативна сема ‘людина з радянським менталітетом’ у назви ватної куртки (фуфайки), з’явилася, очевидно, тому, що цей вид примітивного й дешевого одягу був надзвичайно популярним у радянській росії. *Титан* – із семою ‘міцні військові черевики на грубій підшві’. *Нуль (на нулі)* – у значенні ‘лінія безпосереднього зіткнення з ворогом’. *Передок* – у значенні ‘перша лінія оборони’. *Зеленка* – як ‘місцина, поросла кущами, деревами’. *Чорнобайівка* – ця назва села Херсонського району Херсонської області отримала конотативні семи ‘багатократне повторення росіянами безглуздої помилки’ і ‘багатократне знищення техніки окупантів’. *Піксель* – із значенням ‘костюм військової польової форми’, оскільки його тканина має малюнок, схожий на цифрове зображення в растровій графіці, яке складається з найдрібніших одиниць – пікселів, розташованих по рядках і стовпцях. *Педалі* – узагальнена назва військового взуття. *Мопед* – із значенням ‘іранський дрон’, оскільки ці смертоносні безпілотні літальні апарати в русі видають звук, властивий мопеду (скутеру). *Асвабадітелі* – іронічна конотація транслітерованого російського слова, яким російська пропаганда називає своїх військових, які насправді убивають українців і нищать економіку. *Мультикам* – із значенням ‘будь-який військовий одяг з тканини, що має універсальний камуфляжний малюнок MultiCam, розроблений Дослідницьким центром спорядження солдатів армії США’.

Особливий різновид семантичних неологізмів в українській сленговій лексиці становлять іменники, при написанні яких автори текстів у соціальних мережах скористалися буквою латинського алфавіту Z, якою підрозділи окупаційної армії маркують свою техніку. Російська пропаганда з властивим їй фанатизмом зробила цю букву ідеологемою загарбницької політики своєї держави, тому її застосування у словах *Zайди, Заблуди, Z-окупанти, Z-трофей, deZертури, Zвірюки, Zасранці, головоріZи, мерZотники, руZкі* надало цим словам додаткової семи ‘російські окупанти’.

Лексичні новотвори. До цього типу відносимо сленгізми з граматичними ознаками різних морфологічних класів, утворені за традиційними для української мови дериваційними моделями.

Словотвірні моделі із суфіксальним формантом. *Рашика* – зневажлива назва росії, утворена від транскрибованого англіцизма «russia» з використанням суфікса -к-. *Рашизм* – ‘ідеологія, політичний режим росії’, слово утворене від транскрибованого англійського варіанта хороніма «russia» з використанням суфікса -изм-, виникло в мовленнєвій практиці українців за аналогією до «фашизм». Тут маємо прецедент переходу сленгізму в розряд нормативної лексики, оскільки Верховна Рада України 2 травня 2023 року прийняла Постанову, якою схвалила Заяву «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» [11]. *Рашисти* – ‘прихильники і пропагандисти рашизму, солдати окупаційної російської армії’, утворене від транскрибованого англійського варіанта хороніма «russia» з використанням суфікса -ист-. *Русня* – пейоратив зі значенням ‘росіяни’, утворений від основи хороніма «росія» суфіксом -н-. *Чмоня* – виникло у березні 2022 р. як іронічна назва недолугого на вигляд полоненого російського військового Андрія Рязанцева, мешканця м. Горлівка, який став колаборантом; утворене від основи іншого сленгізма *чмо* з

використання суфікса *-н-*. *Рускомириці* – пейоратив із значенням ‘прихильники руского міра’, утворений поєднанням двох способів – основоскладання й суфіксального з використанням аломорфа суфікса *-ець-*. *Азовці* – ‘добровольці полку спеціального призначення «Азов» Національної гвардії України, які з 24 лютого до 20 травня (86 днів) у повному оточенні ворогів героїчно утримували оборону м. Маріуполь; утворене від основи іменника «Азов» аломорфом суфікса *-ець-*. *Могилізувати* – ‘фізично знищити’, утворене від іменникової основи з використанням словотвірного суфікса *-ува-* і формотвірного *-ти*. *Меркелювати* – ‘залагоджувати вигідно для себе справи, ігноруючи принципи моралі’, утворене від основи прізвища колишньої Федеральної канцлерки Німеччини Меркель із використанням суфікса *-юва-*.

Низка одиниць сленгової лексики становить словотвірну модель – іменникова твірна основа + словотвірний суфікс *-и-* + формотвірний суфікс *-ти*: *притулити* – ‘робити добровільні пожертви на потреби ЗСУ’, від основи прізвища відомого активіста українського волонтерського руху С. Притули; *кімити* – ‘зберігати оптимізм у складній ситуації’, від прізвища голови Миколаївської обласної військово-цивільної адміністрації В. Кіма, *шольцити* – ‘хитрувати’, від прізвища Федерального канцлера Німеччини О. Шольца, *макронити* – ‘бути нещирим у своїй стурбованості’, від прізвища президента Франції Е. Макрона, *арестовити* – ‘цінічно заспокоювати слухачів, ігноруючи небезпечність ситуації’, від прізвища позаштатного радника голови офісу Президента України Андрія Єрмака з питань стратегічних комунікацій у сфері нацбезпеки й оборони О. Арестовича, *шойгувати*, *кадирити* – ‘видавати бажане за дійсне’, від основ прізвищ відповідно міністра оборони рф С. Шойгу і чинного очільника Чечні Р. Кадирова. *Джонсонюк* – з позитивною конотацією як вияв особливої прихильності до великого друга України колишнього прем’єр-міністра Великобританії Бориса Джонсона трансформація його прізвища за взірцем традиційних українських прізвищевих назв з використанням суфікса *-юк-*. *Могилізований* – ‘фізично знищений’, утворене від дієслівної основи суфіксом *-ан-*. *Термуха* – ‘термобілизна’, утворене від іншомовної основи «термо» з використанням суфікса *-ух-*.

Словотвірні моделі з префіксальним формантом. Таких одиниць сленгової лексики ми зафіксували два: *недоцар*, *недофюрер* – пейоративні назви очільника рф, утворені з використанням префікса *недо-*.

Словотвірні моделі з префіксальним і суфіксальним формантами (конфіксом). У цій групі сленгових неологізмів виділяємо три словотвірні моделі. Перша модель цього типу – це сленгізми, об’єднані спільною загальною семою ‘знищити’ й утворені з одночасним використанням словотвірних префікса *за-* та суфікса *-и-* й формотвірного суфікса *-ти*: *задвохсотити* – від основи іншого сленгізма «*двохсотий*» (загиблій), *забайрактарити* – від основи назви безпілотного літального апарата Bayraktar, *застінгерити* – від основи назви переносного зенітно-ракетного комплексу Stinger, *заджавелініти* – від назви протитанкової системи Javelin, *замогили* – від основи іменника «могила», *заЗеСеУшити* – від аббревіатури ЗСУ (Збройні Сили України), *закобзонити* – від прізвища нині покійного російського співака Й. Кобзона, який активно підтримував загарбницьку політику російського режиму.

Другу словотвірну модель цього типу становлять сленгізми із спільною загальною семою ‘відкинути ворога’, утворені одночасним використанням словотвірних префікса *від-* і суфікса *-и-* та формотвірного суфікса *-ти*: *відбайрактарити* – від основи іноніма Bayraktar, *відчорнобайти* – від основи назви села в Херсонському районі Херсонської області

Чорнобаївка, *відірпнути* – від основи назви м. Ірпінь, *відізьюмити* – від основи назви м. Ізюм, *відбородянити* – від основи назви м. Бородянка, *відкнянити* – від основи назви м. Київ, *відсалопетити* – від основи іменника «сало», *відЗСУшити* – від аббревіатури ЗСУ, *відджавелінити* – від основи іноніма Javelin, *відхаймерсити* – від основи назви високомобільної реактивної системи залпового вогню HIMARS.

Третю словотвірну модель цього типу ілюструють сленгові одиниці із спільною загальною семою ‘надавати ударів ворогові’, утворені одночасним використанням словотвірних префікса *на-* й суфікса *-и-* та формотвірного суфікса *-ти*: *нагостомелити* – від основи назви м. Гостомель, *начорнобаїти* – від основи назви с. Чорнобаївка.

Основоскладання. Цей тип словотворення в сленговій лексиці містить кілька моделей, які відрізняються загальною спільною семою. Пейоративні назви очільника країно-окупанта: *лаптенфюрер* – поєднання основ іменників «лапті» і «фюрер», *капутін* – основи слів «капут» і «путін», *хапутін* – основи слів «хапати» і «путін», ліліпутін – основи слів «ліліпут» і «путін». Зневажлива назва росіянина *лаптеногий* – поєднання основ слів «лапті» і «ноги». Сленгові назви росії, утворені з використанням словотвірного компонента *-стан*, що генетично є індоіранським коренем, як натяк на менталітет росіян, який споріднює їх із дикими азіатськими ординцями-завойовниками з далекого історичного минулого: *кацапстан*, *оркостан*, *росіястан*, *рашастан*, *бандостан*. Композити з першим словотвірним компонентом *кібер-* із семою ‘спільнота українських ІТ-спеціалістів’: *кібервійська*, *кіберкозаки*, а також із значенням ‘протистояння в ІТ-царині’: *кібервійна*, *кіберфронт*. Складні слова з першим компонентом від основи прізвища одного з радикальних ідеологів українського націоналістичного руху першої половини ХХ століття С. Бандери: *бандеросмузі* – ‘вибухова суміш’ як українськомовна заміна назви «коктейль Молотова», *бандеромобіль* – ‘бойовий автомобіль на базі ГАЗ-66 з підсиленою прохідністю й оснащений великокаліберним кулеметом’. *Тіток-війська* – іронічна назва парамілітарного підрозділу, який перебуває в підпорядкуванні очільника Чечні Р. Кадірова, через активність його членів у соціальній мережі ТікТок. *Пушкінопад* – ‘знесення на тлі деколонізації пам’ятників російському поетові Пушкіну’. *Літакопад* – ‘чисельні втрати росіян у літаках, збитих ЗСУ’. *Путлерюгенд* – саркастична назва всеросійської дитячої військово-політичної організації, створеної під назвою «Юнармія» як алюзія на назву молодіжної нацистської воєнізованої організації «Гітлер’югенд», створеної в 30-х роках ХХ ст. націонал-соціалістичною робітничою партією Німеччини на чолі з Адольфом Гітлером.

Голофразис. Цей різновид лексико-синтаксичного способу словотворення сформувався і став особливо продуктивним в інтернет-комунікації. Він є інновацією в українській мові. Голофрастичні конструкції з’явилися як саркастичні назви нових понять, переважно продуктованих російською пропагандою. *Затридні* – ‘нереалістичні плани окупантів’, *іхтамнет* – ‘заперечення очевидних злочинних дій російських загарбників’, *кримнаш* – інтернет-мем на ідеологічне кліше путінського режиму, *потерьнет* – ‘брехливе замовчування фактів військових втрат росіян’, *аналоговнет* – ‘вигадана надпотужна зброя’, *путінферштеєр* – саркастична назва німецьких політиків, які на початку російсько-української війни закликали до порозуміння з путіним, утворена транслітерацією Putinverstehер, що в перекладі з німецької означає «той, хто розуміє путіна».

Абревіація. Цей тип складноскорочених слів у сленговій лексиці українського сегменту соціальної комунікації в мережі «Інтернет» має свої особливі вияви, оскільки це переважно не звукові чи буквені, а складові аббревіатури, які мають виразну саркастичну конотацію: *путінг* – ‘мітинг на підтримку путіна’, *окупендум* – референдум, організований

окупантами', *путлер* – путін + гітлер, *путіночет* – путін + піночет, *Лугандон* – Луганська область + Донецька область, *Дондурас* – Донецьк + Гондурас, *Луганда* – Луганськ + Уганда, *Е-могила* – гумористична назва вигаданої державної програми України із знищення окупантів.

У кількісних вимірах проаналізована вище вибірка сленгових неологізмів представлена в діаграмі (Рис.1)

Рис. 1

Найбільш чисельну групу нових сленгізмів становлять лексичні новотвори – сукупно 71 %, семантичні неологізми – 30 %, що свідчить про словотвірну активність українців.

Сленгові неологізми мають неоднакове поширення. Є загальновживані одиниці, зокрема: *орки*, *раша*, *рашка*, *рашисти*, *русня*, *бавовна*, *мопед*, *арестовити*, *аналоговнет*, *бандеромобіль*, *тікток-війська*, *кібервійна*, *пушкінопад*, *путінферитеєр*, *іхтамнет*, *затридні*, *Лугандон*, *зеленка*, *кацапстан*, *рашастан*, *оркостан*, *передок*, *на нулі*, *ватник*, *піксель*, *мультикам* й оказіоналізми, як-от: *Зайди*, *Заблуди*, *Z-окупанти*, *Z-трофей*, *deZertiри*, *Zвірюки*, *Засранці*, *головоріZи*, *мерZотники*, *руZкі*, *ліліпутін*, *путіночет*, *лаптенфюрер*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. З огляду на те що спілкування в соціальних інтернет-мережах представляє живомовну практику народу, то можна з абсолютною впевненістю стверджувати, що в просторі цих вебресурсів сьогодні формуються нові явища української мови майбутнього. Можливість інтернет-комунікації охоплювати якнайширші кола учасників забезпечує швидку популяризацію лінгвокреативних практик, проникнення мовних інновацій, що виникають поза літературною нормою, у книжні стилі. Це один аспект, який зумовлює зацікавлення лінгвістів мовою соціальних мереж. Другий чинник дослідницького інтересу лежить глибше і пов'язаний із колективним підсвідомим, на формування якого теж неабиякий вплив має соціальна комунікація в мережі «Інтернет». Відсутність цензури і лінгвістичної корекції сприяє появі лексичних неологізмів, які об'єктивують не тільки поняттєву сутність національного світогляду, а і його емотивні риси.

Наші спостереження за сленговою лексикою українського сегмента Facebook, YouTube, Telegram дає підстави для висновку, що українці в умовах повномасштабної війни, попри перевагу сил україно-жорстокого, підступного й аморального ворога, виявляють оптимізм, іскрометний гумор, швидке образне мислення. Українська нація володіє глибоким емоційним інтелектом, який допомагає їй єднатися перед лицем небезпеки. Вибух мовотворчості, активізація словотворчих ресурсів свідчать про життєву енергетику української мови, її внутрішню силу і непереможне прагнення до розвитку, що відкриває перспективи для подальших лінгвістичних студій, зокрема, у царині когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладченко А. М., Комарова О. С. Неологізація лексики у період російсько-української війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ; Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2023. Том 34(73), № 1, ч. 1 С. 7–13.
2. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ: Київський університет. 1958. 2022. Вип. 2(32). С. 9–13. URL: <https://philology-journal.com/index.php/journal/article/download/103/87> (дата звернення: 26.10.2023).
3. Завальнюк І., Мельник Г. Жанр «теледіалог-інтерв'ю» як дзеркало мовних змін періоду війни. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць*. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2022. Вип. 34. С. 90–100.
4. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.
5. Кирилюк Ольга. «Вогнехреще» або неологізми як відображення військового протистояння. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2015. Вип. 137. С. 52–57.
6. Колоїз Ж. В. Українська неологія: здобутки та перспективи. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Філологія. Мовознавство*. 2009. Т. 105, вип. 92. С. 57–62.
7. Корнелаєва Є. Сленг як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Лінгвістика»*. 2019. Вип. 35. С. 80–84.
8. Ладоня К. Неологізми в українському сегменті соціальної мережі «Facebook»: дис. ... доктора філософії: 035 Філологія (03 Гуманітарні науки). Київ, 2021.
9. Ладоня К. Ю. Неологізми в українській мові: сутність, визначення, принципи класифікації та функціонування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 2018. Вип. 36 (1). С. 38–40
10. Поліщук Н. Термінологічна лексика Майдану (на матеріалах газет "Дзеркало тижня", "Українська правда", "Газета по-українськи", "Високий Замок"). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія «Проблеми української термінології»*. 2014. № 791. С. 138–143.
11. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України "Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких" URL: Про Заяву Верховної Ради Укр... / від 02.05.2023 № 3078-IX (rada.gov.ua) (дата звернення: 26.10.2023).
12. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 844 с.
13. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації: підручник. Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.

14. Стишов О. А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Біла Церква: «Авторитет», 2019. 198 с.
15. Стишов О. А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку ХХІ століття. *Філологічні студії*. 2015. Вип. 13. С. 364–374.
16. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: на матеріалі мови засобів масової інформації. 2-ге вид., перероб. Київ: Пуґач, 2005. 388 с.

REFERENCES

1. Hladchenko A. M., Komarova O. S. Neolohizatsiia leksyky u period rosiisko-ukrainskoi viiny. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Kyiv; Odesa: Vydavnychy dim «Helvetyka». 2023. Tom 34 (73), № 1, ch. 1. S. 7–13.
2. Hrytsenko S. Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. Kyiv: Kyivskiy universytet. 1958. 2022. Vyp. 2(32). S. 9–13. URL: <https://philology-journal.com/index.php/journal/article/download/103/87> (data zvernennia: 26.10.2023).
3. Zavalniuk I., Melnyk H. Zhanr «teledialoh-interviu» yak dzerkalo movnykh zmin periodu viiny. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo) : zbirnyk naukovykh prats*. Vinnytsia: TOV «firma Planer», 2022. Vyp. 34. S. 90–100.
4. Zahnitko A. Slovyk suchasnoi linhvistyky : poniattia i terminy. Donetsk: DonNU, 2012. T. 2. 350 s.
5. Kyrlyuk Olha. «Vohnekhreshche» abo neolohizmy yak vidobrazhennia viiskovoho protystoiannia. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*. Kirovohrad: Lysenko V.F., 2015. Vyp. 137. S. 52–57.
6. Koloiz Zh. V. Ukrainska neolohiia: zdobutky ta perspektyvy. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Filolohiia. Movoznavstvo*. 2009. T. 105. Vyp. 92. S. 57–62.
7. Korneliaieva Yevheniia. Slenh yak ob'iekt linhvistychnoho doslidzhennia. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: «Linhvistyka»*. 2019. Vyp. 35. S. 80–84.
8. Ladonia K. Neolohizmy v ukrainskomu sehmenti sotsialnoi merezhi «Facebook»: dys. ... doktora filosofii: 035 Filolohiia (03 Humanitarni nauky). Kyiv, 2021.
9. Ladonia K. Yu. Neolohizmy v ukrainskii movi: sutnist, vyznachennia, pryntsypy klasyfikatsii ta funktsionuvannia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 2018. Vyp. 36 (1). S. 38–40.
10. Polishchuk N. Terminolohichna leksyka Maidanu (na materialakh hazet "Dzerkalo tyzhnia", "Ukrainska pravda", "Hazeta po-ukrainsky", "Vysoky Zamok"). *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii «Problemy ukrainskoi terminolohii»*. 2014. № 791. S. 138–143.
11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro vykorystannia politychnym rezhymom rosiiskoi federatsii ideolohii rashyzmu, zasudzhennia zasad i praktyk rashyzmu yak totalitarnykh i liudynonenavysnytskykh" URL: Про Заяву Верховної Ради Укр... / від 02.05.2023 № 3078-IX (rada.gov.ua) (data zvernennia: 26.10.2023).
12. Selivanova O. O. Linhvistychna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2010. 844 s.
13. Selivanova O. O. Osnovy teorii movnoi komunikatsii: Pidruchnyk. Cherkasy: Vydavnytstvo Chabanenko Yu.A., 2011. 350 s.
14. Styshov O. A. Dynamika leksychnoho skladu suchasnoi ukrainskoi movy. *Leksykologhiia. Leksykohrafiia: navch. posib*. Bila Tserkva: «Avtorytet», 2019. 198 s.
15. Styshov O. A. Semantychni neolohizmy v dyskursi ukrainskomovnykh mas-media pochatku KhKhI stolittia. *Filolohichni studii*. 2015. Vyp. 13. S. 364–374.
16. Styshov O. A. Ukrainska leksyka kintsia KhKh stolittia: na materiali movy zasobiv masovoi informatsii. 2-he vyd., pererob. Kyiv: Puhach, 2005. 388 s.

Павлушенко Ольга Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Pavlushenko Olha, Associate Professor, PhD in Philological Sciences, head at the Department of the Ukrainian Language, Vinnitsa Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 08.11.2023

Статтю прийнято до друку: 15.11.2023

УДК 81'373.2(477)

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-36-45

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ¹
БИК (ВІЛ, БУГАЙ), КОРОВА, ТЕЛЯ**

Юрій Прадід

Україна, Львів

e-mail: ypradid1@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5842-9227

Статтю присвячено дослідженню особливостей семантики та граматичної організації фразеологічних одиниць із компонентами бик (віл, бугай), корова, теля в українській мові. Зосереджено увагу на тому, що фразеологічні макро- і мікросистеми в українському мовознавстві почали інтенсивно вивчатися лише в кінці XX – на початку XXI ст. На підставі багатой джерельної бази фактичного матеріалу – тлумачних та фразеологічних словників української мови, інтернетсайтів, а також власної фразеологічної картотеки автора статті – встановлено, що мікросистема ФО із компонентами бик (віл, бугай), корова, теля є порівняно малочисельною, але досить розмаїтою за своїми семантичними особливостями і граматичною організацією; їй властиві явища полісемії, синонімії та варіантності. З'ясовано, що найбільше ФО цієї мікросистеми утворено з компонентами віл (4 форми компонента, 12 ФО), теля (3 форми компонента, 7 ФО), найменше – з компонентами бугай (1 форма компонента, 1 ФО). Окреслено синтаксичну роль ФО із компонентами бик (віл, бугай), корова, теля, зокрема їхню здатність виступати в реченні присудком (простим, складеним іменним, складеним дієслівним) та обставиною.

¹ Слова у складі ФО втрачають повністю або частково своє лексичне значення, а отже, складові частини ФО доцільніше іменувати компонентами.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, компоненти бик (віл, бугай), корова, теля, семантика фразеологізму, компонентний склад, структурно-граматичні типи, синтаксичні функції.*

**SEMANTIC FEATURES
AND THE GRAMMATICAL STRUCTURE
OF PHRASEOLOGICAL UNITS
WITH COMPONENTS BYK (BULL) (VIL (OX), BUHAI (BULL)),
COW (KOROVA), TELYA (CALF)**

Yuri Pradid

Lviv, Ukraine

e-mail: ypradid1@gmail.com

ORCID:0000-0002-5842-9227

Introduction. *The article examines the peculiarities of semantics and grammatical organization of phraseological units (further – PUs) with the components of **byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)**. It is noted that both phraseological macro- and microsystems in Ukrainian linguistics began to be intensively studied only in the late XX-early XXI centuries (see, for example, works by N. F. Grozyan, O. O. Kartamyshev, O. A. Moroz, M. I. Pelypasya, Y. F. Pradid, P. O. Redin, etc.).*

The source base of actual material for the analysis was interpreted and phraseological dictionaries of the Ukrainian language, Internet sites, as well as the author's own phraseological card file (26 PUs are subject to analysis), the theoretical and methodological basis of the investigation – the works of Ukrainian linguists, in which individual phraseological micro- and macro-systems were studied.

Purpose. *The purpose of the proposed article is to investigate the place of the PUs microsystem with the components of **byk byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)** in the Ukrainian phraseology, to describe the semantics features, grammatical organization representing this microsystem.*

*Achieving this goal involves solving the following tasks: 1) to isolate the microsystem of PUs with the components of **byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), korova (cow), telya (calf)** from the phraseological composition of the Ukrainian language; 2) describe the peculiarities of the semantics of such PUs; 3) investigate the grammatical structure of the PUs of this microsystem.*

Methods. *The descriptive method and its main methods are used as the main ones in the article: inventory and systematization of language material in synchrony. The work of Ukrainian linguists, who researched the surnames of the residents of Ukraine is the theoretical and methodological basis of the investigation.*

Result. *The analysis of the PUs with the components of **byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)** gave grounds to summarize: 1. The microsystem of the PUs with the components of **byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)** is relatively small, but rather diverse in its semantic features and grammatical organization; 2. Such PUs, as well as the phraseological system of the Ukrainian language in general, are characterized by the phenomena of polysemy, synonymy, and variation; 3. The largest PUs of this microsystem was formed with the components **vil** (4 forms of the component, 12 PUs), **telya** (3 forms of the component, 7 PUs), the smallest – with the components of the **buhai** (1 form of the component, 1 PUs); 4. Almost all*

syntactic structures characteristic of the phraseological composition of the Ukrainian language in general are represented in the microsystem of the with the components of **byk (vil, buhai), korova, telya**: a) PUs, correlative with a subordinating phrase: **bykam khvosty krutyty (it was either that or tipping cows), robyty z mukhy vola (buhai) (don't make a mountain out of a molehill), diina korova (cash cow)**, etc.; b) PUs related to the comparative inflection: **buhai u boloti (loud), yak vil pid obukhom (be indifferent), yak telia v narytnyku (be proud)**, etc.; c) PUs, correlative to a simple sentence, both monosyllabic: **vola b ziv (hungry)**, and two-syllable: **byk na vukho ratytseiu nastupyv (have a tin ear), u Boha telia ziv (be the worst)**, etc., as well as the subjunctive part of a compound sentence: **de Makar teliat ne pas (ot far as the crow flies), yak korova yazykom zlyzala (to disappear), nache chornyi vil na nohu nastupyv (sad)**, etc.; 5. PUs with the component sky can appear in a sentence as a predicate (simple verb, compound noun, compound verb), circumstance; 6. Semantic features and grammatical peculiarities of such PUs should be a subject to run a separate investigation in comparative aspect.

Originality. A cursory review of the scientific works of Ukrainian scientists gave reason to conclude that from PU with the components of **byk (vil, buhai), korova, telya** were not studied in the Ukrainian linguistic science, even in connection with the study of other problems. 3202

Keywords: phraseological unit, components of **byk (bull) (vil (ox), buhai (bull)), cow (korova), telya (calf)** semantics of phraseology, component composition, structural-grammatical types, syntactic functions.

Постановка проблеми. Фразеологічні макро- і мікросистеми почали інтенсивно досліджуватися в українському мовознавстві лише в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. На особливу увагу заслуговують монографія Ю. Ф. Прадіда «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)», у якій досліджено фразеологічну макросистему «Психічні процеси людини» на матеріалі української та російської мов [8], низка кандидатських дисертацій із цієї ж проблематики (див., наприклад, дисертації Н. Ф. Грозан, І. М. Запужляк, О. О. Картамишева, А. О. Огар, П. О. Редіна та ін.). Вивченню семантичної й граматичної структури ФО із компонентами *зірка, зоря, земля, небо* присвячено ґрунтовні статті Ю. Ф. Прадіда [7; 5; 6], з ономастичними компонентами – В. А. Гаманюк і Т. М. Мішеніної [2], О. А. Мороз [3], М. І. Пелипаса [4] та ін.

Варто зауважити, що в пропонованій розвідці проаналізовані не всі стійкі вирази, а лише фразеологічні одиниці (далі – ФО), тобто такі стійкі звороти мови, які «наділені цілісним, іноді частково цілісним значенням, вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад» [8, с. 105].

Мета пропонованої статті – дослідити місце мікросистеми ФО із компонентами *бик (віл, бугай), корова, теля* у фразеологічному складі української мови, описати семантичні особливості та граматичну організацію компонентного складу ФО, що репрезентують цю мікросистему.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити мікросистему ФО з компонентами *бик (віл, бугай), корова, теля* з фразеологічного складу української мови; 2) описати особливості семантики таких ФО; 3) дослідити граматичну структуру ФО цієї мікросистеми.

Методи та прийоми дослідження. Як основний у статті використано описовий метод і його основні прийоми: інвентаризація та систематизація мовного матеріалу в синхронії. Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки слугували праці українських мовознавців, у

яких досліджено окремі фразеологічні мікро- і макросистеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження окремих мікросистем ФО, на нашу думку, є однією з актуальних проблем фразеології, що потребує пильної уваги українських учених на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Побіжний огляд наукових праць дає підстави стверджувати, що мікросистема ФО із компонентами *бик* (*віл*, *бугай*), *корова*, *теля* навіть принагідно не досліджувалася в українському мовознавстві.

Незважаючи на те, що ця мікросистема прізвищ нечисельна, бо налічує усього 26 ФО, але різноманітна за семантикою та граматичною організацією компонентного складу (слова у складі ФО втрачають повністю або частково своє лексичне значення, а, отже, складові частини ФО доцільніше іменувати компонентами – Ю. П.).

Аналізуючи ФО із компонентами *бик* (*віл*, *бугай*), *корова*, *теля*, варто з'ясувати, у яких відношеннях між собою перебувають слова *бик*, *віл*, *бугай*.

«Словник української мови» подає таке тлумачення цих слів:

бик – самець корови²;

віл – кастрований бик, якого використовують як тяглову силу³;

бугай – некастрований племінний бик⁴.

Отже, ці слова є близькими за значеннями, тобто лексичними синонімами⁵.

ФО з компонентами *бик* (*віл*, *бугай*), *корова*, *теля* здебільшого є моносемічними, і лише окремим із них властива полісемія: *як* (*мов*, *ніби*, *наче* і т. ін.) *корові сідло* зі словами *личить*, *пристало* і т. ін. 1. 'зовсім не' (повне заперечення змісту слів *личить*, *пристало*) [Гервасій:] *Я переконався, що нам дворянство <...> личить як корові сідло* (І. Карпенко-Карий); 2. 'зовсім не підходить'. – *Для літньої жінки ці маки, пробачте, як корові сідло* (І. Муратов).

ФО із компонентами *бик* (*віл*, *бугай*), *корова*, *теля*, окрім полісемії, характерні явища синонімії та варіантності. Коротко про диференціацію понять таких явищ та значень термінів, що їх позначають.

Фразеологічні синоніми репрезентують назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться між собою значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням: *кулаком вола вб'є* 'дуже сильний'. *Зовнішність у нього* [Діденка] *імпозантна, людина середнього віку, міцного складу, кулаком вола вб'є* (Ю. Яновський) та *волові шию скрутити* 'дуже сильний'. *Цей хлопчина фізично підготовлений, волові шию скрутить* (З газети).

Фразеологічні варіанти позначають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але різняться між собою одним або кількома (іноді усіма) компонентами: *як* (*мов*, *ніби*, *наче* і т. ін.) [*сірий* (*чорний*)] *віл* [*у ярмі*], зі словами *працювати*, *робити* і т. ін. 'дуже важко'. – *Робив як віл*, *Трудився без спрочинку, Все занепало, не моя вина* (Л. Костенко); – *Сливе дві неділі робила Олександра як віл у ярмі* (М. Коцюбинський); [Маруся:] *А чим же тобі не добра Марта? Що всім годить та робить як сірий віл?* (С. Васильченко) або ж певними елементами граматичної структури: *волові шию скрутити* 'дуже сильний'. *Рахнівський сотник Діденко – козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий* (Я. Качура) та *може волові роги скрутити*. *Наталка глянула на свої*

² <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%B8%D0%BAhttps://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%B8%D0%BA>.

³ <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B2%D1%96%D0%BB>.

⁴ <https://slovnnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%B9>.

⁵ <https://1675.slovaronline.com/search?s=%D0%B1%D0%B8%D0%BA>.

худі, тоненькі руки і зітхнула. Справді, їй не рівнятися з дужою і відчайдушною Параскою, **що може волові роги скрутити** (С. Добровольський).

Серед ФО з компонентами *бик* (віл, бугай), *корова*, *теля* в множині вживаються тільки компоненти *бик*, *віл*, *теля*: **бикам хвосту крутити** 'виконувати примітивну, непрестижну роботу'. *Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він... закидав книжки, брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде крутити бикам хвосту, чим поїде... поступати [вчитися]* (Григорій Тютюнник); **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) *волами*, зі словами *їхати* і т. ін. 'дуже повільно'. *Їхав батько дал як волами, та все оглядався на село, щоб закарбувалось воно надовго в його старечій пам'яті* (З журналу); **де Макар телят не пас** 'дуже далеко'. *Опинились в грізний час, Де Макар телят не пас* (В. Іванович).

У мікросистемі ФО із компонентами *бик* (віл, бугай), *корова*, *теля* за синтаксичними ознаками можна вирізнити три групи:

1) ФО, що мають структуру, аналогічну підрядному словосполученню: **покірненьке телятко** 'слухняна людина'. *Краще, мабуть, буде поведеться перед комісією на вже випробуваний манір – покірненьким телятком, ангелочком: комісії люблять, щоб перед ними стелився, щоб аж погладити себе дав* (О. Гончар); – *Думав хоч тебе вивести в люди. Ну, раз не хочеш [вчитися] – іди волам хвосту крутити* (П. Панч) та ін.;

2) ФО, що структуровані як порівняльний зворот: **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) *бугай у болоті*, зі словами *гудіти* 'дуже голосно'. *Гуде як бугай у болоті* (Укр. присл.); **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) *теля в наритнику*, зі словами *пишатися* і т. ін. 'особливо': *Сиджу я під образами, пишаюсь мов теля в наритнику, та очима на Тетяну спідлоба гедзики пускаю* (М. Стельмах) та ін.

Такі ФО вживаються здебільшого із супровідними словами, які не є компонентом ФО, але без яких ФО не використовуються;

3) ФО, що за структурою відповідають:

а) простому реченню як односкладному: **вола б з'їв** 'дуже голодний'. *Здається, вола б з'їв... черствий хліб здавався смачним!* (Панас Мирний), так і двоскладному: **бик на вухо ратицею наступив** 'хтось зовсім не має музичного слуху'. – *Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як цапа за хвіст... – Та хіба в звукові діло? Бик тобі на вухо ратицею наступив. От що* (Григорій Тютюнник) та ін.;

б) підрядній частині складнопідрядного речення: **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) *корова язиком злизала* 'безслідно зникнути'. *Покарали в тресті Сагуру карбованцем. Місячну зарплату як корова язиком злизала* (І. Цюпа); [Синявін:] **куди Макар телят не ганяв** 'дуже далеко'. *Зрадить він вас, зажене туди куди Макар телят не ганяв, клянусь, зажене* (І. Ле) та ін.

ФО з компонентами *бик* (віл, бугай), *корова*, *теля* можуть виступати в реченні:

1) присудком:

а) простим: **робити з мухи бугая** 'дуже перебільшувати щось'. *Вони б усюди брехні рознесли, Зробили б бугая із мухи...* (Л. Глібов); **у Бога теля з'їсти** 'провинитися'. [Абакат:] *Що ж то я у Бога теля з'їв, чи як, що мені гріх за труди взяти?* (І. Карпенко-Карий) та ін.;

б) складеним іменним: **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) *чорний віл на ногу наступив* 'дуже засмучений'. – *Чого ти, Дмитре, такий наче тобі чорний віл на ногу наступив?* (Є. Гуцало) та ін.;

в) складеним дієслівним: **волам хвосту крутити** 'виконувати примітивну, непрестижну роботу'. *Оце до весни повчиться [Гришко] та й все. Та й буде тоді волам хвосту крутити* (А. Головка);

2) обставиною: **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл перед обухом** 'покірно'. [Леон:] *Та чого це ти насупився як вил перед обухом?* [Марк:] *І то правда? Не варт!* (Я. Мамонтов); **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) **корова на нові ворота** 'здивовано, спантеличено'. *Бичковський витріщив на неї очі як корова на нові ворота і, очевидячки, вагався: чи знайома, чи не знайома?* (І. Нечуй-Левицький) та ін.

І наостанок варто сказати, що чи то автори, чи то видавці припустилися пунктуаційних помилок, виділяючи нерідко комами ФО, що за структурою відповідають порівняльному звороту: **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл обуха** 'покірно'. – *Що робити? Тікати? Не втечеш. Проситися? Упасти на коліна? Хто на це зважить? Ждати неминучого, як вил обуха?* Але ж це каторга або й смерть? (В. Малик) та ін.

Слово **сміливіше** та ФО **брати бика за роги** 'діяти рішуче' в такому контексті виступають як однорідні члени речення, а отже їх варто розділити комою: *Мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше, брати бика за роги* (О. Гончар).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Проведений аналіз ФО із компонентами *бик* (вил, бугай), *корова*, *теля* дав підстави резюмувати:

1. Мікросистема ФО із компонентами *бик* (вил, бугай), *корова*, *теля* є нечисленною (налічує всього 26 ФО), але натомість досить розмаїтою за своїми семантичними особливостями й граматичною організацією (див. «Словничок фразеологічних одиниць із компонентами *бик* (вил), *корова*, *теля* наприкінці статті).

2. Для таких ФО, як і фразеологічної системи загалом, характерні явища полісемії, синонімії та варіантності.

3. Найбільше ФО цієї мікросистеми утворено з компонентами *вил* (4 форми компонента, 12 ФО), *теля* (3 форми компонента, 7 ФО), найменше – з компонентами *бугай* (1 форма компонента, 1 ФО).

4. У мікросистемі ФО із компонентами *бик* (вил, бугай), *корова*, *теля* представлені майже всі синтаксичні структури, характерні для фразеологічного складу української мови загалом: а) ФО, співвідносні з підрядним словосполученням: *бикам хвосту крутити, робити з мухи вола (бугая), дійна корова* та ін.; б) ФО, співвідносні з порівняльним зворотом: *бугай у болоті, як вил під обухом, як теля в наритнику* та ін.; в) ФО, співвідносні з простим односкладним (*вола б з'їв* та ін.) і двоскладним (*бик на вухо ратицею наступив* та ін.) реченнями, а також підрядною частиною складнопідрядного речення: *де Макар телят не пас, як корова язиком злизала*.

5. ФО з компонентами *бик* (вил, бугай), *корова*, *теля* можуть виступати в реченні присудком (простим, складеним іменним, складеним дієслівним) та обставиною.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в дослідженні семантичних особливостей та граматичної організації інших фразеологічних мікросистем, зокрема в порівняльному та зіставному аспектах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Мовні стереотипи з компонентами *небо/земля* в ментальному світосприйнятті українців. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7389/1/6.pdf> (дата звернення : 19.07.2023).

2. Гаманюк В., Мішеніна Т. Фразеологізми з ономастичним компонентом як репрезентанти національної культури (німецько-українські паралелі). *Філологічні студії: Науковий вісник*

Криворізького державного педагогічного університету. 2019. Т. 20. С. 29–54.

3. Мороз О. А. Ономастична фразеологія в українській та польській мовах в національно-культурному слов'янському просторі. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2016. Вип. 66, т. 278. С. 77–81.

4. Пелипась М. І. Типологія фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом. UPL : <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2021-2/zbirnyk-kultura-slova-94-2021/english-typology-of-phraseological-units-with-anthroponym-component.html> (дата звернення : 19.07.2023).

5. Прадід Ю. Ф. Особливості семантики та граматичної організації фразеологічних одиниць із компонентом *земля*. *Філологічний часопис* : науковий журнал. Умань: ВПЦ ВПЦ «Візаві», 2023. Вип. 1. С. 95–105.

6. Прадід Ю. Ф. Особливості семантики та граматичної організації фразеологічних одиниць із компонентом *небо*. *Записки з українського мовознавства*: зб. наук. праць. Одеса, 2023. Вип. 30. С. 23–34.

7. Прадід Ю. Ф. Семантична й граматична структура фразеологічних одиниць із компонентами *зірка* та *зоря* в українській мові. *Мовознавство*. 2022. № 5. С. 57–64.

8. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). Київ; Сімферополь, 1997. 252 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів / За ред. В. А. Винника. Київ: Радянська школа, 1988. 200 с.

2. Словник синонімів української мови UPL : <https://1675.slovaronline.com/search?s=%D0%B1%D0%B8%D0%BA> (дата звернення : 19.07.2023).

3. Словник української мови : В 11 т. UPL : <http://sum.in.ua/s/zemlja> (дата звернення: 19.02.2023).

4. Словник української мови : У 20 т. UPL : <https://1677.slovaronline.com/> (дата звернення: 21.07.2023).

5. Словник фразеологізмів української мови. UPL : <http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/slov557.pdf> (дата звернення : 22.07.2023).

6. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. UPL : https://schoolplusnet.com/up_portfolio/2016-3-2-21-42-22_file_20.pdf (дата звернення : 25.07. 023).

7. Фразеологічний словник української мови. UPL : https://books.google.com/books/about/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD.html?id=LMnqAAAAMAAJ (дата звернення : 21.07. 023).

REFERENCES

1. Babych N. Movni stereotypy z komponentamy nebo/zemlia v mentalnom svitospryiniatti ukrainsiv. UPL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7389/1/6.pdf> (data zvernennia: 19.01.2023).

2. Hamaniuk V., Mishenina T. (2019). Frazeholohizmy z onomastychnym komponentom yak reprezentanty natsionalnoi kultury (nimetsko-ukrainski paraleli). *Filolohichni studii: Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Т. 20. S. 29–54.

3. Moroz O. A. Onomastychna frazeolohiia v ukrainskii ta polskii movakh v natsionalno-kulturnomu slovianskomu prostori. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo*. Vyp. 66, t. 278. 2016. S. 77–81.

4. Pelypas M. I. Typolohiia frazeolohichnykh odynts z komponentom-antroponomom. UPL : <https://ks.iul-nasu.org.ua/vypusky-zhurnalu/2021-2/zbirnyk-kultura-slova-94-2021/english-typology-of-phraseological-units-with-anthroponym-component.html> (data zvernenni : 19.01. 2023).

5. Pradid Yu. F. Osoblyvosti semantyky ta hramatychnoi orhanizatsii frazeolohichnykh odynts iz komponentom zemlia. *Filolohichni chasopys : naukovyi zhurnal*. Uman : VPTs «Vizavi», 2023. Vyp. 1.

S. 95–105.

6. Pradid Yu. F. Osoblyvosti semantyky ta hramatychnoi orhanizatsii frazeolohichnykh odynyts iz komponentom nebo. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*: zb. nauk. prats. Odesa, 2023. Vyp. 30. S. 23–34.

7. Pradid Yu. F. Semantychna y hramatychna struktura frazeolohichnykh odynyts iz komponentamy zirka ta zoria v ukrainskii movi. *Movoznavstvo*. 2022. № 5. S. 57–64.

8. Pradid Yu. F. *Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen)*. Kyiv; Simferopol, 1997. 252 s.

DZERELA ILUSTRATYVNOHO MATERIALU

1. Kolomiiets M. P., Rehushevskiy Ye. S. *Slovnyk frazeolohichnykh synonymov* / Za red. V. A. Vynnyka. Kyiv: Radianska shkola, 1988. 200 s.

2. *Slovnyk ukrainskoi movy* : V 11 t. UPL : <http://sum.in.ua/s/zemlja> (data zvernennia: 19.02.2023).

3. *Slovnyk ukrainskoi movy* : U 20 t. UPL : <https://1677.slovaronline.com/> (data zvernennia: 21.02.2023).

4. *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy*. UPL : <http://kropivnitsky.maup.com.ua/assets/files/slov557.pdf> (data zvernennia: 22.02. 2023).

5. Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy*. UPL : https://schoolplusnet.com/up_portfolio/2016-3-2-21-42-22_file_20.pdf (data zvernennia: 25.02. 2023).

6. *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy*. UPL : https://books.google.com/books/about/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD.html?id=LMnqAAAAMAAJ (data zvernennia: 21.02. 2023).

7. *Slovnyk synonymiv ukrainskoi movy*. UPL : <https://1675.slovaronline.com/search?s=%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%BE> (data zvernennia: 20.02.2023).

Словничок фразеологічних одиниць із компонентами *бик* (віл, бугай), *корова*, *теля*

БИК:

бик на вухо ратицею наступив 'хтось зовсім не має музичного слуху'. – *Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як цапа за хвіст...* – *Та хіба в звуковій діло? Бик тобі на вухо ратицею наступив. От що* (Григорій Тютюнник).

БИКА:

брати (хапати) бика за роги 'діяти рішуче'. *Мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше, брати бика за роги* (О. Гончар); *Він думав про те, що дальші успіхи залежать від його уміння орієнтуватися. Якщо він зразу ж не візьме бика за роги – не бачити йому ніякого підвищення як власного вуха* (М. Тарновський); – *Дивно, – подумав [Форст] про себе, – я ніби чогось нервую. І вирішив діяти навально, одразу ж хапаючи бика за роги* (В. Козаченко).

БИКАМ:

бикам (волам) хвости крутити 'виконувати примітивну, непрестижну роботу'. *Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він закидав книжки, брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде крутити бикам хвости, чим поїде <...> поступати [вчитися]* (Григорій Тютюнник); *Оце до весни повчиться [Гришко] та й все. Та й буде тоді волам хвости крутити* (А. Головка).

БУГАЙ:

як (мов, ніби, наче і т. ін.) *бугай у болоті*, зі сл. *гудіти* 'дуже голосно'. *Гуде як бугай у болоті* (Укр. присл.).

ВІЛ:

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл**, зі сл. *здоровий* 'дуже'. – *А коли ж то його [пана] вхопить, коли ві здоровий як віл*, – знов обіззався Кавун і похилив на стіл свою русяву голову (І. Нечуй-Левицький);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл до браги**, зі сл. *допастися* і т. ін. 'жадібно'. *Гребу горіхи, <...> допався до добра як віл до браги* (Є. Гуцало);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл на рогатину**, зі сл. *йти, лізти* і т. ін. 'настирливо, вперто'. *Преться як віл на рогатину* (Укр. присл.);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл обуха** 'покірно'. – *Що робити? Тікати? Не втечеш. Проситися? Упасти на коліна? Хто на це зважить? Ждати неминучого як віл обуха? Але ж це каторга або й смерть?* (В. Малик); **як** (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл перед обухом**. [Леон:] *Та чого це ти насупився як віл перед обухом?* [Марк:] *І то правда? Не варт!* (Я. Мамонтов);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **віл під обухом**, зі сл. *щасливий*, 'не (повне заперечення змісту слова *щасливий*)'. *Щасливі ви! – Такий я щасливий як віл під обухом, шановна Любова Федорівна. – Чому ж би то? – А тому, бо не хочуть мене розуміти* (Б. Лепкий);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **[сірий (чорний)] віл [у ярмі]**, зі сл. *працювати, робити* і т. ін. 'дуже важко'. – *Робив як віл, Трудився без спрочинку, Все занепало, не моя вина* (Л. Костенко); – *Сливе дві неділі робила Олександра як віл у ярмі* (М. Коцюбинський); [Маруся:] *А чим же тобі не добра Марта? Що всім годить та робить як сірий віл?* (С. Васильченко);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **чорний віл на ногу наступив** 'дуже засмучений'. – *Чого ти, Дмитре, такий наче тобі чорний віл на ногу наступив?* (Є. Гуцало).

ВОЛА:

вола б з'їв 'дуже голодний'. *Здається, вола б з'їв... черствий хліб здавався смачним!* (Панас Мирний);

кулаком вола вб'є 'дуже сильний'. *Зовнішність у нього [Діденка] імпазантна, людина середнього віку, міцного складу, кулаком вола вб'є* (Ю. Яновський);

робити з мухи вола (бугая) 'дуже перебільшувати щось'. – *Навіщо ці збори, Борисе? – тихо спитав Данилюк. – Я не бачу потреби робити з мухи вола* (Р. Іванчук); *Вони б усюди брехні рознесли, Зробили б бугая із мухи...* (Л. Глібов).

ВОЛОВІ:

волові шию (роги) скрутити 'дуже сильний'. *Рахнівський сотник Діденко – козарлюга, волові шию скрутить, нежонатий* (Я. Качура); *може волові (волу) роги скрутити*. *Наталка глянула на свої худі, тоненькі руки і зітхнула. Справді, їй не рівнятися з дужою і відчайдушною Параскою, що може волові роги скрутити* (С. Добровольський).

ВОЛАМИ:

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **волами**, зі сл. *їхати* і т. ін. 'дуже повільно'. *Їхав батько далі як волами, та все оглядався на село, щоб закарбувалось воно надовго в його старечій пам'яті* (З журналу).

КОРОВА:

дійна корова 'джерело прибутку'. *Часто батьки дітям стають дійною коровою* (З інтернету);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **корова на нові ворота** 'здивовано, спантеличено'. *Бичковський витріщив на неї очі як корова на нові ворота і, очевидячки, вагався: чи знайома, чи не знайома?* (І. Нечуй-Левицький);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **корова язиком злизала** 'безслідно зникнути'. *Покарали в тресті Сагуру карбованцем. Місячну зарплату як корова язиком злизала* (І. Цюпа); *Коли вицухла радісна буря зустрічі з давнім другом, Ярошенко обернувся, щоб далі наступати на*

ворога, але отця Софронія **мов корова язиком злизала** (В. Речмедін); *Я погорів; Уся худібонька пропала, Неначе язиком корова ізлизала...* (Л. Глібов).

КОРОВІ:

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **корові сідло** зі сл. *личить, пристало* і т. ін. 1. 'зовсім не' (повне заперечення змісту слів *личить, пристало*). [Гервасій:] *Я переконався, що нам дворянство <...> личить як корові сідло* (І. Карпенко-Карий); 2. 'зовсім не підходить'. – *Для літньої жінки ці маки, пробачте, як корові сідло* (І. Муратов); – *Пристойний тон тобі однаково що корові сідло* (В. Козаченко).

ТЕЛЯ:

Божє теля 'дуже спокійна, але інертна людина'. – *Куди ж ти тікаєш? Ну? Постривай. Ех, ти, Божє теля! Павко, скажи, і чого ти таке Божє теля?* (Л. Письменна); – *Але актив у нас який? Жменя. А решта – Божі телята* (І. Микитенко);

у Бога теля з'їсти 'провинитися'. Позвали [покликали] лисицю, ведмідь і каже: – *Лисичко, треба тобі йти до Лева побалакати з ним <...>. – А що ж, я хіба у Бога теля з'їла, чи що? Хай хто-небудь інший піде* (Укр. дит. фолькл.);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **теля в наритнику**, зі сл. *пишатися* і т. ін. 'особливо'. Сиджу я під образами, *пишаюсь мов теля в наритнику, та очима на Тетяну спідлоба гедзика пускаю* (М. Стельмах);

як (мов, ніби, наче і т. ін.) **теля на нові ворота**, зі сл. *дивитися* і т. ін. 'з повним незрозумінням'. – *Більшість, закінчивши гімназію, <...> за рік-два забудуть читати по-грецьки, а на таблицю логарифмів дивитимуться як теля на нові ворота* (П. Колесник); – *Думаєш, тільки ти не впізнав? – привітався він [Крук] тепло й сердечно. – Позавчора навіть рідна сестра дивилась на мене мов теля на нові ворота* (П. Козланюк).

ТЕЛЯТКО:

покірненьке (покірливе) телятко 'слухняна людина'. *Краще, мабуть, буде повестись перед комісією на вже випробуваний манір – покірненьким телятком, ангелочком: комісії люблять, щоб перед ними стелився, щоб аж погладити себе дав* (О. Гончар).

ТЕЛЯТ:

де Макар телят пасе 'дуже далеко'. *Скільки-то люду <...> пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж туди де Макар телят пасе* (Панас Мирний); *де Макар телят не пас*. Опинились в грізний час, *Де Макар телят не пас* (В. Іванович);

куди Макар телят не ганяв (гнав) 'дуже далеко'. – *Все платформи та програми шукають <...>, за яку, трясця їхній тітці, туди йдуть куди Макар телят не гнав* (М. Стельмах); *Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: Малописьменні! Мене не проведеш. Уже не одного такого спровадив куди Макар телят не гонить!* (П. Панч); [Синявін:] *Зрадить він вас, зажене туди куди Макар телят не ганяв, клянусь, зажене* (І. Ле).

Прадід Юрій Федорович, доктор філологічних наук, професор (Україна).

Pradid Yuri, Doctor of Philology, Professor (Ukraine).

Стаття надійшла: 02.11.2023

Статтю прийнято до друку: 09.11.2023

III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'367.322.6:821.161.2'06-93

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-46-57

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА СПРОМОЖНІСТЬ ПРОСТОГО ПІДМЕТА В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Руслана Горобець

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: ruslana_horobets@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6659-3337

У статті розглянуто різні підходи до витлумачення підмета як головного члена простого двоскладного речення, виділено його формально-семантичні й морфолого-синтаксичні кваліфікаційні ознаки. Проаналізовано форми вираження простого підмета в мові сучасної української прози для дітей й окреслено специфіку його функціонування в «дитячих» контекстах. З'ясовано комунікативно-прагматичну спроможність різних видів підмета, зумовлену інтенціями авторів, призначенням аналізованих творів, віковими й психологічними характеристиками адресата та іншими екстралінгвальними чинниками.

Ключові слова: *головний член речення, простий підмет, просте двоскладне речення, комунікативно-прагматична спроможність, емоційно-експресивне забарвлення, мова сучасної української прози для дітей.*

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ABILITY OF THE SIMPLE SUBJECT IN MODERN UKRAINIAN PROSE FOR CHILDREN

Ruslana Horobets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozko Str., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: ruslana_horobets@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6659-3337

Introduction. *The article examines various approaches to the interpretation of the subject as the main member of a simple two-syllabic sentence, highlights its formal-semantic and morphological-syntactic qualification features. The forms of expression of the simple subject in the language of modern Ukrainian prose for children are analyzed and the specifics of its functioning in "children's" contexts are outlined. The communicative-pragmatic capacity of various types of the*

subject determined by the intentions of the authors, the purpose of the analyzed works, the age and psychological characteristics of the addressee, and other extralinguistic factors have been clarified.

Objectives. The purpose of the article is to determine the structural-semantic and communicative-pragmatic features of the subject in the language of modern prose works for children: to outline the structural-semantic specificity of the functioning of the subject in the language of works for children; to clarify the communicative and pragmatic potential of sentences with an expressively colored subject in their structure; to determine the factors affecting the choice of the subject in the contexts of children's perception of textual information.

Methods. The method of linguistic and contextual analysis.

Results. It was determined that the communicative and pragmatic capacity of the simple subject in the language of works for children is realized in different ways. The most active are subjects expressed by nouns. First of all, it is related to proper names, which are an effective means of activating the child's attention, contribute to the development of his/her thinking, imagination, fantasy, and also expand information about the heroes, serve as their micro-characteristics. The analysis of the functioning of the subject in the language of works for children can serve as a basis for characterizing the idiosyncrasy of a modern Ukrainian children's writer, his/her language skills.

Originality. In linguistics, a subject that has not been fully studied up to now deserves special attention. First of all, it concerns the peculiarities of functioning in works of art, their role in revealing the ideological intention of the author, and stylistic properties. In linguistics, there is still no special research on the peculiarities of the communicative and pragmatic ability of the simple subject in the language of modern prose works for children, which determines the relevance of our article.

Conclusion. The subject in works for children vividly reveals communicative and pragmatic ability. Especially interesting are the subjects presented with casual names, which create a powerful comic effect, thanks to which small recipients form stable ideas about the general categories of good and evil. Thanks to the use of an proper name, the communicative situation does not require additional characteristics of the hero. It is in the creation of such a context that the skill of the writer will be revealed, their ability to concentrate, to reproduce reality, to reveal fantasy, to bring the story closer to the reader with efficient language means.

Keywords: main clause, simple subject, simple two-syllabic sentence, communicative-pragmatic ability, emotional-expressive coloring, language of modern Ukrainian prose for children.

Постановка проблеми. Однією з помітних ознак сучасної філологічної науки є її функціонально-комунікативна спрямованість, спричинена усвідомленням того, що справжня сутність мови виявляється тоді, коли вона «оживає» – у різноманітних комунікативних ситуаціях, органічному мовленні її носіїв. Їй також властива виразна прагматизація, пошук «зв'язків між будовою мовленнєвих утворень і компонентами ситуації спілкування, перш за все суб'єктами комунікації, зв'язками між ними, їхніми когнітивними, психічними, соціальними, фізичними, ментальними та іншими характеристиками, інтенціями тощо» [1, с. 8].

Саме специфіка адресата є стрижневою ознакою літератури для дітей. Відповідно організація мови сучасної української прози для них передбачає простоту, чіткість висловлення, виразність саме тих побудов, які є зрозумілими юному читачеві, не переобтяжують його надмірними ускладненнями. Тому закономірним є використання дитячими письменниками основної одиниці синтаксису – речення, «формально-граматична

структура, семантика й комунікативність, стилістичне використання якого позначені найрізноманітнішими, практично незліченними формами вияву» [4, с. 17]. У цьому ракурсі заслуговує на окрему увагу головний член простого двоскладного речення – підмет, який і до сьогодні залишається не до кінця вивченим. Передусім це стосується не лише дефініції чи зв'язків підмета з іншими членами речення, а особливостей функціонування в художніх творах, ролі в розкритті ідейного замислу автора, стилістичних властивостей. У мовознавстві немає також спеціальної наукової розвідки, присвяченої дослідженню комунікативно-прагматичної спроможності простого підмета в мові сучасних прозових творів для дітей, що й зумовлює *актуальність* нашої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичні дослідження головних членів речення представлено в працях вітчизняних мовознавців І. Вихованця, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, Н. Іваницької, М. Івченка, Г. Козачук, Б. Кулика, І. Кучеренка, Н. Москаленко, Г. Піскуна, В. Русанівського, І. Слинька, Р. Христіанінової, К. Шульжука та ін. Також маємо наукові розвідки, спрямовані на різнобічне вивчення функціонування підмета: А. Грищенко «Проблема підмета» [3]; Г. Козачук «Підмети, виражені словосполученням» [8]; Н. Москаленко «Підмети, виражені словосполученням» [10]; Л. Недбайло «Структура підмета» [11] та ін.

Мета і завдання статті. *Мета* пропонованої статті полягає в з'ясуванні структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних особливостей функціонування підмета в мові сучасних прозових творів для дітей. Її *завдання*: 1) окреслити структурно-семантичну специфіку функціонування підмета в мові творів для дітей; 2) з'ясувати комунікативно-прагматичний потенціал речень з експресивно забарвленим підметом у їхній структурі; 3) визначити чинники, що впливають на вибір підмета в конситуаціях дитячого сприймання текстової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному мовознавстві дотепер немає однозначного погляду на дефініцію речення як основну синтаксичну одиницю. Відповідно проблемним залишається й визначення статусу головних та другорядних членів речення, а також зв'язків між ними.

На думку О. Мельничука, головним у реченні є підмет, оскільки присудок узгоджується з підметом у роді, числі та особі [9]. Натомість Н. Іваницька вважає, що головні члени речення взаємопідпорядковані. «Між членами предикативної пари двоскладного речення існує не однобічне підпорядкування присудка підметові, а двобічна залежність співвідносних членів: підмета й присудка... Двобічна залежність між членами предикативного центру є основною, змістовою характеристикою предикативного зв'язку» [6, с. 27].

Поділяє цю думку й І. Вихованець, який стверджує, що основним виявом предикативного зв'язку є координація, що передбачає взаємну залежність, передбачуваність, обов'язковість і закритість поєднаних членів. Цей зв'язок притаманний типовим формам головних членів речення (іменник у називному відмінку в ролі підмета + дієслово в особовій формі в ролі присудка) [2, с. 34.].

У словнику-довіднику «Українська мова» натрапляємо на таке трактування: «Підметом називається головний член речення, який означає предмет, якому з боку присудка приписується предикативна ознака, і відповідає на питання: хто? що? Підмет називає ту сторону дійсності, на яку спрямована увага мовця і яка визначає предметну віднесеність поняття, що розкривається в реченні» [14, с. 78].

Отже, «підмет – головний член двоскладного речення, який указує на носія ознаки (дії, процесу, стану тощо) і перебуває у предикативному зв'язку з іншим головним членом – присудком» [13, с. 593].

Традиційно в мовознавстві виокремлюють такі формально-семантичні кваліфікаційні ознаки підмета:

- підмет входить до структурної схеми речення як її головний член;
- підмет позначає носія предикативної ознаки;
- у типових випадках співвідноситься із суб'єктною позицією семантико-синтаксичної структури речення;
- підмет виражається особливою відмінковою формою (називний відмінок іменника, займенника чи іншої субстантивованої частини мови);
- має двобічний (предикативний) зв'язок з іншим головним членом речення – присудком;
- підмет поєднується з присудком координацією (а також співположенням, співвизначенням) – основним способом предикативного зв'язку;
- у реченні зазвичай має позицію перед присудком;
- підмет співвідноситься з темою речення при актуальному членуванні (комунікативний аспект) [15, с. 70].

Крім зазначених диференційних синтаксичних ознак, підмет також має морфолого-синтаксичні ознаки, які виявляються в способі вираження. Ураховуючи цей критерій, мовознавці розмежовують простий і складений підмет (І. Вихованець, А. Загнітко, Б. Кулик, К. Шульжук, Н. Іваницька та ін.).

У сучасній українській прозі для дітей, як і в інших художніх текстах, переважають прості підмети. Здебільшого вони представлені іменниками чоловічого, жіночого та середнього роду в називному відмінку однини чи множини: ***Тато** зітхнув і взявся міняти постіль, перед тим діставши з шафи суху піжаму для Матвійка* (30, с. 5); *Бідолашний хлопець ніколи не мав справи зі стількома ножами, виделками, ложками...* (5, с. 30); *Руда жінка, ніби відчувши мою розгубленість, міцно вхопила мене за руку й почала тягти в бік розкішного готелю* (4, с. 151); *У цю хвилину сонце за вікном нахмурилося, вкрилося з головою хмарами* (29, с. 14); *Хлопці нарешті вирішили відлупцювати його* (17, с. 5).

Не менш активними в мові творів для дітей є прості підмети, виражені займенниковими іменниками, напр.: ***Я** здивовано поглянув на тата* (26, с. 106); ***Ти** ще мене загадаєш* (10, с. 18); *Тоді **ми** зможемо і далі у ній жити!* (13, с. 70); *Такого **ви** ще не бачили* (28, с. 279); ***Він** знову поворошив неслухняним пальцем* (13, с. 19); ***Він** полегшено зітхнув* (13, с. 45); *Жили **вони** в будиночку* (13, с. 11); ***Вони** пригостили його медом* (13, с. 72); ***І воно** вирушило до лісу* (13, с. 11). Уважаємо, що займенники в таких конструкціях позбавлені емоційної експресивності, нейтрально найменовують осіб, слугуючи допоміжним засобом для вираження персональності, який дає змогу уникати повторень, або використовуються (рідше) для «особливого акцентування на особі, її діях, учинках, а також як засоби міжфразної зв'язності» [5, с. 54].

Крім особових займенників, спорадично фіксуємо також:

- присвійні: *Все одно **моє** зверху буде* (17, с. 184); *А **мій** за голівку тримається* (9, с. 27);
- питальні: ***Хто** ж дасть тобі цілі нові окуляри за отакі металеві кружальця?* (13, с. 39); ***Твій** хоч приходив?* (29, с. 57);

- означальні: *І тут чи не **кожен** був при ділі* (28, с. 309); *Інші* починали поратися у *городах* (13, с. 48);

- неозначені: *Але **хтось** підняв їх і поклав під стінкою* (14, с. 60); *Гей, є **хто-небудь*** (29, с. 130);

- заперечні: *Аби на нього **ніхто** ненароком не наступив* (13, с. 103); ***Ніщо** з таким захопленням не сприймається* (23, с. 57).

Спостережено також функціонування підметів, виражених іншими частинами мови, наприклад, прикметниками: *Хіба ж могла **старенька** розлучитися хоч би з однією зі своїх красунь?!* (1, с. 16); *А **біленька** написала: «Ніколи не розлучатися з Піратом»* (1, с. 24); ***Колючий** тим часом зупинився* (13, с. 12); *А **один** у скафандрі відкрив книжку* (14, с. 88); вигуками: ***Клац! Клац!** – люто пролунало в нічній тиші* (1, с. 40). Характерним є те, що вони вживаються зрідка, очевидно, через те що прерогативою побутування субстантивованих прикметників, вигуків слугує розмовне мовлення.

Натомість високою експресивністю й образністю вирізняються підмети, виражені okazіональними власними назвами з емоційно-експресивною семантикою. Вони формують у читача найрізноманітніші уявлення про персонажів: позитивні, осудливі чи комічні. Тенденційним є те, що конструкції з okazіоналізмами є виразним маркером ідіостилу дитячих письменників і не функціонують поза межами їхніх творів.

Особливо яскраве емоційно-експресивне забарвлення мають особові імена, імена й по батькові, імена і прізвища героїв дитячих творів, напр.: ***Брякус** наполегливо вчив його основам силових гімнастик та різних єдиноборств* (5, с. 35); ***Чипсет** із поклоном пропустив у кабінет Сергійка* (9, с. 12); *А якщо **Томаши Томашевич** її не послухає?* (13, с. 92); *Лютий **Крижан Холодрига** йде!* (16, с. 35); *Нарешті **Нетактак Навпак** дістався трибуни* (31, с. 48); ***Великий Процесор** зробив запрошувальний жест і першим подав приклад, сівши у своє крісло* (16, с. 14); *Цього разу **Птаха Корабель** стояв у гримерці в халаті* (12, с. 18). Синтаксичні одиниці такого типу завдяки незвичності, новизні та ненормативності лексем слугують засобом експресивно-стилістичного впливу на адресата мовлення, виражають додаткові характеристики персонажів твору. А трансформації семантичного навантаження загальновідомих власних особових імен чи прізвищ сприяють створенню яскравого комічного ефекту, що теж є дієвим засобом активізації уваги реципієнта, поштовху для розвитку фантазії, уяви, логічного й креативного мислення дітей, їхніх мовних та творчих здібностей.

Цікавими також є підмети, представлені власними іменами, прізвищами, які ґрунтуються на певних особливостях діяльності чи занятті персонажів дитячих творів, напр.: *Це мені моя знайома бджілка **Медунька** сказала* (20, с. 6); *Мій син **Сніговій** зовсім хати відцурався й на мене, стару, хазяйство покинув* (26, с. 29); *Ще дитиною прийшов **Корчун** у лісництво, на роботу найматися* (25, с. 36); *Тут живе **чарівник-годинникар Мить Митьович Часомір*** (22, с. 78); *Керує Довідковим Бюро **чарівник Іван Іванович Шукайло*** (22, с. 86). Такі специфічні авторські новотвори не лише привертають увагу реципієнта, а дають ґрунт для подальших фантазувань. Водночас це сприяє полегшеному сприйманню твору та запам'ятовуванню сфери діяльності персонажів.

Загальновідомо, що в більшості творів для дітей головними героями є представники фауни чи флори. Саме тому художні тексти, переважно казки, рясніють реченнями, у яких у ролі підметів виступають тварини, наділені людськими рисами: живуть, думають, розмовляють, інколи втрачають житло, бояться чогось, ходять на роботу, у гості, виявляють почуття й емоції, напр.: *Там жив **цвіркун*** (13, с. 9); ***Крокодил** закрив свою пащу й замислився*

(1, с. 41); *Почувши про бусла, **пуголовки** вмиють притихли* (13, с. 23); *І залишився бідний **Равлик** без домівки* (13, с. 25); *Побачивши вуйка Йоя, **каченнята** спочатку були злякалися* (13, с. 72); *Працьовиті **мурашки** відчиняли вікна своїх кімнаток назустріч промінцям і заклопотано бігли на роботу* (13, с. 74); *Цей **песик** сам завітав до мосі оселі рано-вранці* (1, с. 12); ***Кошеня** весело йшло далі й далі* (13, с. 11). Активне використання цих речень спричинене призначенням казок – виховувати молоде покоління, передавати йому життєвий досвід та знання. У творах для дітей тварини уособлюють реальних носіїв людських рис, які автор в алегоричній формі висміює, або, навпаки, возвеличує. Також ці образи зрозумілі й доступні для дитячого сприйняття, сприяють розвитку мислення, уяви та фантазії.

З іншого боку, персонажі-тварини є виразниками загальноприйнятих у народі асоціацій, наприклад, «мудрість (Сова), хитрість (Лисиця), сила (Лев, Орел), боягузтво (Заєць), недотепність (Вовк) тощо» [7, с. 451–452]. Стабільність цих образів стала одним із засобів соціальної сатири, що не втратила своєї актуальності крізь віки. Це, на нашу думку, сприяє лаконічному, спрощеному оформленню тексту, автору не потрібно додатково характеризувати героя. У підсвідомості дитини вже закладене емоційно-оцінне ставлення до дійової особи, що підсилюється в певній комунікативній ситуації.

Високий комунікативно-прагматичний потенціал виявляють видозмінені імена та прізвища тварин у ролі простих підметів чи їхніх компонентів, напр.: *Директором школи був **Бурмило Михайлович Ведмідь*** (16, с. 5); *Доцільно! Авжеж! – змахнув хоботом **Мамонт Африканович*** (24, с. 21); *Нічне бачення викладає **Пилип Пилипович Пугач*** (18, с. 71); *Географію викладає двоє: **Лелек Лелекович** (південні пташині перельоти) і **Гагара Альбатросівна** (північні пташині перельоти)* (18, с. 71); *Так! – підтвердив **учитель музики Бегемот Гіпопотамович*** (24, с. 19); *Зараз же у **Сірка Барбосовича** гостює його брат **Бровко Барбосович*** (24, с. 19). Убачаємо в цьому реалізацію намірів автора надати комунікативній ситуації колориту урочистості, офіційності, величності. Узвичаєна традиція українців звертатися на ім'я й по батькові засвідчує повагу та шанобливе ставлення до співрозмовника. Підмети в цих синтаксичних одиницях мають переважно позитивно забарвлену семантику, зрідка – негативну.

Часто в ролі підметів виступають індивідуально-авторські власні імена персонажів дитячих творів, які постали на основі назв прикметних рис їхньої зовнішності (примітний колір, особливість частини тіла) та характерних ознак внутрішнього світу, пор.: ***Рудик Руденко** був рудий, як жар, ще рудіший за мене* (22, с. 32); *Це був **Пухнастик** – кіт їхньої сусідки тьоті Галі* (3, с. 47); *Неймовірно губатий **маестро Губус** стоячи спав за диригентським пультом* (17, с. 171); *За Чорнарою на брудних грозових хмарах-перлинах сиділи й лаялись **грім Гургур Петрович** та його **дружина, блискавка Блисьблись Іванівна*** (19, с. 299). На тлі загальних та інших власних назв у структурі підмета такі яскраві образні назви (їх підкреслено – Р. Г.), беззаперечно, привертають увагу маленького читача, стимулюють його декодувати причину такого найменування героя, збуджують знайомі асоціації.

Особливо цінними в мові творів для дітей є підмети, семантика яких позначена позитивними чи негативними рисами людей, індивідуальними особливостями їхньої вдачі, поведінки чи характеру, напр.: *Там живе **Бурмосик*** (32, с. 5); *Отож, жив собі в Києві один дуже відомий **професор** казкової палеонтології на прізвище **Чудлик*** (15, с. 5); *Жили собі в близьких сусідах **два коти** – **Прудивус** і **Шалихвіст*** (6, с. 9); *Десь – не тут, колись – не тепер, високо в горах жили собі, були собі **король-чародій Зоресвіт Іванович** та **королева-чарівниця Веселина Василівна*** (23, с. 3); *Побачивши дорожнього **гнома Гролика**,*

шляховичок Добринька дуже зрадів і запропонував йому пострибати через скакалочку (27, с. 29); *На чолі Добряндії стояла бабуся Добряна ...* (21, с. 14); *З'явився у нашому лісі заморський чаклун, злий марудник Ледарило Дуриндас* (17, с. 137); *Як раптом один з хронунів, Позіхайло, широко роззявив, позіхаючи, свій величезний рот* (17, с. 71). Завдяки використанню влучного імені комунікативна ситуація не потребує додаткової характеристики героя. Саме у створенні такого контексту виявляється майстерність письменника, його вміння сконцентровано, економними засобами мови відтворювати дійсність, виявляти фантазію, наближати оповідь до читача. Часто функціонування таких власних назв створює комічний, гумористичний, а іноді й іронічний ефект.

Нерідко семантичною основою підмета в мовотворчості дитячих письменників слугують власні імена та прізвища персонажів, які виникли внаслідок копіювання специфіки їхнього мовлення або подібності до звуків, що їх видають різні істоти, пор.: *У хатці жив вуйко Йой* (13, с. 7); *У невеликому зеленому будиночку на Кашитановій вулиці жив веселий і життєрадісний пан Хе-хе з родиною* (1, с. 11); *Голубка Туркотиха тупцювала на майданчику, ласуючи крихтами печива* (7, с. 25); *Після тітоньки Гортензії слово взяла корова Мумуня* (21, с. 38). Такі лексеми в ролі підметів – досить своєрідний і цікавий засіб характеристики внутрішнього світу того чи того героя, його визначальних людських рис – бадьорості, життєрадісності, невпевненості, сором'язливості.

Іноді, для того щоб свіжо, нешаблонно розповісти про звичайні речі, у ролі підметів письменники використовують власні назви, які побутують у дитячому мовному середовищі, напр.: *Брейк, невисокий, лисуватий, стрімкий у рухах, підкотився до вікна* (11, с. 24); *Оксі прибігла до свого 3-Б почервоніла, з дикими очима* (2, с. 37); *Інформа зникла* (11, с. 42); *Флеш обережно визирнув за двері* (11, с. 102); *За найголовнішого в цьому курячому царстві був дебелий, вогнисто червоний півень на ім'я Гребенястий Пет* (6, с. 6). Підмет у таких реченнєвих побудовах сучасна дитяча аудиторія сприймає легко та невимушено: *брейк* – стиль танцю, *оксі* – від Оксана, *інформа* – інформація, *флеш* – флешка, *пет* – від Петро.

У проаналізованих текстах фіксуємо також прості підмети, виражені іменниками-аббревіатурами організацій, винаходів, пристроїв, персонажів, напр.: *Адже існує ТТБ – Таємне товариство Боягузів* (4, с. 70); *ТТБ у тебе вірить* (4, с. 58); *ВП (так Чипсет називав Великого Процесора) був страшенно обурений* (8, с. 98). Основним завданням аббревіатур у мові художніх творів для дітей є вплив на емоційне, почасти комічне, сприйняття дитиною повідомлюваного. Іноді вони слугують засобом відображення певної історичної доби, переважно сучасності, й потрібні для глибшого відчуття атмосфери подій.

Комунікативно-прагматичний потенціал синтаксичних одиниць употужнюється, зростає сила впливу на читача, коли підмети утворюють однорідні ряди: *Росли тут і лопухи, і кашка, і калачики, і кульбаби...* (13, с. 46); *На стінах красувалися розмальовані глиняні тарілки та вишивані рушники* (13, с. 53); *Там на них вже чекали мурашки й кузочки* (13, с. 17); *Але вуха й ніс не так дошкуляли вуйкові Йою* (13, с. 18); *Робітники і Михайло Васильович посідали кружка й почали викладати на розстелену скатертину наїдки* (13, с. 34). Погоджуємося з А. Попович, що такі синтаксичні одиниці надають висловленню відтінку «зіставлення через контрастність і приховане протиставлення; збагачують фразу інтонаційно, роблять її гнучкішою, збільшують експресію; створюють яскраві описові полотна» [12, с. 112].

Незвично, оригінально в мові досліджуваних творів постають однорідні підмети, виражені антропонімами: *Вовчик Вовченко та Рудик Лисовенко тільки зубами клацали від*

злості (24, с. 13); *Принцеса і Пірат* стояли щасливі й посміхалися (1, с. 24); *Відтак із-за куців винувато визирнули Семен і Кішка* (1, с. 24); *Кася і Куся* виглядали з-за краю листочка, наче з справжнього човна (13, с. 24); *Клюбик і Бібл-Бабл* часто ходили один до одного в гості (14, с. 5). Такі однорідні «антропонімічні» підмети виявляють особливу активність, позначаючи персонажів, що перебувають у дружніх, приятельських стосунках. Завдяки цьому в читачів формується позитивне ставлення до дійових осіб, які сприймаються як єдине ціле.

Проте, на нашу думку, дещо інші функційно-стилістичні вияви мають розгалужені однорідні підмети, які у своєму складі мають понад п'ять компонентів, пор.: *Вчилися в школі зайчик Кося Вухань, їжачок Колько Колючка, ведмежа Михайлик Ведмеденко, вовчєня Вовчик Вовченко, лисєня Рудик Лисовєнко, рисєня Раїска Мняу, козєня Зіна Бебєшко, борсучєня Боря Сук та інші звірятка* (16, с. 5). Завдяки такій семантико-синтаксичній організації підметових компонентів читач звертає увагу передусім на виконавців дії, їхню чималу кількість, вирізняє характерні ознаки. Детальне найменування персонажів спричиняє розуміння важливості кожного з них. У такий спосіб письменники створюють загальну, розгорнуту картину зображуваного, стимулюючи в дітей здатність уявляти, фантазувати, мріяти, згадувати. Не менш значущими є образні імена героїв твору, які легко запам'ятовуються та викликають інтерес.

Спостережено, що у творах для дітей підмет виявляє специфіку в розташуванні серед лінійної послідовності реченнєвих слів. Він здебільшого наявний на початку, якщо речення елементарне двоскладне, пор.: *Рукасєль знову витягнув руки вперед* (13, с. 88); *Голова утупився в папірець* (1, с. 18); *Артист не хотів показуватися своїм слухачам* (13, с. 61). Як бачимо, найбільш значущу інформацію письменник подає одразу, створюючи зумовлений власними інтенціями потрібний контекст. Такий порядок членів речення нейтрально відтворює ситуацію. Функційно-стилістичне навантаження такого підмета і висловлення загалом традиційне – номінація персонажа твору. Проте досить часто письменники не дотримуються порядку слів, прийнятого в граматичній структурі української мови, щоб посилити комунікативну значущість висловлення чи його емоційно-експресивну складову. Пор.: *Молоко наливала Дівчинка* (13, с. 11); *Якось до хатинки із солом'яною стріхою завітав сільський голова* (1, с. 15). Таке експресивно-стилістичне словорозташування сприяє особливій концентрації уваги на підметові, який змінив звичне місце розташування (дівчинка, голова). Інші компоненти речення стають менш значущими, ніж активні діячі. Отже, інверсійність увиразнює художній текст, надає комунікативної ваги тим компонентам, які для автора художнього твору є в чомусь незвичними, небуденними, навіть дивними, подекуди приємними. Пор.: «*молоко наливала дівчинка*» – не доросла жінка, якій це властиво, а дівчинка, яка б не мала цього робити; «*до хатинки із солом'яною стріхою завітав сільський голова*» – нестандартна ситуація, адже найвища посадова особа в селі завітала до бідних людей, що проживають у хатинці із солом'яною стріхою, а не навпаки, як це зазвичай буває.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Комунікативно-прагматична спроможність простого підмета в мові творів для дітей реалізується по-різному та може функціонувати в усіх формах його вираження: іменник, займенник, прикметник, числівник, вигук. Найбільш активними є підмети, виражені іменниками. Передусім це стосується власних назв, які є дієвим засобом активізації уваги дитини, сприяють розвитку її мислення, уяви, фантазії, а також розширюють інформацію про героїв, слугують їхніми мікрохарактеристиками. Подекуди підмети, представлені

оказіональними назвами, створюють потужний комічний ефект, завдяки чому в маленьких реципієнтів формуються стійкі уявлення про загальні категорії добра та зла. Аналіз функціонування підмета в мові творів для дітей може слугувати підґрунтям для характеристики ідіостилю сучасного українського дитячого письменника, його мовної вправності.

Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в аналізі комунікативно-прагматичного потенціалу складеного підмета й інших членів речення в мовотворчості сучасних українських письменників, які продукують прозу, призначену для дитячого читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Лінгвістична генеологія: проблеми і перспективи. Львів: ПАІС, 2005. 254 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник Київ: Либідь. 1993. 368 с.
3. Грищенко А. П. Проблема підмета. *Українське мовознавство: міжвід. наук. збірник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*, 2004. Вип. 30. С. 43–48.
4. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення. Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, 1999. 287 с.
5. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.
6. Іваницька Н. Л. Взаємна зумовленість форм головних членів двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 10. С. 27–34
7. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
8. Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1982. № 1. С. 36–39.
9. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 314 с.
10. Москаленко Н. А. Підмети, виражені словосполученням. *Українська мова і література в школі*. 1970. № 9. С. 23–32.
11. Недбайло Л. І. Структура підмета. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ: Наукова думка, 1975. С. 46–59.
12. Попович А. С. Стилїстика української мови: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
13. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. 2007. 856 с.
14. Українська мова: словник-довідник / Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2004. 408 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Бусенко О. Паперовий янгол. Київ: Грані-Т, 2007. 64 с.
2. Вздурська В. Вертихвіст: повість. Київ: Грані-Т, 2013. 100 с.
3. Воронина Л. Прибулець з Країни нямликів. Київ: Грані-Т, 2012. 136 с.
4. Воронина Л. Таємне Товариство Боягузів та Брехунів. Київ: Грані-Т, 2012. 258 с.
5. Гаврош О. Галуна-Лалуна або Іван Сила на Острові Щастя. Львів: Видавництво Старого Лева, 2010. 374 с.
6. Григорук А. Волелюбний Вітер. Київ: Грані-Т, 2008. 56 с.

7. Денисенко Л. Ліза та Цюця П. Київ: Грані-Т, 2007. 112 с.
8. Есаулов О. Game over. Київ: Гамазин, 2006. 192 с.
9. Есаулов О. Антивірус. Київ: Зелений пес, 2006. 384 с.
10. Есаулов О. Вихідний формат: роман. Київ: Гамазин, 2007. 240 с.
11. Есаулов О. Таємниця Великого Сканера. Київ: Гамазин, 2009. 192 с.
12. Лебедева К. Птаха корабель. Київ: Грані-Т, 2007. 127 с.
13. Малик Г. Вуйко Йой і Лишиня. Київ: Грані-Т, 2010. 127 с.
14. Малик Г. Сміятися заборонено. Київ: Джерела М, 2005. 112 с.
15. Мухарський А. Дивовижна знахідка. Київ: «Джерела М», 2003. 80 с.
16. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Загадковий Яшка. Сонячний зайчик і Сонячний вовк. Харків: ВД «ШКОЛА», 2012. 127 с.
17. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинні. Харків: ВД «ШКОЛА», 2012. 208 с.
18. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Таємний агент Порча і козак Морозенко. Таємниці ліцею «Кондор». Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 127 с.
19. Нестайко В. З. Країна Сонячних Зайчиків. Київ: Країна Мрій, 2014. 352 с.
20. Нестайко В. З. Найновіші пригоди Їжачка Колька Колючки та Зайчика Косі Вуханя. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. 160 с.
21. Нестайко В. З. Чарівний талісман. Київ: Країна Мрій, 2010. 278 с.
22. Нестайко В. З. Чарівні окуляри. Київ: Веселка, 2008. 95 с.
23. Нестайко В. З. Чорлі. Київ: Видавництво «Майстер-клас», 2012. 64 с.
24. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Секрет Васі Кицина. Енелолік, Уфа і Жахоб'як. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 127 с.
25. Новікова-Бемм Л. К. Катя Шпулька. Донецьк: Донбас, 2013. 88 с.
26. Павленко М. Півтора бажання. Київ: Грані-Т, 2007. 127 с.
27. Птіцин А., Ілленко І. Гноми на дорогах. Київ: Зелений Пес, 2006. 112 с.
28. Рутківський В. Джури козака Швайки. Київ: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2007. 431 с.
29. Сенатович О. Пан Будьласка та вуйко Пампулько. Київ, 2007. 24 с.
30. Сняданко Н. Країна поламаних іграшок. Київ: Грані-Т, 2008. 80 с.
31. Чеповецький Ю. Дивовижна подорож М'якуша, Нетака та Непосидька. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 176 с.
32. Щербаченко Т. Пуп Землі, або Як Даринка світ рятувала. Київ: Грані-Т, 2007. 56 с.

REFERENCES

1. Batsevych F. Linhvistychna heneolohiia: problemy i perspektyvy. Lviv: PAIS, 2005. 254 s.
2. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoï movy. Syntaksys: pidruchnyk Kyiv: Lybid. 1993. 368 s.
3. Hryshchenko A. P. Problema pidmeta. *Ukrainske movoznavstvo: mizhvid. nauk. zbirnyk Kyivskoho nats. un-tu im. T. Shevchenka*, 2004. Vyp. 30. S. 43–48.
4. Dudyk P. S. Iz syntaksysu prostoho rechennia. Vinnytsia: Vinnytskyi derzh. ped. un-t im. Mykhaila Kotsiubynskoho, 1999. 287 s.
5. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odyntsi v movi ukrainskoï presy pochatku KhKhI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty: monohrafiia. Vinnytsia: Nova Knyha, 2009. 400 s.
6. Ivanytska N. L. Vzaiemna zumovlenist form holovnykh chleniv dvoskladnoho rechennia. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1979. № 10. S. 27–34.
7. Kovaliv Yu. I. Literaturoznachna entsyklopediia. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 2007. T. 1. 608 s.
8. Kozachuk H. O. Pidmetry, vyrazheni slovospoluchenniam. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1982. № 1. S. 36–39.
9. Melnychuk O. S. Rozvytok struktury slovianskoho rechennia. Kyiv: Naukova dumka, 1966. 314 s.

10. Moskalenko N. A. Pidmetry, vyrazheni slovospoluchenniam. Ukrainska mova i literatura v shkoli. 1970. № 9. S. 23–32.
11. Nedbailo L. I. Struktura pidmeta. Syntaksys slovospoluchennia i prostoho rechennia. Kyiv: Naukova dumka, 1975. S. 46–59.
12. Popovych A. S. Stylistyka ukrainskoi movy: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2017. 172 s.
13. Ukrainska mova. Entsyklopediia / Redkol.: V. M. Rusanivskyi, O. O.Taranenko (spivholovy), M. P.Ziabluk ta in. Vyd. 3-tie, zi zminamy i dop. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. 2007. 856 s.
14. Ukrainska mova : slovnyk-dovidnyk / Zahnitko A. P., Poznanska V. D., Omelchenko Z. L., Mozghunov V. V. Donetsk: Tsentridhotovky abiturientiv, 1998. 144 s.
15. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademiia». 2004. 408 s.

SOURCES

1. Busenko O. Paperovyi yanhol. Kyiv: Hrani-T, 2007. 64 s.
2. Vzdulska V. Vertykhvyst: povist. Kyiv: Hrani-T, 2013. 100 s.
3. Voronyna L. Prybulets z Krainy niamlykiv. Kyiv: Hrani-T, 2012. 136 s.
4. Voronyna L. Taiemne Tovarystvo Boiahuziv ta Brekhuniv. Kyiv: Hrani-T, 2012. 258 s.
5. Havrosh O. Haluna-Laluna abo Ivan Syl na Ostrovi Shchastia. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2010. 374 s.
6. Hryhoruk A. Voleliubnyi Viter. Kyiv: Hrani- T, 2008. 56 s.
7. Denysenko L. Liza ta Tsiutsia P. Kyiv: Hrani-T, 2007. 112 s
8. Esaulov O. Game over. Kyiv: Hamazyn, 2006. 192 s.
9. Esaulov O. Antyvirus. Kyiv: Zelenyi pes, 2006. 384 s.
10. Esaulov O. Vykhidnyi format: roman. Kyiv: Hamazyn, 2007. 240 s.
11. Esaulov O. Taiemnytsia Velykoho Skanera. Kyiv: Hamazyn, 2009. 192 s.
12. Lebedieva K. Ptakha korabel. Kyiv: Hrani-T, 2007. 127 s.
13. Malyk H. Vuiko Yoi i Lyshynia. Kyiv: Hrani-T, 2010. 127 s.
14. Malyk H. Smiiatysia zaboroneno. Kyiv: Dzherela M, 2005. 112 s.
15. Mukharskyi A. Dyvovyzhna znakhidka. Kyiv:«Dzherela M», 2003. 80 s.
16. Nestaiko V. Z. Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli: Zahadkovyi Yashka. Soniachnyi zaichyk i Soniachnyi vovk. Kharkiv: VD «ShKOLA», 2012. 127 s.
17. Nestaiko V. Z. Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli: Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii. Kharkiv: VD «ShKOLA», 2012. 208 s.
18. Nestaiko V. Z. Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli: Taiemnyi ahent Porcha i kozak Morozenko. Taiemnytsi litseiu «Kondor». Kharkiv: VD «ShKOLA», 2011. 127 s.
19. Nestaiko V. Z. Kraina Soniachnykh Zaichykiv. Kyiv: Kraina Mrii, 2014. 352 s.
20. Nestaiko V. Z. Nainovishi pryhody Yizhachka Kolka Koliuchky ta Zaichyka Kosi Vukhania. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2008. 160 s.
21. Nestaiko V. Z. Charivnyi talisman. Kyiv: Kraina Mrii, 2010. 278 s.
22. Nestaiko V. Z. Charivni okuliary. Kyiv: Veselka, 2008. 95 s.
23. Nestaiko V. Z. Chorli. Kyiv: Vydavnytstvo «Maister-klas», 2012. 64 s.
24. Nestaiko V.Z. Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli: Sekret Vasi Kytsyna. Enelolyk, Ufa i Zhakhobiak. Kharkiv: VD «ShKOLA», 2011. 127 s.
25. Novikova-Bemm L. K. Katia Shpulka. Donetsk: Donbas, 2013. 88 s.
26. Pavlenko M. Pivtora bazhannia. Kyiv: Hrani-T, 2007. 127 s.
27. Ptitsyn A., Illienko I. Hnomy na dorohakh. Kyiv: Zelenyi Pes, 2006. 112 s.
28. Rutkivskyi V. Dzhury kozaka Shvaiky. Kyiv: «A-BA-BA-HA-LA-MA-HA», 2007. 431 s.
29. Senatovych O. Pan Budlaska ta vuiko Pampulko. Kyiv, 2007. 24 s.
30. Sniadanko N. Kraina polamanykh ihrashok. Kyiv: Hrani-T, 2008. 80 s.

31. Chepovetskyi Yu. Dyvovyzhna podorozh Miakusha, Netaka ta Neposydka. Kharkiv: VD «ShKOLA», 2011. 176 s.
32. Shcherbachenko T. Pup Zemli, abo Yak Darynka svit riatuvala. Kyiv: Hrani-T, 2007. 56 s.

Горобець Руслана Ігорівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Horobets Ruslana, post-graduate student of the Ukrainian Language Department Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 30.10.2023

Статтю прийнято до друку: 06.11.2023

УДК 811.161.2'367.322:821.161.2-3-93
DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-57-67

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ ЯК ВАРІАНТА СИНТАКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ «РЕЧЕННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

У статті представлено результати дослідження простого речення як варіанта синтаксичної одиниці «речення» в контексті вияву ознак комунікативно-прагматичного потенціалу в українській прозі для дітей. Узагальнені й описані формальні показники употужнення комунікативно-прагматичних ознак у структурі двоскладного та односкладного речень на матеріалі прози В. Нестайка. Підтверджені теоретичні положення вчених-синтаксистів щодо можливості й доцільності використання нових теорій категорійної граматики в практиці освоєння мовних реальностей.

Ключові слова: синтаксична одиниця, варіант синтаксичної одиниці, просте двоскладне речення, просте односкладне речення, формально-граматичні ознаки, стиліові особливості, комунікативно-прагматичний потенціал, мова прози для дітей, В. Нестайко.

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC POTENTIAL OF THE SIMPLE SENTENCE AS A VARIANT OF THE SYNTAX UNIT "SENTENCE" IN UKRAINIAN PROSE FOR CHILDREN

Nina Ivanytska

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubumskyi State Pedagogical University

Osrozkoho St, 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: pyasta4@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1002-9731

Introduction. *The article describes the results of the study of the simple sentence as a variant of the syntactic unit "sentence" in terms of revealing the signs of communicative and pragmatic potential in Ukrainian prose for children.*

Purpose. *The research aims at characteristics of the communicative and pragmatic potential of the simple sentence (two-member, one-member). It focuses on the generalizations about its stylistic functions in children prose (based on the material of V. Nestaiko's prose).*

Methods. *The dominant method was scientific analysis, based on theoretical provisions about the relationship between language and thinking; the well-known axiom about the combination of formal and semantic factors in the qualification of syntax postulates was applied. Elements of distributional and transformational analysis were also used.*

Results. *A corpus of two-member and one-member simple sentences (without secondary parts and with them) was created within the text by V. Nestaiko for children. The tasks set in the study have been solved.*

Originality. *The scientific novelty of the study lies in the widest possible use of traditional and new methods of analyzing children prose that is quite original in content and grammar.*

Conclusion. *The results obtained in the study demonstrate an in-depth analysis of the syntactic unit "sentence" in the children prose, and the approach itself can be considered a guideline for studying other syntactic units of the Ukrainian language, as well as in the comparative aspect.*

Keywords: *syntactic unit, variant of a syntactic unit, simple two-member sentence, simple one-member sentence, formal and grammatical features, stylistic features, communicative and pragmatic potential, shot fiction for children, V. Nestaiko.*

Постановка проблеми. В основу дослідження покладено просте речення, яке як варіант синтаксичної одиниці «речення» було й залишається в центрі уваги науковців, водночас постійно породжуючи різні проблемні питання, сукупність яких не зникає, а, навпаки, множиться й зараз.

Як до речення, так і до всього синтаксису ми підходимо, глибоко розуміючи, що в українській лінгвістиці відбулася суттєва переорієнтація в тлумаченні багатьох ознак синтаксичних одиниць (від зовнішньосинтаксичних до внутрішньосинтаксичних), побудову відповідних теорій, аргументацій базуємо на науково виважених аргументаціях. Вартують особливої уваги концептуальні засади категорійності вивчення мовних одиниць, які дозволили розгляд більшості синтаксичних одиниць у їхньому різноаспектному вимірі, як і в ієрархізованому представленні варіативності [6; 11; 15; 16; 17; 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ракурсі аналізу досліджень і публікацій щодо заявленої теми статті ми обмежуємося переліком основних публікацій науковців, що

служать підґрунтям нашого дослідження [2; 7; 10; 11; 12; 13; 23; 25; 29; 32]. Можна лише додати, що теоретичні постулати, що стосуються речення, його сутності в системі синтаксичних одиниць, нерозривно пов'язані з найголовнішою одиницею мовної системи – словом у його невичерпній здатності слугувати засобом осмислення й використання речень у мовному дискурсі, забезпечувати динаміку теорії й практики пізнання. Тому варто зауважити, що в наукових працях із синтаксису ми представляємо слово (повнозначну словоназву денотата) як універсальний знак, здатний поєднувати змістові властивості категорійних значень одиниць різних рівнів структури мови. Повнозначне слово в нашому трактуванні його категорійної сутності в проєкції на міжрівневу категорію «автосемантизм / синсемантизм» поєднує питання як формально-синтаксичного членування простого речення, так і проблеми категорійного аналізу й представлення комунікативно-прагматичних особливостей основних одиниць синтаксичного ладу української мови [15; 19; 20; 22].

Використані в статті деякі авторські назви понять, звісно, не претендують на заміну ними традиційних терміноназв, а лише слугують для викладу результатів поглибленого аналізу відповідних мовних реальностей у межах традиційних та почасти оновлених категорійних визначеностей (маємо на увазі, наприклад, автосемантична словоназва процесуального денотата, синсемантична словоназва денотата, міжрівнева категорія «автосемантизм / синсемантизм», позиційна структура простого речення та ін.).

Мета дослідження – схарактеризувати комунікативно-прагматичний потенціал простого речення (двоскладного, односкладного) та зробити узагальнення щодо його стилістичних функцій у прозових творах для дітей (на матеріалі прози В. Нестайка).

У дослідженні поставлено такі **завдання**:

- узагальнити інваріантні ознаки синтаксичної одиниці «речення» в системі найголовніших синтаксичних одиниць (словосполучення, члена речення, речення);
- розглянути двоскладні й односкладні речення як варіанти простого речення в мові прози для дітей, орієнтуючись на їхні граматичні центри та частково враховуючи другорядні компоненти в позиційній структурі речення;
- основну увагу зосередити на виявленні стилістичних функцій та комунікативно-прагматичних особливостей простих речень у прозі для дітей.

Матеріал дослідження. Корпус фактичного матеріалу, відібраного для аналізу, охоплює вилучені з книги Всеволода Нестайка понад 700 реченнєвих структур, до складу яких увійшли переважно прості двоскладні та односкладні речення (непоширені й поширені). Водночас картотеку джерельної бази поповнили також складні речення, використані для підтвердження відповідних думок автора. Варто зауважити, що, добираючи речення, ми орієнтувалися переважно на монологічний виклад; не враховувалися також неповні чи еліпсовані конструкції.

Методи та прийоми дослідження. Специфіка об'єкта дослідження, мета й поставлені в роботі завдання зумовили комплексне використання різних методів і прийомів аналізу. Домінантним слугував метод наукового аналізу, базований на врахуванні відомих теоретичних положень про зв'язок мови і мовлення, мови і мислення та відомої аксіоми про поєднання формальних і семантичних чинників у кваліфікації тих чи тих постулатів синтаксису. Методику дистрибуцій, як і трансформацій також застосовували, аналізуючи матеріал і добираючи відповідні приклади-ілюстрації, уведені у виклад результатів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічні й теоретичні підвалини як надійний фундамент для вивчення основ граматики української мови, її національної

специфіки, законів у сфері категорійних особливостей структури та функцій граматичної системи, мовних систем у їхньому зіставленні, заклали українські вчені (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. І. Гуйванюк, П. С. Дудик, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюх, А. П. Загнітко, І. Я. Завальнюк, Т. Є. Масицька, Л. І. Мацько, О. І. Межов, О. С. Мельничук, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, М. С. Скаб, І. І. Слинько, Н. М. Сологуб, М. І. Степаненко та ін.). Теорія сучасного синтаксису увібрала найкращі здобутки традиційного вивчення лінгвістичних об'єктів, що їх можна представити у вигляді триєдиного підходу до їхньої інтерпретації (формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативно-прагматичного). Водночас варто зазначити, що різноманітні наукові інтерпретації, які відтворюють багатоаспектне вивчення синтаксичного ладу української мови, і досі не позбавлені окремих суперечностей та постановки щораз нових завдань у вивченні непростих синтаксичних постулатів.

Відомо, що будь-яке наукове дослідження, як і результати його висвітлення, базуються на термінах, їхній обмеженості та відносній досконалості в плані металінгвістичних інтерпретацій. Уведена у виклад змісту статті система терміноназв, що відтворюють металінгвістичні номінації відповідних понять за критерієм «найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови» виявляють порівняно високі показники абсолютної та відносної частот: «комунікативний» (абс. ч. – 98, відн. ч. – 0,0300) [4, с. 90], «прагматичний» (абс. ч. – 46, відн. ч. – 0,0141); «потенціал» (абс. ч. – 103; відн. ч. – 0,315); «речення» (абс. ч. – 175; відн. ч. – 0,0535) [4, с. 101].

Розв'язання поставлених у роботі завдань орієнтує на чітке й послідовне розмежування простих речень за структурою їхніх граматичних центрів, тобто поділ на прості двоскладні й прості односкладні речення. Подаємо лише деякі фрагменти опису реченневих структур обох типів, виявлені й підкріплені прикладами з аналізованого твору В. Нестайка.

Невелику групу в загальній кількості простих речень в аналізованому тексті становлять двоскладні речення, якщо не брати до уваги їхнє вживання в структурі складного речення та еліптичність у вираженні граматичної основи: *Бурмило Михайлович посміхається* (1, с. 99); *Заснули й хлопці* (1, с. 116); *І починається епідемія* (1, с. 136); *Починаються уроки* (1, с. 17) *Заєць – значить боягуз* (1, с. 19); *Але їжачки – не галушки* (1, с. 174).

Переважають в аналізованому тексті двоскладні речення, структуру граматичного центру яких поширюють другорядні компоненти з обставинним значенням, необов'язкова позиція яких сприяє перетворенню їх у семантично важливі, завдяки відсутній кореляції сем у дієслівному присудку й придієслівній обставині. Напр.: *Проте Кося Вухань **радів передчасно*** (1, с. 26); *Лісовичок Боровичок **сердито чмихнув*** (1, с. 134); *І Колько **щиро заплакав*** (1, с. 142); *А дідусь **гордо виструнчився*** (1, с. 133).

У загальній своїй масі двоскладні речення містять у своєму складі компоненти (головні й другорядні), у яких так чи так простежується наявність, як і употужнення комунікативно-прагматичного потенціалу простого речення. Звертаємо увагу на виділені компоненти в структурі таких двоскладних речень: *Соня й Вірочка **були найдобрішими у класі, завжди всім співчували, допомагали, жаліли всіх*** (1, с. 104); *Вірочка до того ще й **дружила з пташками, стрибала по деревах, часто гостювала у гніздах*** (1, с. 105).

Варто наголосити на тому, що в таких і подібних випадках присудкові дієсловоназви є переважно автосемантичними, навіть за умови увиразнення, урізноманітнення структури речень елементами однорідності на зразок: *І вони мовчки **одвернулися і прочували** мимо.*

Соромилися ж вони глянути одна одній у вічі, але не могли примусити себе зупинитися і допомогти бідному пташеняті (1, с. 105); *Підхопилася Зіна, почала співати, почала через скакалку стрибати* (1, с. 154). Як засвідчують реченнєві ілюстрації, «мовленнєва стихія виявляє своє багатство в різних ускладненнях основних словоназв, що засвідчують, окрім усього іншого, употужнювальні ознаки елементів однорідності особливо в художньому стилі сучасної української літературної мови» [14, с. 43], зокрема й у мовотворчості В. Нестайка.

Поодинокими в аналізованому тексті виявилися двоскладні речення, ознака «поширення» яких припадає на другорядні означення, залежні від підметів, а також додатки, деякі групи обставин у факультативній позиції, найчастіше виражені прийменниково-іменниковими словоназвами предметних денотатів. Напр.: *А навколо неї лежать у ліжках і хропуть химерні носаті чубаті хропуни* (1, с. 17); *Хропуни посхоплювалися з ліжок і белькотіли щось, ревіли, метушилися* (1, с. 176).

Осібне місце в синтаксичній структурі мови посідають односкладні речення, специфіку яких виокремлює найголовніша ознака – один головний член синтаксичного центру простого речення. За формально-граматичними ознаками, як і семантикою та стильовими особливостями, односкладні речення поділяють на кілька різновидів: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні.

Кожен різновид односкладних речень у зазначеній системі односкладних може бути ілюстрований прикладами аналізованого тексту.

Означено-особові (у яких виконувач дії мислиться означено, а головний член виражений дієсловоформою 1-ої або 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного чи наказового способу): *Побіжу чоловікові скажу* (1, с. 6); *Розуміємо, розуміємо все* (1, с. 10); *Хіба ж не чуєш?* (1, с. 10); *А скажи-но, Вухань, «р-р-р» по-ведмежому* (1, с. 10); *Повторимо, обов'язково повторимо* (1, с. 9); *Ходімо мерщій у палац Ледарила* (1, с. 180). Як бачимо, комунікативно-прагматичний потенціал таких односкладних структур досить високий: вони повною мірою «реалізують свої специфічні стильові риси: стислість, економність, яскраву виокремленість на тлі звичайних двоскладних реченнєвих структур» [13, с. 106], тому й задовольняють прагматичні інтенції письменників, які пишуть для дитячої аудиторії.

Означено-особові односкладні речення з головним членом, вираженим дієсловоформами наказового способу, у сучасному мовленні майже не виявляють ознак корельованості з двоскладними (відтінок прохання в односкладній структурі є менш відчутний, порівнюючи з двоскладною). В аналізованих текстах вони трапляються зрідка, напр.: *Мовчи, сину! Мовчи, дурненький!* (1, с. 12).

Неозначено-особові речення (різновид односкладних речень, у яких виконувач дії мислиться неозначено, а головний член виражають дієсловоформи 3-ої особи множини теперішнього, майбутнього часу чи минулого часу або умовного способу). Предикат у структурі таких речень вербалізований, тоді як суб'єкт сприймається на рівні уявлення про невизначені особи. В аналізованому тексті В. Нестайка прикладів таких структур небагато, проте вони стилістично виразні. Пор.: *Вийшли за ворота, [гульк – а з сусіднього двору мама-їжачиха вже Колька Колючку веде]* (1, с. 8); *Але й Косю, і Колька все ж прийняли* (1, с. 11); *Вчителів запросили зі столичного зоопарку!* (1, с. 27). Як слушно зауважує І. Завальнюк, «неозначено-особові речення не поступаються означено-особовим за стилістичною значущістю, бо акцентують на виконуваний дії та її об'єктові, а виконувач дії залишається на другому плані» [13, с. 108].

Узагальнено-особові речення – різновид односкладних речень, у яких дія чи стан сприймаються узагальнено, а головний член виражений дієсловом формою 2-ої особи – із власне-узагальненим чи частково-узагальненим значенням. Такі структури в аналізованому тексті не виявлені.

Інфінітивні речення (різновид односкладних речень, головний член яких є інфінітивом, синтаксично і семантично незалежним від інших членів речення) виражають: а) потребу дії чи стану: *Спинитися. Послухати* (1, с. 64); б) спонукання, прохання, пораду чи побажання виконати (або не виконувати) певну дію: *На уроках не розмовляти* (1, с. 20); в) недоцільність чи недоречність виконання дії: *Перестати б хіба що ..* (1, с. 23); г) схильність особи (осіб) до певної дії чи вчинку: *Тільки б гратися вам* (1, с. 48).

Комунікативно-прагматичний потенціал зазначених і наявних в аналізованому тексті прикладів найбільш рельєфно виражають структури означено-особових та узагальнено-особових речень і, що характерно, кількісно охоплюють діалоги, на відміну від монологів, які склали першооснову зібраного й проаналізованого матеріалу. Усе ж подаємо кілька таких прикладів, які заслуговують на увагу бодай у наших подальших дослідженнях: – *Захопився, аж самому весело стало* (1, с. 43); – *Слухаюсь!* (1, с. 128); – *Не забудьте захопити світлячкові ліхтарики* (1, с. 71); – *Я зроблю. От побачиш* (1, с. 23); – *Вставай, Косю!* (1, с. 42); – *Мовчи!* (1, с. 77); – *Відгукнись!* (1, с. 124); – *Кажіть швидше. – Не побоїмося* (1, с. 136); – *Згодні* (1, с. 138); – *Тільки не спіть!* (1, с. 149); – *Не відмовимося* (1, с. 136); – *Усе зробимо...* (1, с. 153) та ін.

Безособові речення – різновид односкладних речень, головний член яких виражає стихійну дію чи стан природи або стан, дію чи стан особи, які не залежать від її волі. Назва цього різновиду односкладних речень цілком корелює з їхньою семантико-синтаксичною сутністю. Основною ознакою безособових речень є те, що в них немає і не може бути підмета, а головний член лише нагадує присудок двоскладного речення, але відрізняється від нього тим, що не має граматичного зв'язку з відсутнім у ньому підметом. Отже, єдиний головний компонент безособового речення вміщує предикативність реченнєвої структури і наділений ознакою безособовості.

Залежно від способів морфологічного вираження головного члена безособові речення поділяються на кілька груп, кожна з яких представляють приклади речень аналізованого тексту. За кількісними показниками виділяються безособові речення, які можна назвати «абсолютно безособовими». Ознака «безособовість» у таких реченнях створюється за допомогою безособових дієслів та особових дієслів, ужитих у безособовому значенні, що мають форму 3 особи однини теперішнього часу чи форму однини середнього роду минулого часу: *Розвиднюється. Сіє крапельками. Наповнило свіжим повітрям кімнатку*. Семантичні горизонти таких речень дуже обмежені. Вони здебільшого номінують явища природи, що сприймаються зоровими чи слуховими відчуттями: *Відгриміло. Десь далеко погуркувало*. Уживаними в односкладних реченнях є також дієсловоназви процесуальних денотатів зі значенням руху. Безособові речення з такими дієсловами в ролі головного члена у своїй структурі супроводжуються обов'язковими компонентами з обставинним просторовим бо часовим значенням (*Далеко десь погуркувало; Давно відгриміло. Гуло безперестанку до самого вечора; Криницю піском засипало*). Сутність таких і подібних утворень безособових речень полягає в їхній здатності виражати стихійні процеси, завершений стан яких виникає через те, що мовець зображує причину як знаряддя якоїсь іншої, віддаленої причини, залишаючи невідомою істинну причину.

Речення зазначеного типу «володіють» прихованим суб'єктом дії, і їх нерідко можна трансформувати у відповідні особові конструкції, тобто наявне явище корельованості (*Залило водою город* → *Вода залила город*). Безособовість у таких реченнях створюється, отже, морфологічними особливостями дієслів та синтаксичною конструкцією речення загалом. Принагідно варто зауважити, що деякі дієсловоназви цих семантичних груп бувають обтяжені афіксами, здебільшого префіксами зі значенням завершеності, і сприяють вираженню значення доконаного виду дієслівної категорії виду: *Вода фонтаном б'є. Все залило*.

Склад односкладних безособових речень в аналізованому тексті значно розширюють структури, головний член яких утворюють предикативні прислівники: *можна, треба*, вступаючи в абсолютну сполучуваність із залежними від них інфінітивними формами дієслів: *Хіба можна таке вухо не вкусити?* (1, с. 19); *На уроках розмовляли не можна* (1, с. 20); *Треба плакати* (1, с. 138). Структуру таких безособових речень можуть урізноманітнювати: дієслово «бути» (*Не можна було без слів дивитися на неї* (1, с. 120); повторення інфінітивних складових головного члена (*Треба не сваритися, а проаналізувати як слід усе* (1, с. 114); уживання словоназв, залежних від прислівників, у ролі семантичних єдностей (*Треба вжити найрізніших заходів боротьби* (1, с. 115); *Треба й нашого страхопола записати* (1, с. 7).

За будовою граматичного центру безособові речення, уживані в аналізованому тексті, виступають переважно у двох формах: простій, представленій здебільшого однослівними номінаціями (*Темно* (1, с. 180)); простій, доповненій дієсловом «бути», рідше – «стати» (*Ніколи було про це думати* (1, с. 180); *Треба було назад у палац Ледарила поспішати* (1, с. 181); *Темно стало* (1, с. 184); *Їм стало сумно і порожньо* (1, с. 132).

Характерною ознакою безособових речень в аналізованому тексті є також ускладнення їхніх граматичних центрів другорядними компонентами, найчастіше факультативної залежності із властивою їм семантикою обов'язкового вираження відповідних ознак стосовно змалювання стану природи чи індивідуальних емоцій мовця: *Там же зовсім темно* (1, с. 177); *Завжди якось лячно починати у житті щось нове* (1, с. 14); *І зі слухом у Колька було погано* (1, с. 11).

Трапляються в аналізованому тексті також реченнєві структури (здебільшого складнопідрядної будови) з різними варіантами односкладних речень, що можна кваліфікувати як наявність ознак употужнення тексту односкладністю реченнєвих утворень на зразок: *Хоч і лінки, але треба ж побачити, піддивитись, підслухати про що воно там балакатиметься на тих батьківських зборах* (1, с. 109).

Комунікативно-прагматичною домінантою односкладних речень у прозі В. Нестайка для дітей виступає здатність речень цього типу виражати стан природи чи стан людини.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному аспекті. У розв'язанні визначених у роботі проблем, як і багатьох мікропроблемних питань, ми послідовно дотримувалися головного – методології виокремлення й аналізу простого речення й усіх його значеннєвих варіантів, виявленні ознак категорійності як базового поняття «категорія» в широкому (філософському) розумінні. Такий підхід дозволив використати наявний дуалізм у межах простого речення: двоскладність – односкладність і представити їх як варіанти граматичної (синтаксичної) категорії «просте речення».

У комунікативно-прагматичному аспекті проаналізовану систему двоскладних речень у прозі В. Нестайка для дітей можна представити двома варіантами, зокрема:

- стан суб'єкта, семантично й формально спроектований автосемантизмом дієсловоформи у присудковій позиції;

- стан суб'єкта, безпосередньо пов'язаний із обставинними ситуаціями, семантично й формально спроектованими синсемантичними дієсловоформами в присудковій позиції двоскладного речення.

Система односкладних речень у прозі В. Нестайка для дітей виявляє дещо ширше коло комунікативно-прагматичних ознак, зокрема:

- варіативність стану, динаміка, маркована семантикою головного компонента та статичність стану, маркована синсемантичними особливостями словоназв у ролі головного компонента;

- динаміка дії, прогнозована структурою окремих типів односкладних речень;

- особливість статичної й динамічної ознак структури односкладного речення, залежних від складу та властивостей другорядних компонентів.

Підпорядкувавши дослідження меті та розв'язанню основних завдань, робимо висновок про доцільність заявленого напрямку, що в комплексі традиційності й інноватики сприяє поглибленому вивченню синтаксису української мови.

Перспективність подальших розвідок убачаємо насамперед у розширенні матеріалу української прози для дітей, а також у поглибленому аналізі на такому матеріалі інших синтаксичних одиниць у їхньому якісно-кількісному представленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Баган М. П. Заперечення в сучасному українському комунікативному просторі: традиції в новаторство: монографія. Київ: Видавничий центр КНУ, 2021. 224 с.
3. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичний та етнолінгвістичний вияви: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
4. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 192 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
7. Вихованець І. Р. Категорійний синтаксис і проблема предикативності. *Рідний край*. Полтава, 2001. № 2 (5). С. 28–32.
8. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
9. Горобець Р. Парцельовані конструкції в мові сучасної прози для дітей: комунікативно-прагматичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2020. Вип. 31. С. 97–104.
10. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.
11. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
12. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
13. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова книга, 2009. 400 с.
14. Завальнюк І. Я., Іваницька Н. Л. Сильові властивості употужнення ознаки «однорідність» у структурі простого речення сучасної української літературної мови. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). Вінниця, 2023. Вип. 36. С. 40–53.

15. Іваницька Н. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 266 с.

16. Іваницька Н., Родюк Н. Типологія основних синтаксичних одиниць у сучасній українській граматиці та лінгводидактиці. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2021. Вип. 33. С. 95–106.

17. Іваницька Н. Б. Функціонально-семантична класифікація слів в українській та англійській мовах: монографія. Київ : КНТУ, 2004. 194 с.

18. Іваницька Н. Б., Іваницька Н. Л. Комунікативно-прагматичний потенціал інтерогативів англomовної наукової статті. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: науковий журнал. Філологічні науки*. Житомир, 2019. Вип. 1 (89). С. 63–69.

19. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові: монографія. Київ: Наукова думка, 1986. 133 с.

20. Іваницька Н. Л. Семантичний обсяг іменникової словоназви предметного денотата. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2014. Вип. 9. С. 126–133.

21. Іваницька Н. Л. Складений присудок як синтаксична структура. Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ: Наукова думка, 1975. С. 59–84.

22. Іваницька Н. Л. Традиційне й оновлене вчення про синтаксичну модель простого речення. *Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Дрогобич, 2017. № 8, т. 1. С. 45–53.

23. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення. Київ: Вища школа, 1985. 127 с.

24. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 312 с.

25. Ковалик І. І. Про лінгвальні категорії, їх властивості і види. *Мовознавство*. 1980. № 5. С. 10–13.

26. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2002. 179 с.

27. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

28. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 397 с.

29. Масицька Т. Є. Полівалентні дієслівні предикати у структурі простого речення. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 1997. № 12. С. 46–48.

30. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 184 с.

31. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа», 2004. 393 с.

32. Слинько І. І. Парадигматика простого речення (односкладне речення). *Мовознавство*. 1980. № 3. С. 22–29.

33. Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення). *Мовознавство*. 1978. № 3. С. 23–31.

34. Українська мова. Енциклопедія / редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

35. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. І. Тодор. Київ: Либідь, 2006. 221 с.

36. Шитик Л. В. Граматична система української мови в аспекті теорії перехідності: навчально-методичний посібник. Черкаси: Вид-во ЧНН імені Богдана Хмельницького, 2010. 156 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Нестайко В. Дивовижні пригоди в лісовій школі: Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії. Харків: ВД «Школа», 2020. 209 с.

REFERENCES

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainskoi nominatsii: ideohrafichniy slovnyk novoi leksyky / Ye.A. Karpilovska, L.P. Kysliuk, N.F. Klymenko. K.: TOV «КММ», 2013. 416 s.
2. Bahan M. P, Zaperechennia v suchasnomu ukrainskomu komunikatyvnomu prostori: tradytsii v novatorstvo: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNU, 2021. 224s.
3. Bahan M. P. Katehoriia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychnyi ta etnolinhvistychnyi vyjavy: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2-12. 376 s.
4. Buk S. 3000 naichastotnishykh sliv naukovoho stylu suchasnoi ukrainskoi movy. Lviv: LU imeni Ivana Franka, 2006. 192 s.
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i hol. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun, 2004. 1440 s.
6. Vykhovanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys. Kyiv: Lybid, 1993. 368 s.
7. Vykhovanets I. R. Katehoriiniy syntaksys i problema predykatyvnosti. Ridnyi kraj. Poltava, 2001. № 2(5). S. 28-32.
8. Hanych D. I. Slovnyk linhvistychnykh terminiv / D.I. Hanych, I.S. Oliinyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 1985. 360 s.
9. Horobets R. Partselovani konstruktсии v movi suchasnoi prozy dlia ditei: komunikatyvno-prahmatychnyi aspekt. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)* / hol. Red. Ye.D. Baran. Vinnytsia: TOV «Firma Planer», 2020. Vyp. 31. S. 97-104.
10. Horodenska K.H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynts: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 1991. 192 s.
11. Huivaniuk N. V. Slovo – Rechennia – Tekst. Chernivtsi: chernivetskyi nats. un-t, 2009. 664 s.
12. Dudyk P. S., Prokopchuk L. V. Syntaksys ukrainskoi movy: pidruchnyk. Kyiv: VTs «Akademii», 2010. 384 s.
13. Zavalniuk I.Ia, Syntaksychni odyntsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI stolittia: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty: monohrafiia. Vinnytsia: Nova knyha, 2009. 400 s.
14. Zavalniuk I.Ia., Ivanytska N.L. Stylovi vlastyvoli upotuzhnennia oznaky «odnorodnist» u strukturi prostoho rechennia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV «Tvory», 2023. Vyp. 36. S. 40–53.
15. Ivanytska N. Povnoznachne slovo ukrainskoi movy v suchasnykh katehoriinykh vymirakh: monohrafiia. Vinnytsia: Nilan-LTD, 2017. 266 s.
16. Ivanytska N., Rodiuk N. Typolohiia osnovnykh syntaksychnykh odynts u suchasni ukrainskii hramatytsi ta linhvodydaktytsi. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV «firma Planer», 2021. Vyp. 33. S. 95–106.
17. Ivanytska N. B. Funktsionalno-semantychna klasyfikatsiia sliv v ukrainskii ta anhliiskii movakh: monohrafiia. Kyiv: KNTU, 2004. 194 s.
18. Ivanytska N. B., Ivanytska N.L. Komunikatyvno-prahmatychnyi potentsial interohatyviv anhlo-movnoi naukovoii statii. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka: naukovyi zhurnal. Filolohichni nauky*. Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzh. un-tu imeni I. Franka, 2019. Vyp. 1(89). S. 63–69
19. Ivanytska N. L. Dvoskladne rechennia v ukrainskii movi: monohrafiia. Kyiv: Naukova dumka, 1986. 133 s.

20. Ivanytska N. L. Semantychnyi obsiah imennykovoi slovonazvy predmetnoho denotata. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2014. Vyp. 9. S. 126–133.
21. Ivanytska N. L. Skladyeni prysudok yak syntaksychna struktura. *Syntaksys slovospoluchennia i prostoho rechennia*. Kyiv: Naukova dumka, 1975. S. 59–84.
22. Ivanytska N. L. Tradytiine y onovlene vchennia pro syntaksychnu model prostoho rechennia. *Naukovi zapysky Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Drohobych, 2017. № 8, t. 1. S. 45–53.
23. Kadomtseva L. O. Ukrainska mova. *Syntaksys prostoho rechennia*. Kyiv: Vyshcha shkola, 1985. 127 s.
24. Karanska M. U. *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Lybid, 1995. 312 s.
25. Kovalyk I. I. pro linhalni katehorii, yikh vlastyvoli i vydy. *Movoznavstvo*. 1980. № 5. S. 10–13.
26. Kostusiak N.M. Katehoriia stupeniv porivniannia prykmetnykiv i pryslivnykiv: monohrafiia. Luts: RVV «Vezha», 2002. 179 s.
27. Kostusiak N.M. *Struktura mizhrivnevykh katehorii suchasnoi ukrainskoi movy: monohrafiia*. Luts: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. 452 s.
28. Leuta O. I. Semantyko-syntaksychni parametry ukrainskoho diieslova. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova, 2007. 397 s.
29. Masytska T. Ie. Polivalentni diieslivni predykaty u strukturi prostoho rechennia. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. 1997. № 12. S. 46–48.
30. Mezhev O. H. Subiektni syntaksemy u strukturi prostoho rechennia: monohrafiia. Luts: RVV «Vezha», 2007. 184 s.
31. Mirchenko M. V. *Struktura syntaksychnykh katehorii: monohrafiia*. Luts: RVV «Vezha», 2004. 393 s.
32. Slynko I. I. Paradyhmatyka prostoho rechennia (odnoskladne rechennia). *Movoznavstvo*. 1980. № 3. S. 22–29.
33. Slynko I. I. Paradyhmatyka prostoho rechennia ukrainskoi movy (dvoskladne rechennia). *Movoznavstvo*. 1978. № 3. S. 23–31.
34. *Ukrainska mova. Entsyklopediia / redkol. Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O. ta in.* Kyiv: Ukrainska entsyklopediia, 2000. 752 s.
35. *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / S. Ia. Yermolenko, S. P. Bybyk, O. I. Todor.* Kyiv: Lybid, 2006. 221 s.
36. Shytyk L. V. *Hramatychna systema ukrainskoi movy v aspekti teorii perekhidnosti: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Cherkasy: Vyd-vo ChNN imeni Bohdana Khmelnytskoho, 2010. 156 s.

SOURCES

1. Nestaiko V. *Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli: Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii*. Kharkiv: VD «Shkola», 2020. 209 s.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Ivanytska Nina, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor of the Ukrainian Language Department of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 11.10.2023

Статтю прийнято до друку: 18.10.2023

IV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'367.322:821.161.2'06-93

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-68-76

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ МОВИ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Валентина Богатько

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

У статті проаналізовано семантико-синтаксичну структуру неповних речень у мові прози для дітей, визначено функціонально-структурні можливості неповних речень у художньому тексті. Увагу звернено на неповні конструкції з пропущеними головними членами речення. Визначено частотність уживання неповних структур у прозових творах для дітей Євгена Гуцала. З'ясовано особливості творення експресивного ефекту за допомогою неповних речень у мові прози для дітей Євгена Гуцала.

Ключові слова: член речення, неповні речення, комунікативно-прагматичний потенціал, типологія, комунікативний акт, художній текст, мова прози для дітей.

INCOMPLETE SENTENCES AS A MEANS OF EXPRESSING THE LANGUAGE OF WORKS FOR CHILDREN BY YEVHEN HUTSALO

Valentyna Bohatko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozshskoho St., 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

Introduction. *Today, in the modern Ukrainian literary language, colloquial speech is a source of active use of words, forms and syntactic constructions. This is accompanied by the destruction of standard schemes that organize the structure of the sentence. As a result, new, not similar to traditional, actualized types of expression, built on the phenomena of syntactic redistribution, separation of some components, etc., appear. Thanks to the dismemberment of a typical sentence, variations of different lexical-semantic nuances of meanings that arise as a result of figurative and aesthetic concretization and individualization of content sections become possible.*

It has been observed that one of the urgent problems of modern linguistic research is the specificity of functioning in the artistic text of incomplete sentences, which are traditionally

interpreted as deviations from the norm with one or more members missing, which can be implied from the context or speech situation. The study of sentence syntax is extremely relevant, as it helps to learn the forms of organization of extended constructions, features of the structure of statements and the text.

It was found that the structural incompleteness of the sentences is stylistically motivated. The greater semantic and stylistic load of other elements of this sentence and the general expression of the syntactic structure compensates the special omission of any element in the composition of the sentence. Therefore, introducing an incomplete sentence into the text, the author focuses attention on the semantic and stylistic direction of the sentence or its individual places.

It is proved that incomplete sentences are a peculiar phenomenon of the modern Ukrainian language with stable functional and stylistic parameters. They are one of the most characteristic features of colloquial speech and are often used by writers precisely for the purpose of stylization, among which is the language of prose for children by Yevhen Hutsalo, a master of the Ukrainian word among Ukrainian writers of the 1960s, a poet, novelist and publicist.

The original and genre-stylistic diverse work of the Ukrainian writer Yevhen Hutsalo has been of interest to researchers of different generations for more than one decade. The artist's creativity is quite difficult to perceive if the reader is not able to read between the lines the real idea skillfully hidden under ordinary words. Yevhen Hutsalo's linguistic skill is in creating new and using already known linguistic means in semantic and grammatical directions uncharacteristic for them. It was found that expressive constructions expressed by incomplete sentences require special attention.

Purpose. *The purpose of the research is to determine the features of the incomplete sentence as a means of expressive syntax, to find out the varieties and specificity, the frequency of their functioning in the prose language for children by Yevhen Hutsalo.*

Working with the article, we outlined the following tasks: to investigate the semantic and syntactic organization of an incomplete sentence; to analyze the structural and semantic features of an incomplete sentence based on the material of Yevhen Hutsalo's works for children; to determine the frequency of use of incomplete sentences in Yevhen Hutsalo's prose works for children compared to complete structures using the example of the story "Denysko"; to indicate the expressive potential of incomplete syntactic units, which is achieved with the help of such sentences in the writer's artistic text.

Methods. *The article uses the methods of analysis of linguistic phenomena, thanks to which the theoretical foundations of the study of the problem of incomplete sentences are summarized and specified, the terminological definitions of the phenomena of incomplete sentences are analyzed, commented on and distinguished. The method of statistical analysis of incomplete sentences in the language of prose for children by Yevhen Hutsalo was used.*

Results. *The frequency of use of incomplete sentences in the language of prose for children by Yevhen Hutsalo is summarized. Incomplete sentences with the omission of the subject were found to be the most frequent, the less frequently used circumstances were incomplete structures with the omission of the predicate, very few were sentences with a non-verbal object.*

Originality. *Incomplete sentences are an integral element of the structure of an artistic text. The extent of the load carried by incomplete sentences in the artistic texts of the language of works for children, the frequency of their use in the ideal style of the famous Ukrainian writer Yevhen Hutsalo has not yet been the object of close attention of researchers, therefore the consideration of such incomplete structures is quite relevant.*

Conclusion. *Incomplete sentences are a separate structural and semantic type of syntactic constructions, which has all the categories and features of a sentence, so they should not be considered as “insufficient” units, etc. The specificity of incomplete sentences is insufficiently studied both in theory and in practical implementation in speech. We see the perspective of the research in the further analysis of the actual material and in-depth study of the features of such units of expressive syntax in various texts of artistic style.*

Keywords: *part of a sentence, incomplete sentences, communicative and pragmatic potential, typology, communicative act, artistic text, prose language for children.*

Постановка проблеми. На сьогодні в сучасній українській літературній мові розмовне мовлення є джерелом активного використання слів, форм і синтаксичних конструкцій. Це є результатом руйнування стандартних схем, які організовують структуру речення. Унаслідок цього виникають нові, не схожі на традиційні, актуалізовані типи висловлення, побудовані на явищах синтаксичного перерозподілу, відокремлення деяких компонентів тощо.

Однією з актуальних проблем сучасних синтаксичних трансформацій є специфіка функціонування неповних речень у художньому тексті, які традиційно трактують як відхилення від норми з пропущеними одним чи кількома членами, які можна встановити з контексту або ситуації мовлення.

Структурна неповнота речень стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного елемента в складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення і загальним увиразненням синтаксичної побудови. Отже, уводячи в текстову тканину неповне речення, письменник сконцентровує увагу на семантико-стилістичному спрямуванні висловлювання.

Неповні речення є своєрідним явищем сучасної української мови зі стійким комунікативно-прагматичним потенціалом. Вони є однією з найхарактерніших ознак розмовного мовлення, яке часто використовують письменники з метою стилізації. З-поміж них і Євген Гуцало – майстер українського слова з плеяди українських письменників-шістдесятників, поет, прозаїк і публіцист.

Мовна майстерність Євгена Гуцала – у створенні нових та використанні вже відомих мовних засобів у нехарактерному для них значеннєвому та граматичному аспектах. Особливої уваги потребують експресивні конструкції, виражені неповними реченнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неповні конструкції неодноразово ставали об'єктом уваги багатьох учених. Питання, пов'язані з неповними структурами, розглядали В. Дельбрюк, Ш. Баллі, В. Вундт, Д. Лайонз та інші дослідники. В українському мовознавстві про це свідчать праці таких лінгвістів, як О. Бех, Л. Булаховський, І. Вихованець, М. Вінтонів, Н. Гуйванюк, Н. Дзюбак, П. Дудик, І. Завальнюк, Н. Іваницька, М. Кобилянська, С. Єрмоленко, А. Загнітко, О. Мельничук, Н. Писаренко, І. Слинько, В. Шульгіна й багато інших, але досі залишаються нерозв'язаними питання про критерії розмежування повних і неповних речень.

Установлення неповноти ґрунтується на основі принципу зіставлення цих синтаксичних утворень із відповідними двоскладними чи односкладними повними реченнями [5, с. 4]. Показниками їхньої неповноти є форми слів, які можуть бути як у самому реченні, так і поза ним. Контекст та ситуація є тими умовами, які сприяють виникненню таких синтаксичних одиниць. Пропуск будь-якого члена речення вчені розглядають як неповну реалізацію структурної схеми конкретного речення.

Першим фундаментальним дослідженням неповних речень в україністиці була дисертація П. Дудика «Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові» [5]. Неповними лінгвіст називав «речення без одного або кількох формально відсутніх членів, які потрібні для смислової закінченості речення, підказуються його граматичною будовою та смислом і зрозумілі з сусідніх речень, з обставин розмови або з внутрішніх лексико-граматичних засобів» [7, с. 145].

Розглядаючи теорію неповних речень як частину загальної теорії речення, П. Дудик наділяє неповні речення тими ж істотними ознаками будь-якого повного речення, яким властива певна специфічність і повнота вияву в неповних реченнях: відносна самостійність функціонування речення як мовної одиниці; предикативність; відносна закінченість його смислу; граматична організованість речення; властива йому інтонаційна завершеність [7, с. 144].

Зважаючи на ці міркування, у нашій статті ми розмежовуємо неповні конструкції з незаповненою позицією підмета або присудка. Акцентуватимемо на експресивних можливостях неповних конструкцій, поширених у мові прози для дітей, зокрема в мовотворчості Євгена Гуцала.

Актуальність дослідження. Однією з актуальних проблем сучасних лінгвістичних досліджень є специфіка функціонування неповних речень у художньому тексті, які традиційно трактують як «відхилення від норми з пропущеними одним чи кількома членами, які можна встановити з контексту або ситуації мовлення» [8, с. 43]. «Упродовж багатьох років неповні речення (у деяких працях – еліптичні як термінологічний синонім) трактували по-різному: за ознакою семантичного заповнення, за структурною неповнотою та ін., за [10, с. 108].

Неповні речення – це невід’ємний елемент структури художнього тексту. Обсяг навантаження, яке мають неповні речення в мові художньої прози для дітей, типологія та частотність їхнього вживання, комунікативно-прагматичний потенціал в ідіостилі відомого українського письменника Євгена Гуцала досі не були об’єктом уваги дослідників, тому розгляд таких неповних структур є досить актуальним.

Мета і завдання статті. Мета статті – визначити комунікативно-прагматичний потенціал неповних речень як засобу експресивного синтаксису, з’ясувати типологію та специфіку їхнього функціонування, частотність уживання в мові прози для дітей Євгена Гуцала.

Працюючи над статтею, ми окреслили такі завдання: проаналізувати семантико-синтаксичну структуру й окреслити комунікативно-прагматичний потенціал неповних речень у мовотворчості Євгена Гуцала; визначити частотність уживання неповних речень у повісті Євгена Гуцала «Дениско»; указати на експресивне забарвлення, стилістичну роль неповних синтаксичних одиниць в аналізованих текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна українська літературна мова має великий арсенал виражальних засобів, адже експресивність як загальномовна категорія охоплює всі її сфери. Серед експресивних одиниць мови чільне місце посідають синтаксичні засоби, зокрема й неповні речення, здатні стилістично варіюватися, передавати найтонші відтінки думки. «Експресивність синтаксичної структури як семантичної категорії формується, з одного боку, його мовною нормою, а з іншого боку, як стилістичної категорії – відхиленням від норми, яке носить структурний, семантичний і функціональний характер» [12, с. 223].

Учені доводять, що «емоційно-експресивне, оцінне ставлення суб'єкта до навколишньої реальності й до суджень про неї маніфестується у вигляді речень і зворотів найрізноманітнішої будови» [13, с. 168]. І. Завальнюк зазначає, що «мовні механізми експресивності пов'язують із людським чинником, а її техніку – зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належать явища неповноти речень, приєднування, парцеляції тощо» [8, с. 39].

На нашу думку, неповні конструкції виникають тоді, коли за певних умов конкретного комунікаційного акту окремі члени речення мовленнєвого ланцюжка випадають, стають непотрібними. «У цьому разі випадає лише словесна оболонка, звукова форма, а лексична яка виконує номінативну функцію в процесі спілкування, залишається» [11, с. 194].

Структурна неповнота речень стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного елемента в складі речення компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших елементів цього речення й загальним увиразненням синтаксичної побудови. Отже, уводячи в текстову тканину неповне речення, автор концентрує увагу на семантико-стилістичному спрямуванні висловлення чи його фрагментів.

Неповні речення є своєрідним явищем сучасної української мови зі стійкими функціонально-стилістичними параметрами. Маючи ознаки розмовного мовлення, вони активно функціонують як засоби стилізації художнього мовлення.

Варто зазначити, що зміст і семантико-синтаксична структура неповних речень розкривається лише на тлі контексту, тому розглядати їх відірвано від загальних контекстуальних обставин дуже важко, інколи навіть неможливо. Напр.: *Раптом гуркнуло щось – і Дениско аж присів. Присів, голову в плечі втягнув, так, здавалося б, вріс у землю, так би зарився в неї* (1, с. 11); *Проте відьма й далі тужила в димарі. Може, скликала з темної ночі всіх своїх подруг? Може, кликала й не могла докликатися домовика із штандарів?* (1, с. 5–6). У таких контекстуальних неповних реченнях пропущені члени речення відновлюються завдяки тому, що вони вже називалися раніше.

Неповні речення дають змогу висловлювати думку економно, без зайвих повторень і водночас зрозуміло [14, с. 132–133], сприяють посиленню уваги читача, залучають його до активного сприйняття художньої оповіді. Такі синтаксичні одиниці можуть виконувати низку стилістичних функцій у художньому контексті: виокремлювальну, оцінну, контрастивну тощо. Вони «увиразнюють висловлювання, актуалізують важливе й вагоме, фіксують увагу читача на значенні кожного складника (вираженого чи домислюваного)» [4, с. 32].

«У лінгвістичній науці поняття еліпсису здебільшого асоціюється з пропуском певного члена у структурі простого двоскладного чи односкладного речення [10, с. 108]. Найчастіше, за нашими спостереженнями, пропущеними в неповному реченні є *головні члени*. У мові творів для дітей Є. Гуцала граматичну неповноту синтаксичних конструкцій здебільшого спричиняє пропуск *підмета*. Він компенсує попередній контекст, тобто неповні речення – повідомлення про того самого суб'єкта дії. «Для будови таких речень характерна наявність присудка, який координується з неназваним підметом і членами його групи» [2, с. 8]. Наприклад: *Він стоїть і уважно дивиться перед собою. Напружує зір, аж слюзиться, проте ніде нічого...* (1, с. 11); *Дениско прокинувся. Прокинувся, розплющив очі, зирнув на свої руки* (1, с. 47); *«Еге, та це ж воно заблудилося», – подумав Дениско. Подумав – і голову в самісіньке листя запхнув, узявся стежити за лошаком* (1, с. 48); *Захоплений тією раптовою втечею, Дениско аж рота роззявив. А потім кинувся навздогін. І руками замахав, і закричав щось* (1, с. 49); *І зворушений Дениско легесенько погладив ворону. Потім вдруге провів долонею по її лискучному пір'ї* (1, с. 52).

Дуже часто такі структури поширені членами присудкової групи й містять повідомлення про суб'єкт, який діє за певних названих обставин на об'єкт. Стилiстичне навантаження такого пропуску – в уникненні повторення однакової граматичної форми, яка заважала б динаміці відтворення подій: *Дениско зрадив своїй знахідці, навіть танцювати взявся та щось вигукувати. Струшував коробкою коло вуха, слухав сірникове торохтіння – й сміявся. Нагорнув купу грушевого листя й підпалив* (1, с. 53–54); *Й він схопив довгий палик і взявся розвуркувати багаття. Розкидав убік тліюче гілля, потім пальцями грів землю, тією землею присипав пенюк, і навіть поплював на нього* (1, с. 55).

У мові прози для дітей Є. Гуцала спостерігаємо, що пропуск підмета в неповних реченнях подекуди допомагає авторові привернути увагу читача до суттєвих характеристик об'єкта розмови. Неповні речення з невербалізованим підметом письменник часто вживає тоді, коли присвячені конкретній особі, змалюванню її характеру, учинків: *В цій одягачці не тільки тіло, а й душу заморозили. Одягай зверху ще й моє пальто. Нацупив і пальто, і тепер стояв на місці, бо не міг і поворухнутись* (1, с. 57); *Повмовкали, проте Денискові не спалось. Лежав із розплющеними очима, прислухався до свого дихання, до бабиного, та ще одним вухом намагався вловити, чи не вовтузиться там у сінях лисиця* (1, с. 6).

Неповні структури з пропуском підмета у творах Є. Гуцала сприяють вираженню різних емоційно-оцінних значень, їхнє вживання допомагає донести до читача динамізм, увиразнення найважливіших моментів, яскраву контрастність, як наприклад: *Кінь зараз лежав, одкинувши ноги. Витягнув довгу шию, кістляву морду поклав на підстилиці, як неживу* (1, с. 84); *Якусь мить кінь стояв, похитуючись. Худий, із запалими боками, здавався зараз страхітливим* (1, с. 85); *Він іще покаже себе. І побіжить, і полетить* (1, с. 87).

Пропуск присудка в неповних реченнєвих структурах у мовотворчості Євгена Гуцала трапляється менш активно. Це пояснюємо тим, що присудок рідше, ніж підмет, виступає елементом тематичного плану. За спостереженнями Н. Дзюбак, показниками неповноти таких синтаксичних утворень є формально не виражені підмет, додаток при перехідному дієслові чи обставинний компонент, що конкретизує присудок [5, с. 12].

Неповні речення з пропущеним присудком мають власну функціональну специфіку в художньому контексті. У названих реченнях є вказівка на характеристику лексично не вираженої дії, зокрема, з неї можна встановити, хто виконує дію, а також те, як, коли, чому, з якою метою її виконують. «У неповних реченнях з пропущеним присудком спостерігаємо зіставлення або протиставлення різнотипних семантичних об'єктів, які за різних обставин характеризуються однаковими ознаками, переважно локативними та темпоральними» [1, с. 43]: *Там тобі валяється обід, а там – шпичі ...* (1, с. 79); *А в лісі раз скакав дибки, другий раз, а потім ще* (1, с. 80); *Він повільно зрушив з місця. Подався уперед трохи. Далі все рішуче і швидше* (1, с. 106).

«Реченнєва структура з пропущеним присудком складається або з підмета, або з підмета й означення, або підмета та членів речення групи присудка. У таких реченнях є вказівка на характеристику лексично не вираженої дії, отже, можемо встановити, хто виконує дію, з якою метою. До того ж вербалізованими можуть бути суб'єкт дії, вказівка на однотипність дії в повному й неповному реченнях, спосіб виконання дії» [1, с. 44]: *Вона боком-боком ішла від мене, потім усе швидше, швидше* (1, с. 98); *Але то все були інші коні. Хай і молодші, хай і дужчі, але не такі, як Ласун* (1, с. 91); *Я знав, либонь, кожну грудку землі тут. Під сливами в нас тут бита цегла, поіржавіла бляха, лахміття* (1, с. 94).

«У межах найтиповішої форми діалогу (запитання-відповідь) у художньому тексті автор використовує всі різновиди питальних неповних речень. Вони можуть мати власне-питальний характер (орієнтовані на отримання нової інформації) та, зберігаючи форму питального речення, передавати інші значення» [1, с. 47]. Пропуск предиката мовлення також трапляється в художніх текстах Є. Гуцала: *Спершу плакав тихенько, беззвучно, далі ж голосніше, аж батько озирнувся. – Ну, чого ти, чого?* (1, с. 72); *Ходиш, а вмієш їздити! Ну, признайся, мрієш?* (1, с. 75); – *Слухай, – кажу, – ти куди йдеш? Куди? А ти куди?* (1, с. 97); *Ти де був? У ба-би Руз-зин-ни* (1, с. 17). Отже, такі діалоги-репліки мають здебільшого неповну структуру, тому що в них пропущено один або кілька членів речення, значення яких встановлюємо з контексту. Такий пропуск є важливим стилістичним засобом, оскільки сприяє уникненню одноманітності фрази, надає їй невимушеності.

У нашій статті ми зіставили частотність уживання неповних структур із пропущеним підметом з неповними структурами з пропущеним присудком на матеріалі повісті Євгена Гуцала «Дениско». З'ясували, що структури з пропущеним підметом переважають над реченнями з пропущеним присудком.

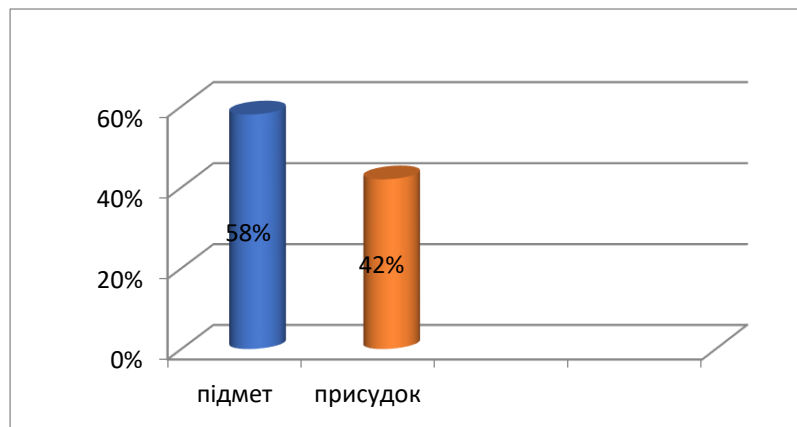

Рис. 1. Частотність уживання неповних речень у повісті Євгена Гуцала «Дениско»

Висновки та перспективи подальших досліджень. Неповні конструкції з незаповненою позицією підмета й присудка у творах для дітей Є. Гуцала мають досить високий комунікативно-прагматичний потенціал. Вони виконують функцію економії вислову, усувають тавтологію, сприяють лаконізму оповіді, точності й посилюють експресивність тексту. Уживання їх у творах письменника допомагає донести до читача живу картину подій, що характеризується динамізмом, акцентувати на найважливіших, найяскравіших моментах.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі неповних структур із невербалізованими другорядними членами речення у мовотворчості Євгена Гуцала та інших письменників, які продукують твори для дитячого читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатько В. В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодики : навчальний посібник для спецкурсу. Вінниця : Нова Книга, 2010. 176 с.
2. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук. Київ, 2005. 24 с.
3. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
4. Дегтярьова І. Стилiстичний синтаксис української постмодерністської прози. Українська мова. 2009. № 3. С. 27–38.
5. Дзюбак Н. М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук. Київ, 1999. 20 с.
6. Дудик П. С. Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 1954. 361 с.
7. Дудик П. С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові. Дослідження з синтаксису української мови. Київ: Nauk. dumka, 1958. С. 129–260.
8. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха. Українська мова. 2012. № 3. С. 39–47.
9. Завальнюк І. Функціональні вияви неповних речень в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Філологічні науки. 2008. Вип. 80. С. 42–54.
10. Завальнюк І. Я. Функціональна репрезентація еліптичних речень у мовленні української преси початку ХХІ ст. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць. Вінниця, 2009. Вип. 11. С. 108–116.
11. Звягіна Г. О. Неповне речення у синтаксичній структурі ідіостилю Григора Тютюнника. Семантика мови і тексту : матеріали ХІ Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 2012. С. 194–196.
12. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов : збірник наукових праць. Житомир, 2011. С. 221–223.
13. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник Київ: Академія, 2004. 408 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуцало Є. П. Скажений чорнобильський собака: вибрані твори. Київ: «Знання», 2014. 221 с.

REFERENCES

1. Bohatko V. V. Syntaksys i stylistyka nepovnykh rechen u movi suchasnoi ukrainskoi periodyky : navchalnyi posibnyk dlia spetskursu. Vinnytsia : Nova Knyha, 2010. 176 s.
2. Bohatko V. V. Yavyshcha elipsysu v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2005. 24 s.
3. Vintoniv M. O., Vintoniv T. M., Mala Yu. V. Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi. Vinnytsia : TOV «TVORY», 2018. 336 s.
4. Dehtiarova I. Stylistychnyi syntaksys ukrainskoi postmodernistskoi prozy. Ukrainska mova. 2009. № 3. S. 27–38.
5. Dziubak N. M. Struktarno-komunikatyvni oznaky nepovnoty rechennia : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Kyiv, 1999. 20 s.
6. Dudyk P. S. Nepovni ta eliptychni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi : dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.02.01. Kyiv, 1954. 361 s.
7. Dudyk P. S. Nepovni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi. Doslidzhennia z syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv : Nauk. dumka, 1958. S. 129–260.

8. Zavalniuk I. Ekspresyvnyi syntaksys prozy Mykhaila Stelmakha. Ukrainska mova. 2012. № 3. S. 39–47.
9. Zavalniuk I. Funktsionalni vyiavy nepovnykh rechen v ukrainskomu hazetnomu movlenni pochatku XXI st. Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii : Filolohichni nauky. 2008. Vyp. 80. S. 42–54.
10. Zavalniuk I. Ya. Funktsionalna reprezentatsiia eliptychnykh rechen u movlenni ukrainskoi presy pochatku XXI st. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo) : zb. nauk. prats. Vinnytsia, 2009. Vyp. 11. S. 108–116.
11. Zviahina H. O. Nepovne rechennia u syntaksychnii strukturi idiostyliu Hryhora Tiutiunnya. Semantyka movy i tekstu : materialy XI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. Ivano-Frankivsk, 2012. S. 194–196.
12. Matviichuk O. M. Ekspresyvnyi syntaksys. Suchasni napriamky doslidzhen mizhkulturnoi komunikatsii ta metodyky vykladannia inozemnykh mov : zbirnyk naukovykh prats. Zhytomyr, 2011. S. 221–223.
13. Chabanenko V. A. Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy : monohrafiia. Zaporizhzhia: ZDU, 2002. 351 s.
14. Shulzhuk K. F. Syntaksys ukrainskoi movy : pidruchnyk Kyiv: Akademiia, 2004. 408 s.

SOURCES

1. Hutsalo Ye. P. Skazhenyi chornobylskyi sobaka: vybrani tvory. Kyiv: «Znannia», 2014. 221 s.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Bohatko Valntyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 07.11.2023

Статтю прийнято до друку: 14.11.2023

УДК 811.161.2:81'42

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-77-83

МОВНО-ЕСТЕТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ *СОНЦЕ* В ПОЕЗІЇ ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

Ірина Гоцинець

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Україна, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 24

e-mail: hotsynets@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8201-2712

У статті здійснено функціонально-семантичний аналіз образних структур із назвою небесного світила «сонце», які зафіксовані в поетичних текстах Є. Маланюка і є компонентами його індивідуальної картини світу. Виявлено й схарактеризовано актуальні для ідіостилю автора асоціативно-образні зв'язки названої номінації, простежено механізми її лінгвоестетизації в тропейчних структурах – епітетних, метафоричних, порівняльних. Ці структури диференційовано за змістотвірними й експресивно-виражальними параметрами. Відзначено активне індивідуально-авторське оновлення асоціативно-образних зв'язків аналізованої номінації «сонце» в поетичних текстах Є. Маланюка.

Указано, що перспектива дослідження пов'язана з потребою поглибленого вивчення семантико-асоціативного потенціалу номінації «сонце» і – ширше – назв небесних світил у поетичних текстах та встановлення закономірностей їхнього контекстного образно-естетичного й експресивного розвитку в ідіостилях українських авторів.

Ключові слова: мовотворчість Є. Маланюка, поетичний словник, мовна картина світу, номінація сонце, образ, метафора, епітет, мовно-естетичний знак національної культури.

LINGUISTIC AND AESTHETIC REPRESENTATION OF THE IMAGE OF *THE SUN* IN THE POETRY OF YEVHEN MALANYUK

Iryna Hotsynets'

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Ivan Franko St., 24, Drohobych, Ukraine

e-mail: hotsynets@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8201-2712

Introduction. *The research deals with the functional and semantic analysis of figurative structures with the name of the celestial body the sun, which are recorded in the poetic texts of Yevhen Malaniuk and are components of his individual picture of the world.*

The purpose of the article is to trace the peculiarities of linguistic and aesthetic representation of images of celestial bodies in the language of Yevhen Malaniuk.

The article uses the **methods** of lexical-semantic, component and contextual analysis, the method of of textual identification, as well as functional-stylistic and interpretive-textual analysis.

Results. *The associative and figurative connections of the nomination, which are relevant for the author's idiosyncrasy, are identified and characterized, the mechanisms of its linguistic aestheticization in tropic structures – epithetical, metaphorical, comparative – are traced. These structures are differentiated according to their content and expressive and expressive parameters. The active individual-authorial renewal of the associative-figurative relations of the analyzed nomination **sun** in the poetic texts of Yevhen Malaniuk is noted.*

Conclusions of the study and prospects for further research in this area. *The recorded and analyzed figurative structures with the name of the celestial body sun confirm the stylistic status of this nomination as an important component of Yevhen Malaniuk's individual linguistic and poetic picture of the world.*

The analysis of the tropic development of the image of the sun gives grounds to assert the tangible influence of European modernism (in particular, expressionism) on the formation of the author's figurative and aesthetic system, as well as the continuity of the traditions of national literature. It is important that the reliance on semantic and structural prototypes established in the national literature in the poetry of Yevhen Malaniuk is organically combined with the search for innovative, individually authorial means of verbalizing thought. It is indicated that the prospect of the study is connected with the need for an in-depth study of the semantic and associative potential of the sun nomination and, more broadly, the names of celestial bodies in poetic texts and the establishment of regularities of their contextual figurative, aesthetic and expressive development in the idiosyncrasies of Ukrainian authors.

It is indicated that the prospect of the study is connected with the need for an in-depth study of the semantic and associative potential of the sun nomination and, more broadly, the names of celestial bodies in poetic texts and the establishment of regularities of their contextual figurative, aesthetic and expressive development in the idiosyncrasies of Ukrainian authors.

Keywords: *Yevhen Malaniuk's language creation, poetic lexis, linguistic picture of the world, nomination **sun**, image, metaphor, epithet, linguistic and aesthetic sign of national culture.*

Постановка проблеми. В українській художньомовній картині світу небесні світила *сонце, місяць, зорі* – це традиційні об'єкти метафоризації. Як елементи природи, що безпосередньо пов'язані із життям та побутом людини (наприклад, є маркерами часовідліку), вони споконвіку були в центрі людського пізнання, їхній культ відбито вже в давньому міфопоетичному світогляді. Художні тексти вивільнюють глибинний зміст таких архетипних образів в естетичній формі і відповідно до специфіки тієї чи тієї лінгвокультури. Зокрема, «обшир української літератури створює надійний ґрунт для моделювання мовної картини світу, яка, видозмінюючись відповідно до часових вимірів літературно-писемної практики, виявляє найвиразніші ознаки національного мовомислення, специфіку творення словесних образів» [1, с. 4]. З урахуванням цього можна стверджувати, що в індивідуальній поетичній практиці Є. Маланюка образи небесних світил *сонце, місяць, зорі* актуалізуються як мовно-естетичні знаки національної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тяглість багатовікової традиції художнього освоєння назв небесних світил *сонце, місяць, зорі* умотивовує неослабність лінгвістичної уваги до семантико-структурних моделей їх образної репрезентації в мовотворчості українських письменників. В українській стилістиці тексту відповідні проблеми висвітлено достатньо результативно (С. Я. Єрмоленко, Л. О. Ставицька, Л. О. Пустовіт, Л. В. Кравець, О. О. Маленко, Г. М. Сюта, О. М. Строкаль, В. І. Черевченко та ін.), проте вони все-таки залишаються одним із пріоритетних напрямів вивчення

поетичного словника. Важливо, однак, наголосити, що зазвичай опрацювання зазначених образів відбувається в лексико-фразеологічному, функціонально-семантичному, лінгвокультурологічному аспектах на матеріалі текстів певного часового зрізу чи естетичної платформи. Натомість ідіостильова репрезентація поки що недостатня – це увиразнює потребу поглибленого вивчення назв небесних світил одиниць індивідуальних поетичних словників.

У проєкції на ідіостиль Євгена Маланюка варто відзначити монографічне дослідження О. М. Тищенко [11], у якому здійснено формально-граматичний та лексико-семантичний аналіз метафоричних структур у поезії автора. Застосувавши методику виділення наскрізних базових та інтродуктивних образів, дослідниця докладно схарактеризувала антропоніми та топоніми, метафори-антропоморфізми, кольороназви, часоназви, назви об'єктів біосфери, компоненти концептосфери соціальних та психічних явищ. До ключових інтродуктивних у праці зараховано образи *Батьківщина, смерть, доля, вічність, поет, час, людина*. Водночас аналіз образу *сонце* потребує укладання.

Мета статті – простежити особливості мовно-естетичної репрезентації образів небесних світил у мовотворчості Є. Маланюка, який в історію української словесності увійшов як «співець Степової Еллади» та «імператор залізних строф».

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовно-естетичний розвиток назви небесного світила *сонце* в поетичній мові Євгена Маланюка відбувається не тільки з опертям на усталені в національній словесності семантико-структурні прототипи, а й засвідчує пошуки новаторських мовно-естетичних моделей. Цю особливість важливо враховувати з огляду на специфіку історично-культурних та соціополітичних умов, у яких відбувалося становлення ідіостилу поета. Зокрема, знаковою для розуміння естетики його поетичної мови є одночасна орієнтація на здобутки європейського та синхронного йому українського літературного модернізму (наприклад, із українськими неокласиками його споріднювала увага до національної історії), а також глибока закоріненість у національній поетиці (із нею корелює активність уживання мовно-естетичних знаків національної культури).

Об'єктивно умотивований зв'язок *сонце – літо* показово вербалізований у складному асоціативно-образному комплексі, компонентом якого є сурядне сполучення обох названих ключових лексем: *Пам'ятаєш, як певно, як владно / Ти вела лабіринтом любові, / Аріадно моя, Аріадно, / Сонця й літа нестримана повинь* (4, с. 449). Інтенсифікацію кількісної ознаки 'дуже багато' забезпечує образ *повинь* («2. перен. Велика кількість, надмір чогонебудь» [СУМ VI, с. 673]), увиразнений епітетом *нестримана*. Тобто в індивідуальній інтерпретації автора розглядувана астральна номінація «переживає процес естетичного осмислення [...] і постає перед читачем водночас у конкретних, чуттєвих образах-картинах» [1, с. 248].

Базова пейзажна семантика стає основою для оформлення образів на ґрунті метафорично-когнітивних механізмів антропоморфізації. Їх засвідчують, наприклад, предикативні метафори *сонце пестить, сонце витирає сльози, сонце співає* тощо: Пор.: *Знов знаю – сонце сльози витре, / Весна покличе вдалечінь. / Чому ж рида бандура вітру?* (4, с. 105); *Сонце пестить палке. / Гір простерлось рамено. / Іква тихо співає під соняшний сміх* (4, с. 286); *Співає сонце: «Слава в вишніх!» / Весняний день в теплі умлів* (4, с. 105).

Зафіксований в останній ілюстрації об'єктивно зумовлений семантичний зв'язок «сонце – тепло» оказіонально розвинутий у віршовому фрагменті *Тремтить в розплавах сонця обрії. / Курять шляхи – недобрый знак* (4, с. 68). Ключова для нього генітивна метафора постала як контекстуальне зрощення номінації *сонце* та віддієслівного іменника

розплава (пор. *розплавляти* – «нагріваючи (метал, скло і т. ін.) до високої температури, перетворювати їх у рідину, доводити до рідкого стану» [СУМ VIII, С. 766]).

Асоціативне поглиблення цього образу в авторській мовно-поетичній свідомості Є. Маланюка зумовлює стилістичні проєкції на просторову номінацію *небо*, пор.: *Листопад утопив краєвиди / У розтоплену золотом синь* (4, с. 611). Прикметною для цієї розгорнутої метафори є також перифрастична заміна номінації *сонце* (як джерела тепла) колірно маркованим поетонімом *золото*. Таке перенесення відбувається на основі естетизації змістомодельовальних сем 'блиск', 'сяйво'.

Як слушно зауважила С. Я. Єрмоленко, «тривалість функціонування слова в мові, в різних комунікативних ситуаціях спричиняється до виникнення переносних, образних значень, утворення стійких фразеологічних сполук, формування символів» [2, с. 247]. Зокрема, в інтерпретації Є. Маланюка стерту образність традиційних метафоричних описів *сонця* результативно відсвіжує його аналогізація з реалією *мед*. Відповідна аналогізація відбувається на ґрунті естетизації ознак 'солодкий', 'приємний', 'золотисто-прозорий', 'тягучий'. Показовий із цього погляду фрагмент твору «Варязька балада»: *Гарячий день розлив пекуче злото / І сам втопивсь у сонячній меду, / Й крізь спокій цей єдина лється нота – / Блаженних бджіл в вишневому саду* (4, с. 140).

Поєднання поетонімів *сонце* та *мед* у поетичних текстах Є. Маланюка відбувається в різних семантико-граматичних моделях – епітетній (*сонячний мед*), генітивно-метафоричній (*мед сонця*), предикативно-метафоричній (*сонце лє вогненний мед*), перифрастично-номінативній (*золотий полудневий мед*). Пор.: *О, моя Степова Еллада [...] А мені ти – блакитним мітом / В золотім полудневі меду* (4, с. 137); *Сонце лє вогненний мед – / Злотом спалено уста, / Легіт непомітно дме – / Хвилями ідуть жита [...] / Сонце, сонце, вдалі і ввись / Синю браму відчини!* (4, с. 274); *Ще сяє іонійська синь густа / Від меду й мірри сонця...* (4, с. 319).

Л. В. Кравець стверджує, що розглянутий асоціативно-метафоричний зв'язок *сонце – мед* має міфологічне підґрунтя, проте «міф висвітлює не ті властивості меду, які профілює метафорична конструкція в українській поезії. У міфі йдеться про народження життя, а в поетичній метафорі на першому плані тактильні та візуальні характеристики сонячного світла» [3, с. 275–276]. Простежуючи відповідну традицію в українській поезії ХХ століття, дослідниця зараховує Є. Маланюка до авторів, які найчастіше аналогізували *сонце* з *медом* (також – В. Свідзінський, В. Сосюра, А. Малишко, Л. Костенко, І. Калинець) [3, с. 275].

Віддалений зв'язок з образом *мед* у значенні «легкий хмільний напій» [СУМ IV, с. 662] прочитуємо в складних метафоричних комплексах, компонентами яких є назва небесного світила *сонце* та носії семи 'алкоголь' (передусім епітетна характеристика *п'яний*), пор.: *О, сонцем п'яна кров* (4, с. 402); *День хилиться від сонця п'яний* (4, с. 528).

Зафіксовано також звукоасоціативну кореляцію *сонце – серце*: *сонцем серце напува* (4, с. 183). Г. М. Сjuta умотивовує стереотипність такого паронімічного зближення, мотивованого звуковим образом слова і наводить переконливі підтвердження паралельних співвіднесенень, спостережених в ідіостіях і материкових, і діаспорних авторів: *Витьохкує соловейко – / Сонце йому по серце* (І. Драч); *Дзижчать на зливи глицях/ сонця і серця дитинства* (Б. Рубчак) та ін. [9, с. 83].

У поетичних текстах Є. Маланюка серед метафор із ключовим образом *сонце* зафіксовано також безпосередні рефлекси давнього міфопоетичного світогляду, а «передумовами виникнення таких метафор були вірування давніх слов'ян, їх поклоніння Сонцю, як Богу» [3, с. 270]. Наприклад, частина таких метафор виразно апелюють до

язичницького культу сонця: *о Сонце, отче злої тварі, / даремна кров твої офір / Перуновій прадавній ярі!* (4, с. 35). Додатковим знаковим маркером, який підтверджує концепцію й естетику сонцепоклонства, може слугувати, зокрема, написання номінації *сонце* з великої літери.

Метафоризація сонячних променів у поезії Є. Маланюка відбувається в руслі літературної традиції, зокрема, романтичної та неоромантичної. Тому в межах образно-естетичного моделювання опозиції *світло – темрява* актуалізується метафорична ідентифікація *промені – меч, стріли, зброя* проти темряви, ночі тощо. Метафоричні перенесення цього типу О. О. Тараненко зараховує до типологічного різновиду метафор, які постають на ґрунті «зовнішньої подібності різних об'єктів – за формою і взагалі виглядом» [10, с. 351]. Пор.: *Прозорий ранок перетне мечем, / Сліпучі стріли влучать серце ночі, / Зазолотіють щогли, реї, хвилі, / І крізь туман просяє світ прекрасний* (4, с. 447); *Аж поки сонця золота стріла / Не задзвеніла й не протяла душу* (4, с. 51); *День імлистий був. Лиш сонце плямами / Обсипало сизу далечинь, / Криючи за голубими брамами / Променисті золоті мечі* (4, с. 392). Зорові асоціації за кольором / блиском (епітети *золотий, сліпучий, променистий*), за формою (прямі сонячні промені, які вибиваються з-за хмар, нагадують мечі) умотивовують названий вище напрямок декодування.

Художня універсалізація міфологічного мотиву боротьби *сонця* з темрявою, протиставлення *світло – темрява* зумовлює увиразнену урочистість поетичного висловлення і водночас героїзацію центрального образу: *Там розбуджену душу ніхто і ніщо не розлучить / З вічним сонцем Еллади, звияжцем скитійської мли* (4, с. 327). Глорифікаційна метафора *сонце – звияжець мли* своєрідно кульмінує міфопоетичне значення сонця як символу добра, життя, гармонії, що бере гору над *млою* – символом зла, хаосу, руйнації, загрози, страху.

Багатоступеневу функціонально-семантичну структуру образу *сонце* зумовлює його контекстуальне семантичне зближення з образом *граната*: *Західне сонце вдарило в лісок, / Мов золота граната. І на схилі, / Де заіскривсь протоптаний пісок, / Штаб Запорожців заживав дозвілля* (4, с. 393).

Щодо розглядуваного фрагмента поезії Є. Маланюка впадає в око, з одного боку, виразна суголосність інтерпретації образу *сонце* з фольклорною традицією (зокрема, виявляється в паралелізації «поведінки» небесних явищ із життям людини), а з іншого боку – незаперечне оновлення традиції художнього мововираження. До таких новаторських явищ належить передусім проєктування образу *сонце* в тематичну площину «війна», що його засвідчує порівняльний батально маркований образ *сонце вдарило, мов золота граната*. Стилістичну доцільність такого метафорично-контекстуального співвіднесення контекстуально підтримує тональність опису війни за українську державу початку ХХ століття.

Стилістичну доцільність відзначаємо також щодо аналогізації *сонця, сонячного світла* з гарматним пострілом. Емоційно-експресивна насиченість відповідного образу пов'язана з ампліфікованою (нагромадженою за рахунок оприявлення в різних компонентах контексту) актуалізацією сем 'інтенсивність', 'раптовість', 'лють' тощо. Пор.: *Вбоге плем'я, загрузле у прілі і цвілі століть, / Надималося, пнулось... І променем вдарила мить, / І розлючене сонце гарматним ось вибухло гнівом, / Несучи полум'яну загладу оселям і нивам* (4, с. 562).

У розглядуваному й щільно метафоризованому поетичному мінітексті Є. Маланюка диференціюємо кілька рівнів асоціативно-семантичного ускладнення. Передусім це згорнута порівняльна конструкція *розлучене сонце гарматним ось вибухло гнівом* із двома опорними

лексичними компонентами, які граматично пов'язані з номінацією *сонце*, – це епітет *розлючене* та предикат *вибухло*. Загальна психоемоційна основа цієї метафори – уявлення про неконтрольованість, раптовість, усеохопність емоції гніву, що в узусі вербалізується фразеологізмом *вибухнути гнівом* – «раптово розсердившись, нестримно виявляти свій гнів» [СУМ I, с. 358]. Пор. також звичну для української мовної практики характеристику такого збудженого емоційного стану дієсловом *спалахувати* («раптово пройматися якимсь сильним почуттям; сильно збуджуватися, дратуватися, гніватися (про людину). // Сильно розсердитися; скипіти» [СУМ IX, с. 485]). Руйнівну силу емоції увиразнює обставина *несучи полум'яну загладу оселям і нивам*.

В індивідуальній художній картині світу Є. Маланюка істотного семантично-оцінного переосмислення зазнає метафора міфопоетичного походження *сонце – око*, пор.: *Наляте кров'ю / Більмо сліпого сонця визирав, / Мов лютий звір вже змученого зла* (4, с. 536). Критично-негативну налаштованість автора ілюструє інвективний образ із субституцією соматизму *око* на негативно-оцінну номінацію *більмо*, у семантичній структурі якого є компонент 'сліпота' («Білувата пляма на роговій оболонці ока, яка спричиняється до сліпоті» [СУМ I, с. 186]). Отже, спостерігаємо дублювання ознаки «сліпота», вербалізованої також в епітетній сполуці *сліпе сонце*. Загальне негативне забарвлення контексту максимально інтенсифікує розгорнуте порівняння з компонентами *зло, лютий звір, змучений*.

Прикметно, що розглядувана ознака імплікована також в одному з поетичних текстів, який прямо апелює до давньогрецького міфу про циклопа: *День – одноокий циклоп – пражить пісок золотий* (4, с. 492).

Унаслідок метафоричного динамізму з'являється похідний епітетний образ *сонцеокий день*, пор.: *І сонцеокий день крізь дим далечини / Блакитним леготом і пестить, і голубить* (4, с. 131).

Крім розглянутого вище колірного означення *золотий*, епітетну парадигму денотата *сонце* наповнюють також позитивно-оцінні та негативно-оцінні художні характеристики: *Рідне сонце славу в вишніх / співа полишеним степам* (4, с. 105); *Сонце пестить палке. / Гір простерлось рамено* (4, с. 286); *А ми горим, з її житами разом, / В нещаднім сонці, в просторах огню / За всю Вкраїну – пурпуром образи – / Не в захід, ні! а в схід новому дню* (4, с. 71). Їхню контекстну прагматику детермінує загальний лірично-психологічний зміст творів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Зафіксовані й проаналізовані образні структури з назвою небесного світила *сонце* підтверджують стилістичний статус цієї номінації як важливого компонента індивідуальної мовно-поетичної картини світу Євгена Маланюка.

Здійснений розгляд тропеїчної розбудови образу *сонце* дає підстави стверджувати відчутність впливу європейського модернізму (зокрема експресіонізму) на формування образно-естетичної системи автора, а також продовжуваність традицій національної словесності. Важливо, що опертя на усталені в національній словесності семантико-структурні прототипи в поезії Є. Маланюка органічно поєднується з пошуками новаторських, індивідуально-авторських засобів вербалізації думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури. Київ, 2009. 350 с.

2. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови). Київ, 1999. 431 с.
3. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ, 2012. 416 с.
4. Маланюк Є. Поезії. Львів, 1992. 686 с.
5. Маленко О. О. Лексико-семантична група «небо» в українській поезії. Харків, 1996.
6. Словник української мови: в 11 томах. Київ, 1970 – 1980.
7. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. Київ, 2000. 154 с.
8. Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи. Київ, 2010. 160 с.
9. Сюта Г. М. Фоностилістична норма в українській поетичній мові другої половини ХХ століття. *Мовознавство*. 2012. №3. С. 80–87.
10. Тараненко О. О. Метафора. Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. С. 307–309.
11. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка (семантико-функціональний аспект). Київ, 2004. 142 с.

REFERENCES

1. Yermolenko S. Ya. *Movno-estetychni znaky kultury*. Kyiv, 2009. 350 s.
2. Yermolenko S. Ya. *Narysy z ukrainskoi slovesnosti (Stylistyka ta kultura movy)*. Kyiv, 1999. 431 s.
3. Kravets L. V. *Dynamika metafory v ukrainskii poezii KhKh st.* Kyiv, 2012. 416 s.
4. Malaniuk Ye. *Poezii*. Lviv, 1992. 686 s.
5. Malenko O. O. *Leksyko-semantychna hrupa «nebo» v ukrainskii poezii*. Kharkiv, 1996.
6. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh*. Kyiv, 1970 – 1980.
7. Stavyska L. O. *Estetyka slova v ukrainskii poezii 10-30 rr. KhKh st.* Kyiv, 2000. 154 s.
8. Siuta H. M. *Linhvosvit poezii avtoriv Niu-Yorkskoi hrupy*. Kyiv, 2010. 160 s.
9. Siuta H. M. *Fonostylistychna norma v ukrainskii poetychnii movi druhoi polovyny XX stolittia*. *Movoznavstvo*. 2012. №3. s. 80 – 87.
10. Taranenko O. O. *Metafora. Ukrainska mova: Entsyklopediia*. Kyiv, 2007. S. 350 – 353.
11. Tyshchenko O. M. *Metafora Yevhena Malaniuka (semantyko-funktsionalnyi aspekt)*. Kyiv, 2004. 142 s.

Гоцинець Ірина Львівна, кандидат філологічних наук, доцент, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна).

Hotsynets Iryna, PhD Philology, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 01.11.2023

Статтю прийнято до друку: 08.11.2023

УДК 811.161.2'367:82.0-3

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-84-92

ЗАГОЛОВКИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ: СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Наталія Костусяк

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, просп. Волі, 13

e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9795-6038

У статті визначено синтаксичну специфіку й окреслено типологію реченнєвих конструкцій, що експлікують назви казкових оповідань В. Нестайка, з'ясовано їхній функційний потенціал, комунікативно-прагматичні ознаки, стилістичні та структурні параметри. Зосереджено увагу на простих (односкладних і двоскладних) та складних сполучникових реченнях. Подані в заголовкових комплексах синтаксичні одиниці схарактеризовано в площині реалізації авторської інтенції, оцінності, емоційно-експресивного забарвлення, модального плану. Виділено й проаналізовано висловлення питальної, спонукальної, стверджувальної / заперечної, бажальної модальності, структури з модальним значенням необхідності та вірогідності.

Ключові слова: синтаксична одиниця, член речення, просте двоскладне / односкладне речення, питальна модальність, спонукальна модальність, стверджувальна / заперечна модальність, бажальна модальність, лексика, лексема, семантика, інтенція, комунікативно-прагматичний потенціал, мова прози для дітей.

HEADINGS OF PROSE FOR CHILDREN: SYNTACTIC STRUCTURE AND COMMUNICATIVE-PRAGMATIC POTENTIAL

Nataliia Kostusiak

Lesya Ukrainka Volyn National University

Voli Ave, 13, Lutsk, Ukraine

e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9795-6038

Introduction. *In the contemporary scientific paradigm, the multivector study of representatives at the syntactic level has been implemented using various discursive and stylistic texts. However, the research of heading of prose for children is fragmentary. In this regard, it is perspective to describe the headings of fairy tales by V. Nestaiko, concurrently directing attention to the systematic analysis of their syntactic structure, morphological expression means, and lexical content. Equally relevant is the linguo-stylistic aspect, which, in combination, allows for the identification of the artist's style.*

Purpose. *The purpose of the article is to determine the syntactic specificity and outline the typology of sentence structures explicating the headings of fairy tales by V. Nestaiko, clarify their functional potential, communicative-pragmatic features, stylistic and structural parameters. The syntactic units presented in the heading complexes are characterized in terms of evaluative aspects,*

emotional-expressive coloring, modality, realization of authorial intention, and with the purpose of highlighting the originality of the writer's thought and his/her skill in handling artistic language.

Methods. *The objectivity of the research was ensured by employing a descriptive method, allowing for the classification and characterization of factual material based on a set of defining features. The distributive analysis method facilitated the research of title sentences in terms of their combinatory and contextual features. The comprehensive analysis was used to describe syntactic units with an emphasis on their structure, semantic, morphological, and stylistic features, intention, communicative-pragmatic potential, and modality.*

Results. *The studied headings are presented through several simple sentences, predominantly differing not only in structural parameters but also in emotional-expressive coloring, modality, intention, pragmatic features, and morphological expression. The author actively employs quotations – expressions of fairy tale characters that, in the context of other constructions, create stylistic contrast. The headings of the works are characterized by the presence of animal names and patronyms, as well as exclamations.*

Originality. *The scientific novelty of the work is determined by: 1) a detailed description of simple single-clause and compound two-clause structures, complex compound sentences, and non-clausal constructions that model headings; 2) a systematic analysis of sentence elements and their formal representatives – lexical units that have accompanying positive or negative nuances, often serving expressive functions and revealing intentional-pragmatic potential; 3) a comprehensive study of the names of fairy tales in the aspect of modal interpretation, which became a prerequisite for their examination with a focus on the real-irreal paradigmatic feature, as well as means of expressing morphological, syntactic, and lexical-grammatical modalities.*

Conclusion. *The heading complexes of V. Nestaiko's works are informative and structurally rich. They are expressed through syntactic units with varying structures, content, part-of-speech, emotional-evaluative, expressive, intentional, and pragmatic potential. In the headings of the writer's fairy tales, there are expressions that often have the nuances of oral spontaneous communication and implement interrogative, imperative, desiderative, affirmative/negative modal meanings, occasionally modal meanings of probability and necessity. All of this highlights the individual style of the writer.*

Keywords: *syntactic unit, sentence element, simple compound/simple sentence, interrogative modality, imperative modality, affirmative/negative modality, desiderative modality, lexicon, lexical unit, semantics, intention, communicative-pragmatic potential, language of prose for children.*

Постановка проблеми. Проблема полівекторного й усеохопного опису синтаксичних одиниць української мови з проєкцією на їхній функційний та комунікативно-прагматичний потенціал, емоційно-оцінне й експресивне забарвлення, модальну інтерпретацію та структурні параметри належить до складних й актуальних. Серед пріоритетних аспектів, які беруть за основу науковці, – вияв особливостей мовного арсеналу, що слугує не тільки засобом вербалізації думки, а й реалізує запрограмовані автором настанови. У сучасній науковій парадигмі одиниці синтаксичного рівня простудійовані на матеріалі різних дискурсивно-стильових текстів, серед яких чільне місце посідає художня проза.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвоукраїністику початку ХХІ століття поповнили численні праці, присвячені дослідженню синтаксичної організації творів багатьох письменників. Зокрема, І. Завальнюк проаналізувала скеровані на орозмовлення тексту члени речення в прозі Михайла Стельмаха [4], окреслила домінантні маркери експресивного

синтаксису в мовотворчості письменника та з'ясувала їхнє функційно-стилістичне навантаження [5]. До сфери зацікавлень М. Баган і В. Заскалети потрапили компаративеми, схарактеризовані на матеріалі роману-колажу із стихій життя Д. Кешелі «Родаки» [1]. Н. Морозова визначила структурно-семантичну організацію складних конструкцій в ідіостилі Євгена Гуцала [9]. Нині до активно досліджуваних належать прозові твори для дітей. У цьому контексті доречно згадати студію Г. Конторчук та М. Шевчук, у якій розглянуто синтаксичні засоби емотивної експресії в казках І. Франка [6]. Р. Горобець зосередила увагу на лінгвостилістичних особливостях, структурі, функційному та комунікативно-прагматичному потенціалі парцельованих конструкцій у мові сучасної прози для дітей [3]. Фрагментарно простудійовані заголовкові комплекси текстів аналізованого різновиду. Порушеному питанню присвячено статтю В. Самойленко, у якій авторка аналізує функції, структуру, синтаксичні особливості та лексичне наповнення назв сучасних творів для дітей. Хоч у праці відносно повно описано заголовки, проте цілком закономірно не охоплено доробку всіх письменників. У такому руслі вважаємо перспективним дослідити назви казкових оповідань відомого українського письменника В. Нестайка, принагідно скерувавши увагу на системному аналізі їхньої синтаксичної структури, морфологічних засобах вираження та лексичному наповненні. Не менш актуальним видається й лінгвостилістичний аспект, що в комплексі дасть змогу виявити особливості ідіостилію митця.

Мета й завдання статті – визначити синтаксичну специфіку та окреслити типологію реченневих конструкцій, що експлікують назви казкових оповідань В. Нестайка, з'ясувати їхній функційний потенціал, комунікативно-прагматичні ознаки, стилістичні та структурні параметри; подані в заголовкових комплексах синтаксичні одиниці схарактеризувати в площині оцінності, емоційно-експресивного забарвлення, модального плану, авторської інтенції та вияскравлення оригінальності мовомислення письменника, його майстерності оперувати художнім словом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежно від стильових і жанрових особливостей тексту заголовки реалізують низку важливих завдань. Слугуючи своєрідним орнаментом твору, інтенційно скерованим, конденсованим та водночас інформативно ємним засобом передавання основного змісту, вони виконують особливу роль у художній прозі для дітей, реалізують номінативну, інформативну, експресивно-апелятивну й інші функції. Заголовки скеровані на те, щоб зацікавити дитину та спонукати її до прочитання тексту. У назвах творів В. Нестайка використано різні речення, що віддзеркалюють відносно самостійну думку, інформують про певні факти, дії, процеси, стани. Як відомо, репрезентація заголовків художньої прози зазвичай пов'язана з однією простою конструкцією, часто односкладною номінативною, натомість у корпусі аналізованого фактичного матеріалу домінують назви, представлені кількома простими побудовами. Переважно вони різні не тільки за структурними параметрами, а й за емоційно-експресивним забарвленням, модальним планом, інтенцією, комунікативно-прагматичним потенціалом, морфологічними ознаками. Наприклад, у книзі «Дивовижні пригоди у лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії» розділ II першої частини має назву «Перший урок. Пантера Ягуарівна. “Хіба можна таке вухом не вкусити!” “У-у, зрадник!”» (1, с. 14). З огляду на особливість вираження предикативного центру перші дві структури виявляють спільність: вони належать до групи односкладних номінативних. Водночас якщо в першому реченні іменниково-числівникова сполука структурована відомими загальнозживаними словами, то в другому автор використовує оформлену як офіційну назву особи прецедентну номінацію – ім'я,

виражене субстантивом-зоонімом, та патронім, утворений за усталеною моделлю, проте від назви тварини, що надає висловленню ефекту несподіваності й викликає пошанне ставлення до казкової героїні. Принагідно додамо, що В. Нестайко послуговується номінаціями такого зразка і в інших заголовках, напр.: *Невже Бегемот Гіпопотамович?*.. (1, с. 54); іноді трапляються й реальні патроніми: *Бурмило Михайлович перевіряє здібності* (1, с. 5). Повертаючись до аналізу назви розділу II, зазначимо, що наступні дві конструкції-цитати побудовані на стилістичному контрасті: вони окличні й емоційно забарвлені. Крім відповідного розділового знака, в односкладному безособовому реченні «*Хіба можна таке вухо не вкусити!*», яке з огляду на незвичність змістового поєднання слів створює інтригу й спонукає дитину задуматися ще перед ознайомленням із самим текстом, важливу роль відіграє емоційно-експресивна частка *хіба*. У завершальній конструкції заголовка автор поєднує оцінний іменник *зрадник* з емоційним вигуком *у-у*. Комплексно вся назва розділу інформативно ємна, вона дає змогу частково спрогнозувати зміст самого тексту, привертає увагу читача, спонукає до ознайомлення зі змістом казкового оповідання.

Спільність односкладних та двоскладних структур, які моделюють заголовки, полягає в тому, що серед них представлені як непоширені, так і поширені речення. Засобом експлікації непоширених односкладних побудов є іменники, субстантивовані прикметники та двослівні номінації персонажів – антропоніми почасти із супровідним позитивним чи негативним відтінком, напр.: *Павутинія* (1, с. 145); *Пошуки* (1, с. 119); *Новенька* (1, с. 93); *Лісовичок Боровичок* (1, с. 133); *Шакал Бацिला* (1, с. 72). Ці речення дають змогу зосередити увагу на якомусь одному аспекті, вони повідомляють про різні локації, як-от вигаданий топонім *Павутинія*, осіб, опредметнені дії та ін., тобто беруть участь у створенні статичних описів, що можуть виявляти супровідний динамічний відтінок, зреалізований віддієслівними субстантивами. Називні конструкції відрізняються від інших різновидів односкладних речень відсутністю дієслів, через це вони позбавлені дієслівних морфологічних категорій, зокрема й часу, проте читач пов'язує буття предметів, позначених називним відмінком іменника, із моментом мовлення, що дає змогу дитині зануритися в описані події й навіть відчувати себе їхнім безпосереднім учасником чи спостерігачем. Непоширені двоскладні побудови формують підмети, виражені іменниками й займенниками, що перебувають у предикативному зв'язку з простим дієслівним та складеним іменним присудками, напр.: *Герої танцюють* (1, с. 177); «*Я – ведмідь, ти – ведмідь, він – ведмідь...*» (1, с. 40).

Односкладні поширені структури номінативного різновиду часто містять узгоджений атрибут, підпорядкований співвідносному з підметом головному членові речення, напр.: *Підслухана розмова* (1, с. 62); *Домашні неприємності* (1, с. 109); *Неприємні несподіванки* (1, с. 93). Іноді від субстантива залежить два прикметникових означення, що сприяє удокладненню змісту опорного слова: *Загадковий медовий голос* (1, с. 133). У межах односкладних номінативних конструкцій атрибутивні відношення реалізують поєднані зв'язком керування відмінкові форми іменників: *Страждання Косі Вуханя* (1, с. 26); *Клятва друзів* (1, с. 26). Забезпечують інформативну конкретизацію заголовка та спонукають читача до міркування про зміст самого тексту називні речення з атрибутивно маркованими різновидами синтаксичних одиниць, які в межах однієї конструкції перебувають у зв'язках узгодження та керування: *Таємне зникнення Хрюші Кабанюк* (с. 119); *Несподівані результати рішучих заходів* (1, с. 119). Крім називних, поширеними є односкладні безособові речення, що містять залежні від предиката керовані члени речення: *У ньому нагадується про лісову школу, про її учнів та вчителів* (1, с. 93). Подана структура ускладнена однорідними додатками з повторюваним прийменником *про*.

У досліджуваному виданні незначну групу заголовкових речень формують еліптичні синтаксичні одиниці з пропущеним присудковим компонентом. У художньому мовленні вони слугують засобом динамізації оповіді, кондесовано й легко виражають думку, часто надають висловленню емоційного забарвлення: *Зарядка в лісі* (1, с. 40); *Переполах у класі* (1, с. 54); *Переполах у школі* (1, с. 119).

Спільність односкладних і двоскладних конструкцій полягає й у тому, що в їхніх межах трапляються члени речення – суфіксальні деривати з оцінним значенням. Ідеться про демінутиви, які інтимізують висловлення, увиразнюють прихильне ставлення до персонажа, та пейоративи, що вказують на авторську емпатію до головних героїв, пор.: *Вовчик Вовченятко розперізується* (1, с. 26) і *Злий марудник Ледарило Дурандас* (1, с. 145) – у другому реченні подано й інші негативно марковані лексеми, які характеризують головного героя твору. Загалом аналізовані слова обох різновидів конкретизують інформацію про об'єкт опису, слугують засобом реалізації оцінної функції й виявляють інтенційно-прагматичний потенціал.

Роль важливого мотиватора ознайомитися зі змістом казкових оповідань виконують конструкції, сферою вживання яких є усна комунікація. Ідеться насамперед про незакінчені речення, що містять часткову інформацію, слугують виразним експресивно мовним засобом і водночас натяком на щось несподіване й поки неомовлене: *Ще мить і...* (1, с. 72). Відсутність частини повідомлення детермінована авторським задумом, вона сприяє зацікавленню дитини, спонукає її прочитати твір, аби дізнатися про те, що не віддзеркалено в заголовку.

Зорієнтованість на читача відіграє важливу роль у моделюванні назв твору за допомогою окличних конструкцій. У заголовкових комплексах казкових оповідань В. Нестайка такі структури контрастують із ужитими поряд стилістично та емоційно нейтральними неокличними розповідними реченнями. Крім того, зорієнтованість на невимушену комунікацію скеровує автора й до використання специфічних словесно-виражальних засобів. Наприклад, у висловленні *«Який жсах!»* (1, с. 62) когнітивно-метальний інтенційний зміст передають обидва слова, серед яких перше посилює зміст другого, що в комплексі слугують засобом експлікації емоційної реакції на побачене. У цьому контексті доречно проаналізувати інші висловлення, зокрема й структуровані вигуківими одиницями. Розглядаючи їх в аспекті толерантного / атолерантного спілкування, зазначимо, що в аналізованих заголовках вони виконують роль засобу, який увиразнює негативні емоції, як-от у реченні *«У-у, зрадник!»* (1, с. 14). У корпусі фактичного матеріалу також натрапляємо на інтер'єктиви, що самостійно моделюють окличні нечленовані речення: *«Ой! Де портфель?»* (1, с. 40). Як відомо, вигук *ой* багатозначний, але в поєднанні з питальною конструкцією він виражає розгубленість головного героя. Контамінацію емоційності та спонукальної інтенції, зокрема категоричного наказу, зреалізовано за допомогою вжитих поряд кількох вигуківих одиниць: *«Гей! Гальоу! Слухайте сюди!»* (1, с. 119). У заголовках обмежений вияв притаманний авторським оклично оформленим звуконаслідувальним словам: *Кррррекк!* (1, с. 177). Окличними є редупліковані речення-звертання, які вигукують діти під час гри: *«Гуси-гуси! – Га-га-га»* (1, с. 177).

Попри те що традиційно назви творів тяжіють до мовної економії, в аналізованому корпусі фактичного матеріалу засвідчена частина тих, які моделюють складні сполучникові речення. У сфері заголовкових комплексів видання *«Дивовижні пригоди у лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії»* використано тільки одну складносурядну конструкцію: *Усі радіють, а грайлик сумує* (1, с. 189). У ній роль формального засобу, що

поєднує обидві частини складного речення, виконує сполучник *а*, який дає змогу протиставити дві різні за емоційним навантаженням ситуації. Обмежений вияв притаманний і складнопідрядним реченням. Ідеться про конструкції розчленованої структури з підрядною атрибутивною частиною, приєднаною відповідно семантичним сполучним засобом *який* та асемантичним *коли*: *Розділ І, який знайомить читачів з героями казки та з лісовою школою* (1, с. 5); *Єдиний у житті випадок, коли серед ночі раптом сходить сонце* (1, с. 82). Розчленовані підрядні присубстантивно-атрибутивні синтаксичні одиниці хоч і співвідносні з означеннями як членами простого речення, проте граматично та семантично багатші від них.

Заголовкові речення не менш важливо проаналізувати в аспекті модальної інтерпретації. Подаючи дефініцію модальності, І. Р. Вихованець зазначає, що вона «вказує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язується витлумачення повідомлюваного як реального (лише констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного й под.)» [2, с. 62]. Реально-ірреальне розуміння модальності та зорієнтованість на сукупність її різнорівневих формальних репрезентантів дає змогу розмежувати морфологічний, синтаксичний [7] та лексико-граматичний [8] різновиди цієї категорійної величини. Така схема дослідження, на нашу думку, релевантна для опису назв казкових оповідань В. Нестайка. Більшість аналізованих заголовків виявляють стосунок до реального значеннєвого плану, вони інформують про різні стани, ситуації, дії, факти та ін., структуровані предикатом у формі теперішнього часу чи співвідносним із підметом головним членом речення, який акумулює в собі ознаки суб'єкта й предиката та співвідносить інформацію з теперішнім часом, що дає змогу розглянути їх у межах категорії синтаксичної модальності: *Кося і Колько виявляють рішучість* (1, с. 133); *Бурмило Михайлович перевіряє здібності* (1, с. 5); *Пантера Ягуарівна дає Косі й Колькові несподіване доручення* (1, с. 54); *Батьківські збори* (1, с. 109); *Дивина та й годі!* (1, с. 109).

Заголовки питальної модальності реалізують функцію специфічного мотивування. Вони є своєрідними експресивно-комунікативними варіантами синтаксичних одиниць, у межах яких відбувається нашарування спонукальної семантики. Адже ознайомившись із назвою у формі питання, читач підсвідомо сприймає її як мотивацію дізнатися відповідь, задля цього йому треба прочитати текст оповідання. Порівняно з діалогічним мовленням, у заголовках дещо послаблено питальну інтенцію, також деякою мірою порушено кореляцію *адресант – адресат*. Як відомо, в усній комунікації адресант продукує питання, на яке адресат має дати відповідь. Натомість у назві твору адресант і формулює питання, і сам у формі тексту оповідання відповідає на нього. У досліджуваних заголовках модальне значення питальності пов'язане з частковопитальними реченнями, у яких інтенцію запитання реалізує питальне слово *де*, що перебуває на початку висловлення: *Де Хрюша?* (1, с. 145). Також засвідчена й загальнопитальна конструкція, яка прогнозує ствердну або заперечну відповідь: *А не побоїться?* (1, с. 133). Якщо в діалогічній комунікації мовець переважно отримує відповідь зразу ж після виголошення питання, то в тексті читач дізнається інформацію тільки після прочитання оповідання. Відтінок уснорозмовного спонтанного спілкування виявляють незакінчені питальні висловлення, що слугують засобом вияскравлення авторської інтенції: *Невже Бегемот Гіпопотамович?..* (с. 54). Специфічне пунктуаційне оформлення цього речення вказує на його супровідний емоційно-експресивний зміст. Деякі конструкції хоч і мають у своїй структурі питальне слово, проте питальна інтенція в них нівельована, натомість актуалізована розповідна модальність: *Як корисно*

вивчати іноземні мови (1, с. 72); *І нащо* я їм ставила двійки! (1, с. 119). У поданому попереду висловленні з питальним словом *нащо* зrealізовано інтенцію докору, розчарування, відчаю.

Контамінацію морфологічних та синтаксичних засобів вираження модальності репрезентують висловлення з узагальненим спонукальним значенням, структуровані предикатами наказового способу: *Однустіть!* (1, с. 161). Стосунок до морфологічного рівня увиразнює наявність формального показника – флексії, що дає змогу визначити граматичні значення виділеного дієслова (наказовий спосіб, друга особа множини). Синтаксичні параметри спонукального модального плану реалізує зазначена мовна одиниця як предикатна синтаксема з інтенцією спонукування. Подане висловлення виконує не тільки інформативну функцію, а й комунікативно-прагматичну, воно емоційніше та експресивніше, ніж розповідна конструкція. Сферу засобів вираження семантики волюнтативності формують вигуківі та інтер'єктивовані слова, напр.: *Гей! Гальоу! Слухайте сюди!* (1, с. 119).

У заголовках представлено більшість висловлень стверджувальної модальності, серед них трапляються й ті, що містять формальний маркер негатиї. Наприклад, побудоване за зразком загальнопитальних конструкцій висловлення *Хіба можна таке вухо не вкусити!* (1, с. 14) реалізує ствердження, прихований спонукальний зміст й водночас слугує засобом вербалізації авторської інтенції, викликаючи в дитини бажання прочитати текст твору. Обмежено функціують загальнозаперечні конструкції: *Я не граюся!* (1, с. 161).

Модальний план деяких синтаксичних одиниць значною мірою залежить не від формальних показників, а від семантичної структури слова. Зорієнтованість саме на лексичне значення дає підстави, крім синтаксичної, говорити про грамемно членовану категорію лексико-граматичної модальності. У цьому контексті доречно розглянути висловлення бажальної модальності, структуровані предикатом із чітко вираженим значенням бажання: *Ми хочемо в школу!..* (1, с. 189). Обмежену кількість становлять заголовкові висловлення з модальним значенням необхідності, на формально-синтаксичному рівні реалізовані односкладним безособовим реченням: *Треба діяти!* (1, с. 62); *Треба плакати!* (1, с. 133). Оскільки вказаний модальний зміст у них експлікований семантично, адже головна увага припадає на компонент прислівникового походження *треба*, який разом з інфінітивом формує дієслівний складений присудок, то маємо підстави розглядати такі структури як засоби експлікації категорії лексико-граматичної модальності. До цієї сфери доречно зарахувати висловлення, у визначенні модального плану яких беруть участь вставні одиниці. Зокрема, подана в заголовку *З тебе, здається, буде толк* (1, 72) синтаксема *здається* репрезентує модальний план вірогідності.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, заголовкові комплекси творів В. Нестайка виявляють структурно-синтаксичну, морфологічну, лексичну та стилістичну своєрідність. Назви казкових оповідань переважно структуровані кількома простими реченнями, зазвичай різними не тільки за будовою, а й за емоційно-експресивним забарвленням, модальним планом, інтенцією, прагматичними ознаками. Домінують прості односкладні та двоскладні структури, яким кількісно поступаються складні сполучникові речення та нечленовані конструкції. Автор активно послуговується цитатами – висловленнями казкових героїв, які в контексті з іншими побудовами створюють стилістичний контраст, вияскравлюють оригінальність мовомислення письменника, його майстерність оперувати художнім словом. Заголовкові комплекси вирізняє наявність субстантивів-зоонімів та патронімів, вигуків, оцінно маркованих мовних одиниць. У назвах казкових оповідань письменника наявні висловлення, що часто мають відтінок уснорозмовного спонтанного спілкування та реалізують питальний,

спонукальний, бажальний, стверджувальний / заперечний модальний зміст, рідше – модальні значення вірогідності та необхідності.

Перспективу дослідження становить укладена й усеохопна інтерпретація кожного з різновидів реченнєвих конструкцій, якими послуговується В. Нестайко в прозових творах для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган М., Заскалета В. Типологія порівняльних конструкцій за модулем порівняння (на матеріалі роману-колажу із стихій життя Дмитра Кешелі «Родаки»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2023. Вип. 36. С. 30–40.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
3. Горобець Р. Парцельовані конструкції в мові сучасної прози для дітей: комунікативно-прагматичний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2020. Вип. 31. С. 97–104.
4. Завальнюк І. Синтаксичні засоби стилізації розмовності в мовотворчості Михайла Стельмаха. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2017. Вип. 24. С. 146–154.
5. Завальнюк І. Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 39–47.
6. Конторчук Г. К., Шевчук М. В. Синтаксичні засоби емотивної експресії в казках І. Франка. *Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2006. № 15. С. 187–195. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2006_15_30 (дата звернення: 09.10.2023).
7. Костусяк Н. М. Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація. *Лінгвістичні студії*. 2013. Вип. 26. С. 99–103.
8. Костусяк Н. М. Графемна структура категорії лексико-граматичної модальності. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2014. № 1. С. 127–139.
9. Морозова Н. В. Структура та семантика складного речення в ідіостилі Євгена Гуцала (на матеріалі художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук. Київ, 2006. 18 с.
10. Самойленко В. В. Функції та структура заголовків у сучасних творах для дітей. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. Вип. 1. С. 245–249. URL : <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-38> (дата звернення: 10.10.2023).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Нестайко В. Дивовижні пригоди у лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії. Харків : ВД «Школа», 2008. 207 с.

REFERENCES

1. Bahan M., Zaskaleta V. Typolohiia porivnialnykh konstrukttsii za modulem porivniannia (na materiali romanu-kolazhu iz stykhii zhyttia Dmytra Kesheli «Rodaky»). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2023. Vyp. 36. S. 30–40.
2. Vykhoanets I. R. Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys. Kyiv: Lybid, 1993. 368 s.

3. Horobets R. Partselovani konstrukttsii v movi suchasnoi prozy dlia ditei: komunikativno-prahmatychnyi aspekt. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2020. Vyp. 31. S. 97–104.
4. Zavalniuk I. Syntaksychni zasoby stylizatsii rozmovnosti v movotvorchoosti Mykhaila Stelmakha. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2017. Vyp. 24. S. 146–154.
5. Zavalniuk I. Ekspresyvnyi syntaksys prozy Mykhaila Stelmakha. *Ukrainska mova*. 2012. № 3. S. 39–47.
6. Kontorchuk H. K., Shevchuk M. V. Syntaksychni zasoby emotyvnoi ekspresii v kazkakh I. Franka. *Volyn – Zhytomyrshchyna: istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*. 2006. № 15. S. 187–195. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2006_15_30 (data zvernennia: 09.10.2023).
7. Kostusiak N. M. Katehoriia syntaksychnoi modalnosti ta yii hramemna realizatsiia. *Linhvistychni studii*. 2013. Vyp. 26. S. 99–103.
8. Kostusiak N. M. Hramemna struktura katehorii leksyko-hramatychnoi modalnosti. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts*. 2014. № 1. S. 127–139.
9. Morozova N. V. Struktura ta semantyka skladnoho rechennia v idiostyli Yevhena Hutsala (na materialii khudozhnoi prozy) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk. Kyiv, 2006. 18 s.
10. Samoilenko V. V. Funktsii ta struktura zaholovkiv u suchasnykh tvorakh dlia ditei. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriii Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia*. 2020. Vyp. 1. S. 245–249. URL : <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-38> (data zvernennia: 10.10.2023).

DZERELA ILUSTRATYVNOHO MATERIALU

1. Nestaiko V. Dyvovyzhni pryhody u lisovii shkoli. Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii. Kharkiv: VD «Shkola», 2008. 207 s.

Костусяк Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач-професор кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Kostusiak Nataliia, Doctor of Philological Science, Professor, Head & Professor of the Department of the Ukrainian Language and Linguodidactics, Lesia Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 25.10.2023

Статтю прийнято до друку: 01.11.2023

УДК 811.161.2'367

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-93-100

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У СТРУКТУРІ СКЛАДНОГО СИНТАКСИЧНОГО ЦІЛОГО

Людмила Прокопчук

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: liudapro578@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8735-3049

У статті проаналізовано функційно-семантичне навантаження порівняльних конструкцій у межах складного синтаксичного цілого; виявлено специфіку порівняльних конструкцій як одного з визначальних засобів образотворення в художньому дискурсі; проаналізовано їхню лексико-семантичну організацію; визначено роль порівняння в організації текстової структури.

Ключові слова: *порівняльна конструкція, компонент порівняльної конструкції, асоціації, складне синтаксичне ціле, текст, дискурс, художній образ, художня картина світу.*

FUNCTIONAL LOADING OF COMPARATIVE STRUCTURES IN THE STRUCTURE OF A COMPLEX SYNTACTIC WHOLE

Liudmyla Prokopchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozko St., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: liudapro578@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8735-3049

Introduction. *Comparison belongs to the universal categories that are the basis of a person's knowledge of the world around him/her. It is studied in three aspects: epistemological, logical and linguistic. Comparison as a linguistic category is objectified in a material substance - a comparative construction that functions as part of various syntactic constructions, among them a simple sentence, a complex sentence, and a complex syntactic integer are distinguished.*

Comparative constructions in the system of simple and complex sentences have repeatedly been the object of study in Ukrainian linguistics. Our scientific research is conditioned by the need to reveal the peculiarities of semantics and stylistic functions of comparative constructions within the complex syntactic integer.

Purpose. *The purpose of the article is to clarify the semantic and functional features of comparative constructions in the system of a complex syntactic integer. To achieve this goal, the following tasks were solved: the specificity of comparative constructions as one of the defining means of image formation was revealed; their lexical-semantic organization was analysed; the role of comparison in the organization of the text structure was defined.*

Research methods. *The methods of linguistic observation and linguistic analysis were used to determine the semantic-functional features of comparative constructs.*

Results. *Comparative constructions appear as a result of the generalization of a specific area of objective reality, a fragment of linguistic reality, in which the comparative processes of juxtaposition (comparison) of objects, phenomena, actions, signs are reproduced on the basis of their associative connections. Linguistic representation of multifaceted associative comparisons serves as a marker of national, social, educational, individual authorial visions, which, in turn, determines the decoding and deciphering of figurative meanings.*

An expression with a comparative construction present in it appears as a specific model of thought, the factor of which is the presence of associative relations. Such relations are inseparable from thinking, they do not exist in nature, they exist only in the mind of the author and in language. The juxtaposition of objects and phenomena of the surrounding reality that are distant in terms of linguistic and cognitive features leads to the unevenness of the interpretation of such a comparison, which depends on a number of factors, among them - the peculiarities of perception, imagination, worldview, etc.

The subject of artistic knowledge within a complex syntactic integer is quite often a person with his/her experience, feelings. The completeness of the verbal and artistic description is ensured by the use of a number of detailed comparisons that arose as a result of various associations related to the object of comparison.

Conclusion. *Comparison is one of the universal categories, an integral parameter of which is the comparison of two or more names of objects, phenomena, actions, properties based on their associative connections. Comparison in the structure of a complex syntactic integer is quite often based on the convergence of unusual objects, the semantic connection between which can be more or less hidden, which, in turn, determines the variability and multifaceted nature of their interpretation.*

Keywords: *comparative construction, component of comparative construction, associations, complex syntactic integer, text, discourse, artistic image, artistic picture of the world.*

Постановка проблеми. Порівняння належить до універсальних категорій, що лежать в основі пізнання людиною навколишнього світу. Його вивчають у трьох аспектах: гносеологічному (як засіб пізнання об'єктивної дійсності), логічному (порівняння як мисленнєва операція постає логічною структурою, що відображає результат установлення подібності / відмінності / тотожності зіставляваних об'єктів) та лінгвістичному (визначає, у який спосіб мова репрезентує логічну структуру порівняння, тобто вивчає процес лінгвалізації пізнаних властивостей об'єктивної дійсності).

Порівняння як лінгвістична категорія об'єктивується в матеріальній субстанції – порівняльній конструкції, яку потрактовуємо як своєрідний структурний комплекс узаємопов'язаних компонентів: предмета порівняння, або суб'єкта (це те, що порівнюється), образу порівняння, або об'єкта (це те, із чим порівнюють), основи порівняння (ознака, властивість, що слугує підґрунтям зіставлення) та показника порівняння (маркера порівняльних семантико-синтаксичних відношень), який може мати експліцитну та імпліцитну форми вираження. Експліцитний показник (маркер) порівняння може бути репрезентований словом чи словосполученням, імпліцитний – морфемами-афіксами (словотворчими й формотворчими).

Порівняльні семантико-синтаксичні відношення реалізуються в мові як відображення мисленнєвих операцій, пов'язаних із предметами, явищами, діями, ознаками на основі

асоціативних зв'язків. Безпосереднім засобом утілення цього лінгвокогнітивного процесу слугують, як про це вже йшлося, порівняльні конструкції, що функціонують у складі різних синтаксичних побудов, серед них розмежовують просте речення, складне речення, складне синтаксичне ціле.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняльні конструкції в системі простого й складного речення неодноразово поставали об'єктом вивчення в українському мовознавстві. Кожен період у науковому осмисленні цього багатогранного явища оприявнював нові його аспекти, збагачуючи теорію порівняння удокладненими відомостями в різних галузях: лексикології, граматиці, стилістиці. Розмаїтість запропонованих підходів до з'ясування різноаспектної природи таких конструктив порівняльної семантики, з одного боку, сприяла розширенню й поглибленню розуміння їхньої сутності, з іншого – збільшенню дискусійних питань, спричинених специфікою ролі цих синтаксичних побудов у формально-граматичній, семантико-синтаксичній та комунікативній організації речення, тексту.

Формально-граматичну природу порівняльних конструкцій досліджували О. Донік [3], М. Заборна [5], Л. Прокопчук [8], С. Рошко [10, 11], Л. Шитик [14, 15] та ін. Комплексний аналіз категорії порівняння та засобів її експлікації в структурі простого речення здійснено в наукових розвідках Л. Прокопчук [8], аналізові семантико-синтаксичного навантаження порівняльних сполучників у різноструктурних синтаксичних побудовах присвячено дослідження О. Донік [3], складні порівняльні конструкції як окремий різновид складнопідрядних речень вивчала М. Заборна [5]. Порівняльні конструкції як своєрідні маркери ідіостилу письменника потрапляли в коло наукових зацікавлень І. Дегтярьової [2], М. Заборної [4], О. Межова [7], Л. Прокопчук [9], Н. Сизоненко [12], Н. Хараман [13] та ін.

Порівняння – багатоплановий феномен, який потрактовують не лише з погляду граматичного, стилістичного, але й психолінгвістичного, лінгвокультурологічного, лінгвокогнітивного тощо. Порівняння в лінгвокогнітивному вимірі досліджували В. Кононенко [6], М. Заборна [5]. За спостереженнями В. Кононенка, «включення порівняльного значення в письменницький дискурс може відбуватися в найрізноманітніших формах, що далеко виходять за межі зазвичай перелічуваних засобів на кшталт «порівняльний зворот», «прийменникове порівняння», «порівняльне речення», «орудний порівняння»; обсяг тексту, який забезпечує реалізацію порівняльної функції, може бути суттєво розтягнутий на текстовій площині» [6, с. 22].

Потреба у виявленні особливостей семантики та стилістичних функцій порівняльних конструкцій у межах складного синтаксичного цілого зумовила *актуальність* пропонованої розвідки.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в з'ясуванні семантико-функціональних особливостей порівняльних конструкцій у системі складного синтаксичного цілого. Для досягнення мети розв'язано такі *завдання*: виявлено специфіку порівняльних конструкцій як одного з визначальних засобів образотворення; проаналізовано їхню лексико-семантичну організацію; визначено роль порівняння в організації текстової структури.

Виклад основного матеріалу. Порівняльні конструкції постають як наслідок узагальнення конкретної ділянки об'єктивної дійсності, фрагмента мовної реальності, у якому відтворено компаративні процеси зіставлення (порівняння, уподібнення) предметів, явищ, дій, ознак на основі їхніх асоціативних зв'язків. Мовна репрезентація різноаспектних асоціативних зіставлень слугує маркером національних, соціальних, освітніх, індивідуально-

авторських візій, що, своєю чергою, зумовлює декодування, дешифрування образних смислів.

Специфіка порівняльних відношень у порівняльних конструкціях полягає в тому, що «вони будуються на ґрунті двох ситуацій, що зближуються за об'єктивною схожістю їхніх ознак чи за суб'єктивними асоціаціями від цих ситуацій» [8, с. 43]. Інтелектуальні процеси, що зумовлюють порівняльні відношення, здебільшого відтворюються у формах простого чи складного речення: *Останні кілометри Максим іде, як сомнамбула, з останніх сил долаючи вже останні метри* (І. Багрянний); *Перед очима у Ворона і зараз стояло це майже потворне і таке свояче лице, схоже на страхітливую маску – оцирене, з червоними голими повіками і лисими бровами, які Вовкулака обсмалював біля нічних багать* (В. Шкляр); *Стрічає вона його віястим усміхом, проводить печалю, і тоді в її прижурених очах стоять такі сині сльози, як роса на розквітлому льоні* (М. Стельмах).

Якщо в простому реченні компоненти порівняльної конструкції корелюють із компонентами формально-граматичної структури речення, то в складному «головна предикативна частина експлікує суб'єкт порівняння, підрядна – об'єкт (еталон) порівняння, кореляція лексем у симетричних предикатних та непередикатних позиціях головної й підрядної частин узгоджується з основою порівняння» [4, с. 271]. Порівняльна семантика подібності двох ситуацій дійсності в складнопідрядних реченнях з підрядними порівняльними зумовлює певні закономірності лексико-семантичного наповнення їхніх предикативних частин: предикатні лексеми позначають подібність порівнювальних ситуацій. І в цій позиції можуть бути лексеми-дублети, тотожні лексеми, що відрізняються видовими та аспектуальними значеннями; синонімічні лексеми: *Утомлений, спітнілий, він ледве дочапав до свого двору, а з двору до садочка, де, розкидавшись, спали білочубі внучата, як колись спали його сини* (М. Стельмах); *Вийшовши на берег, Максим струснувся, як вовк після купелі, й озирнувся назад* (І. Багрянний).

Висловлювання із наявною в ньому порівняльною конструкцією постає як специфічна модель думки, чинником виникнення якої є наявність асоціативних відношень. Такі відношення невід'ємні від мислення, їх немає в природі, вони є лише у свідомості автора й у мові. У таких побудовах постає «проблема накладання смислового обсягу суб'єкта та об'єкта порівняння, зближення їх семантичної структури на принципах більш або менш повної єдності прямих і переносних, образних значень, семного складу, асоціативно-оцінних параметрів; виявлення масштабів семантичної єдності передбачає водночас з'ясування ступеня розходжень і невідповідності у складі спільного семантичного континуума» [6, с. 18]. Зіставлення віддалених за лінгвокогнітивними ознаками предметів, явищ навколишньої дійсності зумовлює неодномірність тлумачення такого порівняння, що залежить від низки чинників, серед них – особливості сприймання, уяви, світобачення тощо. Наприклад, у реченні *Життя – як вокзал* (Л. Костенко) подальший контекст *Хтось приїжджає. Хтось від'їжджає* конкретизує основу порівняльної конструкції, хоч зрозуміло, що інтерпретація закодованого смислу може розгортатися по-різному. Можна припустити, що вокзал тут постає моделлю життя – такого динамічного і такого мінливого: хтось народжується, а хтось іде в засвіти. Або ж ідеться про соціальну стратифікацію суспільства (*Вагони – партії. Вагони – службовці. Вагони – аристократи. [...] Хто іде в м'якому. Хто – у плацкартному. Хто – в комбінованому. Хто – в заїздовому*). Не подаючи детального аналізу цієї поезії, зауважимо, що тут порівняння постало як своєрідний зачин, а подальший текст – як коментар до виявленої суміжності. У реченні *А війна – як той дощ: світить сонце, надворі година, а потім хмара налетіла – і вода летіє* (А. Хижняк) декодувати смислове

зближення лексем *війна* і *дощ* допомагає мікротекст, що з формально-граматичного погляду становить чотирикомпонентне складне речення з різними видами синтаксичного зв'язку – безсполучниковим і сурядним. Порівняльні конструкції у структурі цих висловлювань завдяки оригінальним асоціативним зіставленням допомагають авторові розкрити ту чи ту філософську думку.

Нерідко «приховану» інформацію допомагає досягнути наступне (наступні) речення, як-от: *Дзеркала були як вода. Полиск глибинний, загадковий* (П. Загребельний); *Та серце дівоче – як той бутон троянди. Немає сонця – спить собі, загорнувшись цупко, дрімає в зеленому сні. А хай тільки пригріє – розпускається, розквітає...* (Ю. Збанацький). Трансформуючи традиційне порівняння *вода як дзеркало*, автор зумовлює подальше переосмислення образу, декодування його нових смислів.

У межах складного синтаксичного цілого може функціонувати декілька порівняльних конструкцій, різноманітних щодо засобів оформлення. Так, у реченні *Він лежав на простеленій кавказькій бурці, і сам був схожий на кавказця. Смаглявий, очі смолянисті, великі, і брови над ними сходилися розгонистими крильми* (В. Шкляр) моделювання портрета персонажа відбувається за допомогою порівняльних конструкцій, утворених за допомогою прикметникової лексеми *схожий* як маркера порівняльних відношень та орудного порівняння *крильми*, поширеного залежною словоформою *розгонистими*, що експлікує додаткову інформацію.

Суб'єктом художнього пізнання в межах складного синтаксичного цілого здебільшого постає людина з її переживаннями, відчуттями: *Він не думав уже про неї, він думав нею. Його думка спинилась і, не рухаючись вперед, почала проймати його все глибше, почала занурятись йому всередину, як гостре жало, як тонкий і безкрай дріт, що проходив у кожний закруток його жил, обплутуючи всі м'язи його виснагою і зневіллям. «Навіщо це? Навіщо я роблю це?» – шепотів він пригноблено, а болісна хвиля жадоби несла його щораз далі, то здіймаючи на бурхливі, скажені гребні, то кидаючи в м'які й теплі заводі, повні сну та спокою. І раптом він лишився сам у цій кімнаті, мов у дикій розпеченій пустелі, з єдиним бажанням: бачити її, дивитись на неї довго, тільки дивитись, тільки споглядати на неї без кінця, без думок і без слів* (В. Підмогильний). Синтаксичні конструкції з нанизаними, розгорнутими порівняннями забезпечують конкретизацію, увиразнення опису, а несподівані асоціації (*думка – гостре жало, тонкий і безкрай дріт; кімната – дика розпечена пустеля*) засвідчують оригінальність авторського мовомислення, його вміння тонко, чуттєво передати думки, переживання, настрої персонажа. Або ж у мікротексті *Йшов я рівний, як дошка, і такий же шарудявий, холодний і плаский. І голова при цьому була без жодної думки, як і є в дошки, і не було на дощатому лиці моїм ані очей, ані рота, ані носа, а тільки щось вигладжене й витесане, як оті загадкові тертички, що їх невідь для чого виготовляв дядько Кипріян, тобто на тертичці не було намальовано жодного образу, та й не було такого, котрий того образа захотів би намалювати. І не мав такий дощатий хлопець серця в грудях, воно заснуло, хоча цілком байдужим до Юстини, незважаючи на свою дощату подобу, я бути не міг; усе в мені ціпеніло й постогнувало, але на те намагався не звертати уваги* (В. Шевчук) автор, передаючи внутрішній стан героя, його душевні переживання, удається до зіставлення семантично віддалених понять «людина» / «предмет» (*рівний, шарудявий, холодний, плаский, як дошка; голова без жодної думки, як і є в дошки*). У моделюванні художнього образу беруть участь різнорівневі засоби вираження порівняльної семантики: граматичні (порівняльний сполучник *як*), словотвірні (словотворчий формант *-ат-*).

Вичерпність словесно-художнього опису досить часто забезпечується використанням низки розгорнутих порівнянь, що виникли внаслідок різних асоціацій, пов'язаних із об'єктом порівняння: *Смертельно виснажені в боях і в походах, або ж намучившись за день від безперервної військової муштри* [яничари], *падали після останньої молитви на кілька годин на свої тверді підстилки, мов домашня худоба. Вважалися опорою султана й імперії, а спали мов бідні ремісники, що не мали куди йти зі своїх нужденних майстерень, ніби кожум'яки, які лягали серед чанів із смердючими заквашеними шкурами; неначе мідники, яким і вночі снилося безугавне дзвеніння у вухах; мов вуличні голярі, що брали всього по одній акча з чоловіка; наче уполіжені вірмени, які з ночі мали топити підземні печі хамамів і так і не виходили з-під землі на світ божий; немов злиденні підмітальники базарів – ферраші, які так і спали на своїх мітлах під купами сміття* (П. Загребельний). У цьому тексті «семантичне навантаження порівняння як категорії мовомислення [...] перебирає на себе функцію провідної смислотвірної одиниці з широкими повноваженнями оцінності, експресивності. За таких мовностилістичних умов порівняння стає ключовим компонентом у творенні загального смислу фрагмента тексту, а звідси й засобом організації текстової структури в цілому» [6, с. 19].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Порівняльні конструкції в межах складного синтаксичного цілого досить часто постають як наслідок зіставлення, зближення незвичних об'єктів, смисловий зв'язок між якими може бути більш або менш прихований, що, зі свого боку, зумовлює варіантність, багатшаровість їхнього витлумачення. Наповнені несподіваними асоціаціями, такі порівняння функціонують не лише як засіб реалізації певної стилістично-стильової настанови, але і як засіб текстотворення, визначальний смислотвірний компонент у структурі складного синтаксичного цілого.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у визначенні лінгвокогнітивних параметрів порівняльних конструкцій як маркерів естетизації сучасного художнього дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грипас О. Засоби маркування компаративних відношень у формально-синтаксичній структурі речення в українській мові. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040894.pdf> (дата звернення: 26.10.2023).
2. Дегтярьова І. О. Семантико-стилістичні параметри порівнянь характеристики людини у постмодерністській прозі. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3379/Dehtiarova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 26.10.2023).
3. Донік О. М. Семантико-синтаксичні функції порівняльних сполучників в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук. Черкаси, 2021. 20 с
4. Заборна М. С. Лінгвокогнітивні параметри складнопідрядного порівняльного речення в аспекті світогляду особистості (на матеріалі тексту книги спогадів Ірини Жиленко „Homo feriens”). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. Вип. 68. С. 270–280.
5. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 28 с.
6. Кононенко В. І. Категорія порівняння в лінгвокогнітивному вимірі: постмодерністський художній дискурс. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 17–28.

7. Межов О. Синтаксичні конструкції порівняльної модальності в поетичних творах Тараса Шевченка. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2014. Вип. 18. С. 297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2014_18_32 (дата звернення: 26.10.2023).
8. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2005. 131 с.
9. Прокопчук Л. В. Стильові параметри порівнянь у художньому дискурсі В. Шкляра. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць*. Вінниця: ТОВ «фірма Планер», 2019. Вип. 29. С. 57–64.
10. Рошко С. Порівняльна синтаксема у семантико-синтаксичній структурі простого речення. *Типологія та функції мовних одиниць: науковий журнал*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2015. № 1 (3). С. 200–210.
11. Рошко С. Трансформаційні процеси у системі порівняльних конструкцій сучасної української мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Вип. 2 (32). С. 23–27.
12. Сизоненко Н. М. Семантична структура компаративем за об'єктом порівняння (на матеріалі збірки новел М. Дочинця „Хліб і шоколад”). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. 2020. №4 (335), листопад. С. 76–85.
13. Хараман Н. О. Порівняння в образній системі «Щоденника» Олександра Довженка. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531355.pdf> (дата звернення: 26.10.2023).
14. Шитик Л. В. Синкретичні порівняльні конструкції в українській мові. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. Черкаси, 2003. Вип. 46. С. 63–68.
15. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

REFERENCES

1. Hrybas O. Zasoby markuvannia komparatyvnykh vidnoshen u formalno-syntaksyschnii strukturi rechennia v ukrainskii movi. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040894.pdf> (data zvernennia: 26.10.2023).
2. Dehtiarova I. O. Semantyko-stylistychni parametry porivnian kharakterystyky liudyny u postmodernistskii prozi. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3379/Dehtiarova.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 26.10.2023).
3. Donik O. M. Semantyko-syntaksyschni funksiі porivnialnykh spoluchnykiv v ukrainskii literaturnii movi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk. Cherkasy, 2021. 20 s
4. Zaoborna M. S. Linhvokohnityvni parametry skladnopedriadnoho porivnialnoho rechennia v aspekti svitohliadu osobystosti (na materialі tekstu knyhy spohadiv Iryny Zhylenko „Homo feriens”). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna*. 2018. Vyp. 68. S. 270–280.
5. Zaoborna M. S. Porivnialni konstruktzii v systemi skladnopedriadnoho rechennia ukrainskoi movy: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2001. 28 s.
6. Kononenko V. I. Katehoriia porivniannia v linhvokohnityvnomu vymiri: postmodernistskyi khudozhnii dyskurs. *Ukrainska mova*. 2019. № 3. S. 17–28.
7. Mezhev O. Syntaksyschni konstruktzii porivnialnoi modalnosti v poetychnykh tvorakh Tarasa Shevchenka. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. 2014. Vyp. 8. S. 297. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vftk_2014_18_32 (data zvernennia: 26.10.2023).
8. Prokopchuk L. V. Porivniannia v strukturi prostoho rechennia (semantyko-funktsionalnyi aspekt). Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2005. 131 s.
9. Prokopchuk L. V. Stylovi parametry porivnian u khudozhnomu dyskursi V. Shkliara. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats*. Vinnytsia : TOV «firma Planer», 2019. Vyp. 29. S. 57–64.

10. Roshko S. Porivnialna syntaksema u semantyko-syntaksychnii strukturi prostoho rechennia. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynts*: naukovyi zhurnal. Luts'k: Skhidnoievropeyskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 2015. № 1 (3). S. 200–210.
11. Roshko S. Transformatsiini protsesy u systemi porivnialnykh konstrukttsii suchasnoi ukrainskoi movy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. 2014. Vyp. 2 (32). S. 23–27.
12. Syzonenko N. M. Semantychna struktura komparatyvem za ob'ektom porivniannia (na materialy zbirky novel M. Dochyntsia „Khlib i shokolad”). *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : Filolohichni nauky*. 2020. №4 (335), lystopad. S. 76–85.
13. Kharaman N. O. Porivniannia v obraznii systemi «Shchodennyka» Oleksandra Dovzhenka. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531355.pdf> (data zvernennia: 26.10.2023).
14. Shytyk L. V. Synkretychni porivnialni konstrukttsii v ukrainskii movi. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii : Filolohichni nauky*. Cherkasy, 2003. Vyp. 46. S. 63–68.
15. Shytyk L. Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynts v ukrainskii literaturnii movi : monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 2014. 474 s.

Прокопчук Людмила Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Prokopchuk Liudmyla, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the Ukrainian Language, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 17.11.2023

Статтю прийнято до друку: 24.11.2023

УДК 81'37-028.16:82-3-053.4/.6

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-100-110

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ: СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА

Світлана Харченко

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15

e-mail: lucynka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9336-1259

У статті досліджено особливості вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей, визначено, які (не)спеціалізовані синтаксичні засоби для вираження спонукальної модальності актуалізують у мові прози для дітей, умови їхньої актуалізації, а також які модифікатори семантико-синтаксичної структури використовують. Зазначено, що актуалізація того чи того синтаксичного засобу вербалізації спонукальної

модальності у мови прози для дітей залежить від віку дитини. Визначено, що 1) в мові прози для дітей використовують тільки спеціалізовані засоби вербалізації спонукальної модальності, з-поміж яких найуживанішою є семантико-синтаксична структура з вербалізованим предикатом, вираженням формою наказового способу; 2) спорадично уживають спонукальні номінативні, вокативні речення і спонукальні речення з невербалізованим предикатом адverbіального й об'єктного типу, прості спонукальні речення з однорідними членами, складні спонукальні речення; 3) особовий займенниковий іменник, модифікатори (вставні слова, частки, звертання, вигуки) у спонукальних реченнях посилюють / послаблюють його варіантне значення, нашаровують на основне значення вислову або окремий компонент додаткові значеннєві відтінки. Результати дослідження прислужатся для редакторів прозових творів для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: речення, семантико-синтаксична структура речення, спонукальна модальність, спеціалізовані засоби вираження спонукальної модальності, неспеціалізовані засоби вираження спонукальної модальності, модифікатор, комунікативна ситуація, мовна компетентність, мова прози для дітей.

VERBALIZATION OF IMPERATIVE MODALITY IN PROSE WORKS FOR CHILDREN: SEMANTICS AND PRAGMATICS

Svitlana Kharchenko

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Heroyiv Oborony Street, 15, Kyiv, Ukraine

e-mail: lucynka@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9336-1259

Introduction. Children's literature is a special type of literature that combines aesthetic, didactic, and educational functions. The language of works for children is as closely related as possible to the implementation of these functions, which are aimed at the formation of a complete, independent, empathic personality. Imperative sentences play an important role at all stages of the development of a child's language competence.

Purpose. The article aims to investigate the peculiarities of the verbalization of the imperative modality in prose for children, to determine which (non)specialized syntactic means for expressing the imperative modality are emphasized in prose works for children, the conditions of their actualization, which modifiers of the semantic-syntactic structure are used.

Methods. Descriptive and interpretive methods were used to achieve the goal, and partly quantitative methods were used.

Results. The Ukrainian language has developed a set of specialized and non-specialized means of verbalizing the imperative modality. The current importance of this or that syntactic means of verbalization of motivational modality in prose language for children depends on the age of the child. The most used one in the language of prose for children is the semantic-syntactic structure with a verbal predicate expressed in the imperative form. Prose works for children also use imperative nominative, vocative sentences and imperative sentences with a non-verbalized predicate of the adverbial and object type, but numerically, their use is infrequent. Besides, the use of simple imperative sentences with homogeneous members and the use of composite imperative sentences are also infrequent. Sporadic use of complex sentences or with different types of linking

help to gradually develop the child's cognitive and evaluative abilities. Personal pronominal noun, modifiers (filler words, particles, addressing personally, exclamations) in imperative sentences strengthen / weaken its variant meaning, add additional shades of meaning to the main meaning of the statement or a separate component. The results of the research will be useful for editors of prose works for preschoolers and children of primary school age.

Conclusion. *In the language of prose for children, only specialized means of verbalization of the imperative modality are used, among which the semantic-syntactic structure with a verbalized predicate expressed in the imperative form is the most used. Imperative nominative, vocative sentences and imperative sentences with non-verbalized predicate of adverbial and object type, simple imperative sentences with homogeneous members, composite imperative sentences are sporadically used. We see the prospects for further scientific research in the following: to investigate the verbalization of the imperative modality on a wider empirical material, to trace the dynamics of the actualization of specialized and non-specialized means of verbalization of the imperative modality in prose works for children of different ages and in spontaneous children's speech, to propose a classification of children's expressions of the imperative modality.*

Keywords: *sentence, semantic-syntactic structure of a sentence, imperative modality, specialized means of expressing imperative modality, non-specialized means of expressing imperative modality, modifier, communicative situation, language competence, prose language for children.*

Постановка проблеми. Дитяча література – особливий вид літератури, що поєднує в собі й естетичні функції, і дидактичні, і виховні. Мовне оформлення творів для дітей якнайтісніше пов'язано з реалізацією цих функцій, що їх спрямовано на формування цілісної, самостійної, емпатійної особистості. Крім того, враховують й особливості сприйняття дітей різних вікових груп, рівень знань аудиторії тощо. Спонукальні речення відіграють важливу роль на всіх етапах розвитку мовної компетенції дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в лінгвістиці проблемі особливостей мови творів для дітей приділяють недостатньо уваги. Півтора десятиліття тому Е. Огар зауважувала, що «на відміну від дитячої педагогіки і психології, наша сучасна філологічна наука реагує на проблему мовного канону дитячої книги (стереотипного мовного реєстру) доволі кволо, здебільшого в контексті осмислення поетики дитячого твору, його естетичних рис з літературознавчого боку» [8, с. 12]. Ця думка актуальна й досі. Лише в окремих наукових працях розглядають питання онтолінгвістики, лексико-семантичних особливостей (Я. Закревська, Н. Дзюбишина, І. Денисовець, Е. Огар, Г. Атрошенко), аналізують окремі мовні засоби в текстах дитячої літератури (М. Білоусова, О. Гоменюк, Н. Сологуб). Натомість розлогіше досліджено теорію чи власне поетику дитячої літератури (У. Гнідець, Т. Качак, Н. Марченко, Л. Мацевко-Бекерська, Е. Огар, О. Папуша та ін.).

Філологічна наука накопичила велику кількість теоретичного і фактичного матеріалу, що з певних позицій з'ясовує питання функціонування спонукальних речень. Засадними стали праці О. Мельничука, К. Городенської, А. Гриценка, Л. Кадомцевої, М. Плющ, В. Русанівського, де спонукання розглянуто через призму способових форм дієслова; праці І. Вихованця, Н. Гуйванюк, П. Дудика, М. Каранської, І. Слинька, де спонукальні конструкції потрактовано й описано як один із різновидів речень за метою висловлення. У подальших дослідженнях спонукання постає у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, комунікативно-прагматичному аспектах. Л. Бережан проаналізувала функціонування

спонукальності, репрезентованої спеціалізованими і неспеціалізованими формами вираження, узявши за основу формально-граматичний підхід. Спонукальні речення з урахуванням їхніх структурно-семантичних і комунікативно-функціональних відповідностей вивчали Н. Швидка, Г. Дорошенко, в аспекті прагмалінгвістичної теорії – С. Мясоєдова, О. Нарушевич-Васильєва, функціонування категорії спонукальності проаналізувала О. Даскалюк та ін.

Мету і завдання статті. Мета статті – дослідити особливості вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей – конкретизовано в таких завданнях, як визначити, які (не)спеціалізовані синтаксичні засоби для вираження спонукальної модальності актуалізують у прозових творах для дітей, умови їхньої актуалізації, які модифікатори семантико-синтаксичної структури використовують.

Матеріалом наукових спостережень послужили твори для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку В. Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії», «Чарівні окуляри: Правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів», і «Чародій Будьласка і чаклун Нетреба: Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята: Казкова повість», із яких методом суцільного виписування дібрано речення спонукальної модальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Речення у своїй структурі відображає об'єктивний світ у його практичному суспільному усвідомленні, виражає співвіднесеність змісту повідомленого/повідомлюваного з дійсністю, а також пов'язане з певним ставленням мовця до змісту висловлення, що належить до категорії модальності, яка визначає диференціацію типів речення (речення розповідної, питальної та спонукальної модальності) і прогнозує, зумовлює вживання тієї чи тієї формально-граматичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структури. Спонукальна модальність відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами, зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними чинниками; вона експлікується в спонукальних реченнях, що ними виражають різновиди волевиявлення.

Українська мова випрацювала низку спеціалізованих синтаксичних засобів вираження спонукальної модальності, які класифікуємо, зважаючи на семантико-синтаксичну структуру і її морфологічний експлікант [10]:

1. Спонукальні речення простої формально-граматичної будови.
 - 1.1. Речення спонукальної модальності з вербалізованим предикатом.
 - 1.2. Спонукальні номінативні речення.
 - 1.3. Спонукальні речення з невербалізованим предикатом.
 - 1.3.1. Спонукальні речення адвербіального типу з невербалізованим предикатом.
 - 1.3.2. Спонукальні речення об'єктного типу з невербалізованим предикатом.
 - 1.4. Спонукальні вокативні речення.
 - 1.5. Квазі-речення спонукальної модальності.
2. Спонукальні речення складної формально-граматичної будови.
 - 2.1. Спонукальні складносурядні речення.
 - 2.2. Спонукальні складнопідрядні речення.
 - 2.3. Спонукальні безсполучникові речення.
 - 2.4. Спонукальні речення з різними видами зв'язку.

Крім спеціалізованих синтаксичних засобів вираження спонукальної модальності, у мові наявні й неспеціалізовані синтаксичні одиниці – неспонукальні речення зі спонукальним значенням, до яких зараховано розповідно-спонукальні речення і питально-

спонукальні речення.

В українському мовознавстві немає усталеної класифікації спонукальних речень. Наявні класифікації речень спонукальної модальності докладно проаналізовано в дисертації М. Голіченко [2, с. 59–64].

Виражаючи наказ, вимогу, команду, заборону, дозвіл, заклик, застереження, пораду, інструкцію, просьбу, побажання, запрошення, умовляння, благання тощо, спонукальні речення функціонують тільки в комунікативній ситуації, яку в художньому тексті відображено передусім у діалозі. Узаємодіючи з іншими через діалог, дитина навчається, як поводити себе в різних ситуаціях, через діалог вона пізнає іншу людину, пізнає природу.

Які ж види спонукальних речень функціонують у творах В. Нестайка, написаних для дошкільнят і дітей молодшого віку?

Синтаксис художнього тексту залежить і від того, кому його адресовано. Що молодша дитина, то простіший синтаксис, адже тоді їх дитина легко запам'ятовує. Довжина речення є показником того, наскільки складний синтаксис. За спостереженнями науковців, оптимальна довжина речення для дошкільнят та учнів молодшої школи становить 7–15 слів [3, с. 38]. Н. Сологуб зазначає: «Часто ряди звичайних двоскладних речень використовуються для пейзажних зарисовок, інтер'єрів, ремарок. Уживання простих речень для вираження складних думок дає можливість зосередити увагу на окремих подробицях, створює динамізм, сприяє глибшому осмисленню, підкреслює рух, розвиток, часом схвильованість, напруженість розповіді» [9, с. 64]. За допомогою простої та доступної мови автор створює унаочнені, ілюстративні тексти, щоб допомогти дітям візуалізовувати прочитане й зрозуміти події, персонажів. Саме тому з-поміж спонукальних речень, ужитих у творах В. Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії», «Чарівні окуляри: Правдиво-фантастична повість про надзвичайні пригоди київських школярів», і «Чародій Будьласка і чаклун Нетреба : Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята : Казкова повість», 97 % – це речення простої формально-граматичної будови.

У мові прози для дітей переважно актуалізують для вираження спонукальної модальності структурно-семантичну схему V_{imp} , що містить тільки вербалізований предикат, лексичним наповнювачем якого є синтетична чи рідше аналітична форма наказового способу, або дієслова із самодостатньою семантикою, або дієслова, що потребують для реалізації своєї семантики обов'язкового залежного компонента, однак цей компонент виражений імпліцитно, але однозначно зрозумілий із ситуації мовлення. – **Біжімо!** – вигукнув Ромка. Ми кинулися до вхідних дверей... Двері були замкнені... (6, с. 18); – Ну, що я тобі казав! – мовив Нічний Чаклун. – **Злазь!** Бо он уже сонце сходить. Мені вертатися час (7, с. 37); – **Дзвони!** – сказав Ромка (6, с. 25); – Що ж, **ходімо**, – зітхнув Кося. – Ходімо, – зітхнув Колько. І пішли вони (5, с. 170); – **Ходімо!** І повели вони Грайлика за куці на галявину, де стояли якісь чудернацькі намети, а в пагорбах були печери, а на деревах площадки (7, с. 56); У мене похололо в животі. – **Не бійся!** Дверей же нема. Як вони зайдуть? – намагався заспокоїти мене Ромка (6, с. 32); Одпустив шакала, ще й добряче піддав йому ногою. – **Хай біжить!** Тепер він назавжди забуде дорогу до нашого лісу (5, с. 84). На комунікативному рівні непоширені спонукальні речення із семантико-синтаксичною структурою типу V_{imp} є інформативно достатніми, оскільки відповідають прагматичним намірам мовця: спонукати до певної дії чи певного стану, акцентуючи саме на процесуальній чи статальній ознаці, яку потрібно реалізувати.

В окремих комунікативних ситуаціях мовці використовують особовий займенниковий іменник, що логічно й психологічно увиразнює контакт між мовцем і слухачем, посилюючи

(лівобічна позиція займенникового іменника) або послаблюючи (правобічна позиція займенникового іменника) варіантне спонукальне значення висловлення: – *Ех! Чого я перший не побажав?! Усміхнувся чародій Будьласка: – А ти бажай, чого там... (7, с. 10). – Ні! У каналізаційний люк провалюйся ти!.. Я не хочу! Категорично! (6, с. 21)*

Особовий займенниковий іменник використовують також задля протиставлення адресата спонукування мовцеві: *Ромка схопився за лоба. І одразу почувся голос невидимого Козачка Гульки: – Ото щоб не казав дурниць!.. Я не лише гулі набиваю, а й усім, як можу, допомагаю... Я все чув, Васю, що ти казав про свої переживання. Біжи бери свої чарівні окуляри! А ти, Ромко, йди гуляй! Ця пригода не для тебе! (6, с. 77–78), – Ви мені не закайте, ви мені не бекайте! Кажіть правду! – Тато-вовк зробив крок уперед (5, с. 63); Ех! Чого я перший не побажав?! Усміхнувся чародій Будьласка: – А ти бажай, чого там... (7, с. 10).*

Оскільки особливістю спонукальних конструкцій є те, що вони функціонують безпосередньо в процесі спілкування, то мовець, ураховуючи ситуативно-комунікативні умови успішної реалізації волевиявлення, актуалізує семантико-синтаксичні моделі, у яких дієслівний предикат вимагає певних експліцитно виражених позицій. І такі речення теж активно використовують у діалогах: *Вовчик підвів голову і жалібно скривився: – Пустіть мене! Будь ласка! Я хочу додому... (5, с. 74); – Хлопчики! Дорогі! Зробіть що-небудь! – мало не плачучи, прошепотіла Раїска Мняу (5, с. 79); – До Гримайлівки мене доvezіть якось (7, с. 45); – Ховай швидше! – вигукнув я. – І не спокушай ні себе, ні мене!.. (6, с. 44); – Макак Макакович! Біжіть до Дятленка! Хай б'є телеграму-блискавку! – наказав Ведмідь (5, с. 128).*

У простих спонукальних реченнях із вербалізованим предикатом у мові дитячої літератури натрапляємо й на однорідні поширювачі їхньої семантико-синтаксичної структури: *І знову він поклав Грайлика на траві під грушею і приніс частування: – Їж-пий, спочивай! Ні про що не думай, не гадай (7, с. 29–30); – Та ми не злодії! – вигукнув я. – Ми чесні хлопці! От спитайте хоч в артистки Маргарити Степанівни, хоч у двірнички Ядвіги Станіславівни! (6, с. 41); – Ховай швидше! – вигукнув я. – І не спокушай ні себе, ні мене!.. (6, с. 44); – Не дуже напружуйся і завмирай! – усміхнувся художник. – Сиди спокійно. Я повинен вловити характер (6, с. 49).* Як зазначають дослідники, прості речення в мові творів для дітей – це та опора, що міцно тримає синтаксичні основи [1, с. 163].

Засобом вербалізації предиката в реченнях спонукальної модальності може виступити й іменник у формі називного відмінка. Спонукальними номінативними реченнями мовець вимагає існування чи наявності конкретно вказаного факту дійсності. В аналізованих творах виявили тільки дві комунікативні ситуації, де використано спонукальне номінативне речення: *Довелося вставати і йти. У лісі було темно й страшно. У Косі не попадав зуб на зуб. – Па-пароль! – почувся біля кривої берези переляканий голос Раїски Мняу (5, с. 72); Він сидів за березовим столом і суворо позирав на майбутніх учнів. – Прізвище! – Вухань! – чемно сказала мама-зайчиха. – Прізвище! – не глянувши на неї і наче не чуючи, повторив директор. – Вухань! – знову відмовила мама-зайчиха. – Прізвище! – підвищивши голос, утретє сказав Бурмило Михайлович. – Та Вухань же! – розгублено пролепетала зайчиха. – Я вас, мамо, не питаю! – сердито обернувся до неї директор. – Хай сам скаже. Він що у вас – глухий? А ще хоче у музичну школу! (5, с. 10).*

Обмежено вжито й спонукальні речення з невербалізованим предикатом адвербіального й об'єктного типів, пор.: *– Який дід? Га-га-га! – засміявся Верещак. – Та я сам будь-кому будь-що перешикодити можу... Експрес-Мерседес! На старт! (7, с. 23); –*

Діти, додому! Всі – додому! Уроки закінчено! Додому! – вже вкотре говорить вона тремтячим незнайомим голосом (5, с. 109). Це зумовлено особливостями системи цінностей дитини, яка не подібна до системи цінностей дорослих, і рівнем дитячої мовної компетенції, якої недостатньо, щоб усвідомити на основі знань і досвіду, мисленнєво відтворити еліпсований компонент чи еліпсовані компоненти стиснутого тексту з комунікативної ситуації, семантики і граматичної форми синтаксично залежних слів.

Натомість спонукальні вокативні речення В. Нестайко розлогіше використовує у творах для дітей, незважаючи на те, що в них, як і в спонукальних реченнях з невербалізованим предикатом адвербіального / об'єктного типу, не названо спонукувану дію, а її потрібно домислити відповідно до конкретної комунікативної ситуації: *Один тільки їжачок Колько Колючка сумний ходить по подвір'ю мов неприкаяний. Турбується, що нема Вуханя, друзяки вірного. – Колько! – стиха гукнув зайчик, коли їжачок проходив повз чагарі. – Ой! – стрепенувся Колючка та до Вуханя у чагарі: – Це ти? Що таке? Що сталося?* (5, с. 48); *Бурмило Михайлович одкрив журнал і подивився на клас: – Хто не виконав завдання, піднесіть лапу! Всі завмерли. Лапу не підніс ніхто. – Гаразд. Починаю викликати. Кося Вухань ліг на парту грудьми й сховався за спину Соні Лось, що сиділа попереду. – Вовченко!* (5, с. 50); *– І ти – ведмідь? – здивувався Бурмило Михайлович під загальний регіт класу. – Ну це вже занадто. Колючко! – Ведмідь, ведмеда, ведмедю... – зататакав, як з кулемета, їжачок...* (5, с. 52); [...] *Зараз буду рахувати, Чи усі прийшли до хати. – Зіна! – Га! – Михайлик! – Га! [...] (5, с. 187); – Маргарито Степанівно! Маргарито Степанівно-о! – закричав я. Але й Маргарита Степанівна не озвалася* (6, с. 91); *Та раптом я почув голос Ромки, що кликав мене: – Васю! Їжачку!.. Васю!.. Я кинувся до сходів і побачив у розчинених дверях підвалу Ромку* (6, с. 25).

Наведені комунікативні ситуації демонструють, що вокативні речення можуть експлікувати спонукальну модальність і в дитячому мовленні, дошкільнята і молодші школярі «прочитують» контекстуальне імперативне значення таких інформативно-завершених висловлень, де поєднано три функції: фатичну, етикетну й імперативну [10, с. 101–103]. Це можливе тому, що дитина себе вже усвідомила, сприймає своє «Я» як діяча, у неї формується здатність оцінювати себе й емоційно-ціннісне ставлення до інших. Проте зауважимо, що використання спонукальних вокативних речень у мові дитячої прози не частотне.

Спорадично в діалогах використано й квазі-речення спонукальної модальності, що в них морфологічними засобами вираження є вигук та інтер'єктивовані слова: *– О! Це – думка! Давай! Щоб Вовчикові тільки – бемц! Він – беркиць і ногами вкрився. Гайда!* (5, с. 34); *Хвилин п'ять зайчик та їжачок не наважувались ворухнутися. – Ну?! – нарешті тихо видихнув Колько. – Ага! – тільки й зміг вимовити Кося. Що там казати. Все було зрозуміло без слів* (5, с. 64); *– Цить! – раптом тихо сказав Ромка. – Я чую за стіною якісь голоси!* (6, с. 31); *– Гей! Гальоу! – знову тоненько, ледь чутно залунало знизу* (5, с. 133); *– Гайда! За ним! Здається, те, що треба! – тихо сказав Ромка* (5, с. 47)

Наголосимо, що лінгвісти вже звертали увагу на те, що у творах для дітей потрібно використовувати мовні одиниці, зважаючи на властивий дитині спосіб осмислення навкілля. Уміння письменника поставити себе на місце дитини, подивитися на світ її очима забезпечує і художню складову твору, і лінгводидактичну (навчає, розвиває уяву, емоційний інтелект, пізнавальні навички тощо). Н. Кондратенко зауважує, що «апеляція до адресата завжди імпліцитно наявна в тексті, автор прагне потенційного розуміння, моделює образ власного читача, задаючи напрям розуміння та інтерпретації через відповідні семантичні маркери» [4,

с. 136], а ми додамо – і через відповідні синтаксичні маркери. Це зумовлює, як було зазначено раніше, і легкий за будовою синтаксис текстів, де речення мають бути не довгі. Однак це не означає, що складні речення потрібно штучно спрощувати, порушуючи природну логіку мислення. Зрештою, використання тільки коротких речень не сприятиме розвитку мовлення дитини.

Аналізуючи мовні засоби забезпечення ефективного спілкування дорослого автора із читачем-дитиною, Е. Огар слушно зауважувала: «Цілком погоджуючись з тим, що мовне оформлення дитячих літературних текстів повинно корелювати з відповідними лінгводидактичними настановами, усе ж зазначимо, що їхня абсолютизація під час тексто- і мовотворення для дітей часто шкодить естетичній складовій результату цієї діяльності – дитячим творам, а головне, негативно впливає на їхню комунікативну ефективність» [8, с. 12]. Саме тому дитячі письменники спорадично використовують у відповідних комунікативних ситуаціях й складні речення спонукальної модальності, зокрема безсполучникові і складносурядні речення, які легко сприймає дитина дошкільного і молодшого шкільного віку: *Послухався я Козачка Гулька, вибіг надвір і там знову почув його голос: – Залазь швиденько на дерево, хапайся за нижню гілку і розставляй ноги. Ми з Літайком тебе заберемо* (6, с. 86); *– Ходімо, я тебе з ним познайомлю! Він з тринадцятої квартири! – вигукнув я* (6, с. 25); *– Ні, давай ти перший* (5, с. 140); *– Та побігли швидше, а то вже дзвоник!* (5, с. 49).

Однак у мову творів для дітей украплюють і складнопідрядні речення, попри те що підрядний зв'язок відображає складні змістові відношення між частинами речень: *– Вертайся, звідки приїхав, а потім приходить сам, тоді пуцу...* – на цьому вартовий батогом цвяхнув, у хвіртку зайшов і щільно причинив (7, с. 38), *– Та ж бачите. Країна Лісогір'я ось вона, а вартовий не пускає. І друзі мої там – сам вартовий сказав. Зробіть так, щоб я міг пройти. Я вас прошу!* (7, с. 41); ... *– Мовчи, щеня! Радій, що сам шакал Бацिला тебе усиновити хоче* (5, с. 74); *– Тікаймо швидше, поки чаклун не прочулався! Ромка скочив на коника Літайка, і ми чимдуж помчали геть* (6, с. 81).

Спорадичне використання складнопідрядних речень або й із різними видами зв'язку допомагають поступово розвивати когнітивно-оцінні можливості дитини.

Структура речень спонукальної модальності може містити й такі елементи, які синтаксично не зв'язані з компонентами, але належать до модифікаційно-супровідного рівня, одиницями якого є модифікатори і використовуючи які мовець нашаровує на основне значення вислову або окремих компонент додаткові значеннєві відтінки. Функції модифікаторів виконують вставні слова, частки, звертання, вигуки. В. Нестайко в реченнях спонукальної модальності, ужитих у мові творів для дітей, використовує всі види модифікаторів.

Звертання в спонукальних реченнях, ужитих у мові творів дитячої прози, як і художній літературі загалом, виконує роль ускладнювача їхньої семантико-синтаксичної структури, адже спонукальні висловлення завжди орієнтовані на адресата, тому в мовця виникає потреба в конкретизації адресата або виникає потреба у виділенні його з-поміж інших. Напр.: *– Заходьте, будь ласка, панове! Мушу вам віддячити за допомогу!* – церемонно вклонилася Маргарита Степанівна, вказуючи рукою на відчинені двері (6, с. 16); *Зате почув – глузливий вигук Ромки Черняка: – Ой! Дивіться, Юліє Юхимівно!.. Богданець вкрав ваші окуляри!.. Це він думає, що вони чарівні! Він чарівні окуляри шукає!..* (6, с. 10); *– Мовчи, синку! Мовчи, дурненький!* – казала мама-зайчиха. *– Нічого ти не розумієш. Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи* (5, с. 12)

В аналізованих творах автор почасти використовує звертання-речення (вокативні речення) як елемент комунікативного увиразнення. Особливістю їх уживання в мові прози для дітей є те, що вони здебільшого передують іншій синтаксичній одиниці, зокрема спонукальному реченню. Напр.: – *Який дід? Га-га-га!* – засміявся *Верещак*. – *Та я сам будь-кому будь-що перешкодити можу... **Експрес-Мерседес!** На старт!* (7, с. 23); – ***Пантеро Ягуарівно!** Пересадіть мене! Будь ласка, пересадіть! Я не можу з ним сидіти,* – загундосила *Раїска Мняу* (5, с. 24).

Як основні прагматичні функції звертання у творах В. Нестайка визначаємо апелятивну, етикетну й спонукальну. Кількісно переважають ті спонукальні речення, де звертання реалізують свої первинні функції – апелятивну й етикетну.

Вставний елемент, що виражає модальну оцінку, привертає, активізує увагу співрозмовника, знімає з варіантного спонукального значення категоричність, значно зменшує його емоційно-експресивну напругу, дещо інтимізує вислів і сприяє досягненню позитивного результату волевиявлення: – *Слухай, Колько,* – сказав якомсь зайчик їжачкові. – *А давай, **може**, займемося спортом. Га?* (5, с. 34); – *Одчиніть, **будь ласка**, двері!* – попросив я (6, с. 18); – *Ти, **головне**, не гарячкуй! Не поспішай!* – говорив Ромка кожного разу, коли ми виходили з чергового подвір'я, не знайшовши того, що шукали (6, с. 25).

Модифікувати (надавати додаткового відтінку) реченню чи його компонентам – переважно предикатним ознакам – можуть частки. Найчастіше в спонукальних висловленнях для інтенсифікації сили спонукування для максимальної ефективності реалізації акту волевиявлення мовець використовує підсилювальні частки, а щоб вказати на певне обмеження дії, логічно виділити когось або щось, – обмежувально-видільні частки. Пор.: – *Ні. Чесне чаклунське. **От дивись**. Алле-оп!* – він схопив Грайлика за руку і підкинув угору (7, с. 35); – ***Хоч назад мене в Гримайлівку одвезіть*** (7, с. 38); – ***Тільки не брешіть!***.. Її колишні глядачі давно повиростали!.. *Хто бізнесменом став, хто депутатом... а хто й злодієм – у тюрмі сидить. Що вам від неї треба, панове?* (6, с. 29); – ***Навіть не думай!*** – сказав я. – Вони всі вже давно втекли за межі Києва, а то й України. *Не будеш же ти виїздити за ними хтозна-куди* (Чарівні, с. 46); *Стрепенулися Кося й Колько:* – *Ой! Серйозно? **То скажіть же!*** (5, с. 134); – *Прізвище!* – підвищивши голос, утретє сказав Бурмило Михайлович. – ***Та Вухань же!*** – розгублено пролетіла зайчиха (5, с. 10).

Мова дитячої літератури образна, емоційна, тож у ній активно послуговуються елементами емоційної сфери мовлення, зокрема вигуками, які, реалізуючи свій прагматичний потенціал, виражають почуття, емоційно-експресивні реакції, оцінки, спонукування тощо, тобто ставлення особи до дійсності, адресата й змісту висловленого: – *Оуу!* – вражено склав губи дудочкою пан Гримайло. – ***Ану-ну покажись!*** Вперше бачу сміливця, що з власної волі в цю країну пнеться. *Де ж ти такий узявся?* (7, с. 20); – ***Ану покажи!*** – сказав Ромка (6, с. 8); *Колько Колючка відчув, як щось ніби підхопило його й одірвало від землі. І раптом зривистим голо- сом несподівано для самого себе він вигукнув по-ведмежому:* – ***Ану пусти його!*** (5, с. 79); – *Неправда! Неправда!* – вигукнула двірничка. – ***Ану подивіться мені в очі!*** (6, с. 29); – ***Ой, вибачте,*** – забідкалась мама-зайчиха. – Він у мене такий вразливий, такий вразливий... (5, с. 10); – ***Ну, а тепер ходімо додому!*** – сказав Бегемот Гіпотамович, підніс до рота золотий тромбон і заграє (5, с. 88); – ***Ох, не драгуйте мене!*** – розсердилася Ядвіга Станіславівна. – *Ніяка я не артистка! І не подякувати ви прийшли за шоколадки, а по чарівні окуляри прийшли!.. Як скажете правду, може, я вам допоможу* (6, с. 30); – ***Ну, не переживай!*** *Не переживай! Ми, руді, нежорстокі, немстиві... Але провчити треба!* (6,

с. 35). У спонукальних реченнях вигуки підсилюють передаване синтаксичною конструкцією семантико-синтаксичне значення.

Натрапляємо і на одночасне поєднання кількох модифікаторів у спонукальному реченні: – *Ну, глядіть же, – суворо насунив брови лісовичок Боровичок. – Щоб потім не відмовлялись. Вороття не буде* (5, с. 136); *Але я Ромці нічого на сказав. Та він сам, мабуть, це відчув. Він витяг з кишені чарівні окуляри і простягнув мені: – На! Хай вони в тебе будуть. Все-таки вони більше твої, ніж мої. То й вирішуй їхню долю!* (6, с. 88).

З-поміж речень спонукальної модальності, що функціонують у творах В. Нестайка для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку, не виявлено неспеціалізованих синтаксичних одиниць вираження спонукальної модальності, тобто неспонукальних речень зі спонукальним значенням, до яких зараховують розповідно-спонукальні речення і питально-спонукальні речення.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Українська мова випрацювала набір спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вербалізації спонукальної модальності. Спонукальні речення різних типів мають потужний комунікативно-прагматичний потенціал, забезпечуючи досягнення ілокутивної мети. Актуалізація того чи того синтаксичного засобу вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей залежить від віку дитини. Найуживанішою у творах для дітей В. Нестайка є семантико-синтаксична структура з вербалізованим предикатом, вираженим формою наказового способу. Особовий займенниковий іменник у спонукальних реченнях посилює або послаблює його варіантне значення, що залежить від того, лівобічну чи правобічну позицію щодо предиката має займенниковий іменник. У прозових творах для дітей також уживають спонукальні номінативні, вокативні речення і спонукальні речення з невербалізованим предикатом адverbіального й об'єктного типу, проте кількісно їх уживання нечастотне. Нечастотне й уживання простих спонукальних речень з однорідними членами, й уживання складних спонукальних речень. У реченнях спонукальної модальності наявні й модифікатори (вставні слова, частки, звертання, вигуки), використовуючи які мовець нашаровує на основне значення вислову або на окремі його компоненти додаткові значеннєві відтінки.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в такому: дослідити вербалізацію спонукальної модальності на ширшому емпіричному матеріалі, простежити динаміку актуалізації спеціалізованих і неспеціалізованих засобів вербалізації спонукальної модальності в мові прози для дітей різного віку і в спонтанному дитячому мовленні, запропонувати класифікацію дитячих висловлень спонукальної модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г.І. Лінгвостилістика української поезії для дітей: дис ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2005. 209 с.
2. Голіченко М. О. Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 212 с.
3. Гоменюк О. До проблеми лінгвістичного вивчення текстів дитячої літератури // Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Дискурс у сучасному науковому, соціокультурному та інформаційному просторі». 24-25 травня 2013 року. / За заг. ред. професора І. В. Соколової. Маріуполь: МДУ, 2013. С. 37–39.
4. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ, 2012. 324 с.

5. Нестайко В. З. Дивовижні пригоди в лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії. Київ: ВД «Школа», 2022. 208 с.
6. Нестайко В. З. Чарівні окуляри: Правдиво-фантаст. повість про надзвичайні пригоди київських школярів: Для мол. і серед. шк. віку / Худож. А. Василенко. 2-ге вид. Київ: Веселка; Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2008. 95 с.
7. Нестайко В. З. Чародій Будьласка і чаклун Нетреба : Казкові пригоди Грайлика. Пригода п'ята : Казкова повість : нова авт. ред. / Худож. О. Чичик. Київ: Компанія ОСМА, 2015. 64 с.
8. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Філол. науки*. 2006. № 3. С. 10–17
9. Сологуб Н. М. Синтаксис художньої літератури для дітей // Твори для дітей і про дітей у вітчизняній і зарубіжній літературі : матеріали доповідей обласної міжвузівської науково-методичної конференції (11–15 травня 1991 р.). Ч. 1. Одеса, 1991. С. 63–65.
10. Харченко С. Засоби вираження спонування в українській літературній мові: семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти : монографія. Київ: Міленіум, 2015. 210 с.

REFERENCES

1. Atroshenko H.I. Linhvostylistyka ukrainskoi poezii dla ditei: dys... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Zaporizhzhia, 2005. 209 s.
2. Holichenko M. O. Komunikatyvno-prahmatychni funktsii vokatyvnykh rechen v ukrainskomu khudozhnomu ta politychnomu dyskursakh : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2018. 212 s.
3. Homeniuk O. Do problemy linhvistychnoho vyvchennia tekstiv dytiachoi literatury // Dyskurs u suchasnomu naukovomu, sotsiokulturnomu ta informatsiinomu prostori: zbirnyk tez dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dyskurs u suchasnomu naukovomu, sotsiokulturnomu ta informatsiinomu prostori». 24-25 travnia 2013 roku. / za zah. red. profesora I. V. Sokolovoi. – Mariupol: MDU, 2013. S. 37–39.
4. Kondratenko N. V. Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnogo dyskursu. Kyiv, 2012. 324 s.
5. Nestaiko V. Z. Dyvovyzhni pryhody v lisovii shkoli. Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii. Kyiv: VD «Shkola», 2022. 208 s.
6. Nestaiko V. Z. Charivni okuliary: Pravdyvo-fantast. povist pro nadzvychaini pryhody kyivskykh shkoliariv: Dlia mol. i sered, pik. viku / Khudozh. A. Vasylenko. 2-he vyd. Kyiv: Veselka; Ternopil : Navch. kn. – Bohdan, 2008. 95 s.
7. Nestaiko V. Z. Charodii Budlaska i chaklun Netreba : Kazkovi pryhody Hrailyka. Pryhoda piata : Kazkova povist : nova avt. red. / Khudozh. O. Chychyk. Kyiv: Kompaniia OSMA, 2015. 64 s.
8. Ohar E. I. Mova dytiachoho literaturnoho dyskursu: funktsionalno-komunikatyvni aspekty doslidzhennia // Visn. Sum. derzh. un-tu. Ser. Filol. nauky. 2006. № 3. S. 10–17
9. Solohub N. M. Syntaksys khudozhnoi literatury dla ditei // Tvory dla ditei i pro ditei u vitchyzniansii i zarubizhnii literaturi : materialy dopovidei oblasnoi mizhvuzivskoi naukovo-metodychnoi konferentsii (11–15 travnia 1991 r.). Ch. 1. Odesa, 1991. S. 63–65.
10. Kharchenko S. Zasoby vyrazhennia sponukannia v ukrainskii literaturnii movi: semantyko-syntaksychnyi i komunikatyvnyi aspekty : monohrafiia. Kyiv: Milenium, 2015. 210 s.

Харченко Світлана Василівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Україна).

Svitlana Kharchenko, Doctor of Philology, Professor, Department of Journalism and Linguistic Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.10.2023

Статтю прийнято до друку: 26.10.2023

V. МОВА СУЧАСНИХ ЗМІ

УДК 811.161.2'23'27:004.77]:303.62-057.87

DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-111-119

ВЕРБАЛЬНІ ВИЯВИ АГРЕСІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ (НА МАТЕРІАЛІ АНКЕТУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЖУРНАЛІСТИКА»)

Віталій Гандзюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: v.o.handziuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4312-6848

Ніна Кухар

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

У статті розглянуто проблеми вербальної агресії в соціальних мережах; на матеріалі анонімного анкетування студентів спеціальності «Журналістика» визначено рівень обізнаності здобувачів вищої освіти щодо мовленнєвої агресії у віртуальному просторі, а також досліджено варіації її проявів: висміювання (глузування), неповажні коментарі, погрози (залякування).

Ключові слова: мовленнєва агресія, конфліктна комунікація, здобувачі освіти спеціальності «Журналістика», висміювання (глузування), неповажні коментарі, погрози (залякування).

VERBAL MANIFESTATIONS OF AGGRESSION IN SOCIAL NETWORKS (BASED ON THE QUESTIONNAIRE MATERIALS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING IN "JOURNALISM")

Vitaliy Gandziuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko Str., 32, Vinnitsia, Ukraine
e-mail: v.o.handziuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4312-6848

Nina Kukhar

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Ostrozko Str., 32, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

Introduction. *In modern linguistics, research into various manifestations of verbal aggression has intensified, particularly in social networks. The priority of the state policy of Ukraine is to ensure the protection of life and health, including mental health, of participants in the educational environment, therefore, in the process of working with students of higher education, the question of the nature of aggression, its forms, ways of spreading and prevention inevitably arises.*

Purpose. *The article analyzes the phenomenon of verbal aggression as a form of conflictogenic speech behavior in social networks; based on the material of an anonymous survey of students majoring in "Journalism", the level of awareness of students of higher education regarding verbal aggression in the virtual space was determined, and the linguistic means of implementing aggression in the form of ridicule (mockery), disrespectful comments, threats (intimidation) were characterized.*

Methods. *The main method of research is an anonymous questionnaire of students, the questions of the questionnaire are aimed at determining the linguistic means of aggression in social networks.*

Results. *The results of the anonymous survey of students majoring in "Journalism" regarding the manifestations of verbal aggression in the virtual space show that only 55 % of respondents are informed about verbal violence in social networks, 27 % of survey participants recognized themselves as the object of bullying. When answering other questions of the questionnaire, students testified to more cases of verbal aggression towards themselves, including verbal insults, mockery, intimidation, etc.*

Originality. *The relevance of our investigation is due to the strengthening of the processes of speech aggression in general and the insufficiency of studying the problem of verbal violence in the virtual communicative space, in particular, among students.*

Conclusion. *The results of the anonymous survey of students of higher education majoring in "Journalism" regarding verbal aggression as a form of conflict-causing speech behavior in social networks indicate the need to strengthen work with future media professionals to develop their ability to recognize manifestations of violence and adequately respond to them. In general, we note significant gaps in the knowledge of students of higher education of the speciality "Journalism" regarding verbal aggression - 45% of respondents do not have information about verbal violence in the virtual space. Questionnaire participants singled out the following hierarchy of forms of verbal aggression: disrespectful comments, ridicule (taunting), threats (intimidation), they primarily related to the appearance, behavior, and style of clothing of communicators; language means of aggression are defined as insulting statements, absent vocabulary, jokes (mostly without specification).*

Keywords: *verbal aggression, conflict communication, students of the specialty "Journalism", ridicule (taunting), disrespectful comments, threats (intimidation).*

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, посилені загальною цифровізацією, використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням впливу засобів масової інформації, спричинили перехід до нової наукової парадигми в гуманітаристиці.

Концепція інформаційного суспільства, зініційована соціологами, активно поширюється на суміжні галузі, зокрема й лінгвістику. У сучасному комунікативно-віртуальному світі інформаційний простір має потоковий формат: динамічні, відносно незалежні одиниці інформації вільно добираються і комбінуються. Аналізуючи проблеми віртуального спілкування, В. Аксьонова зауважує, що «з комунікативної культури суспільства витісняються історично сформовані форми спілкування. В інформаційному суспільстві відбувається перехід до нової систем самоідентифікації, що дозволяє вільно моделювати своє «Я» з багатоманітних інформаційних ресурсів...» [1, с. 9]. Науковці визнають потужний вплив соціальних мереж на всі суспільні процеси, вказуючи, що можливість створювати власний інформаційний продукт і поширювати його зумовлює потребу визначення векторів та наслідків цього впливу, передовсім негативних. Одним із них є вербальна агресія, зростання проявів якої пов'язують з екстралінгвальними чинниками, анонімністю та динамічністю віртуального спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складну природу мовленнєвої агресії активно досліджують насамперед психологи, акцентуючи на патернах поведінки агресора та жертви; соціологи, які зосереджені на окресленні умов комфортного спілкування у віртуальному світі; фахівці з кібербезпеки визначають маркери вербальної агресії для встановлення алгоритмів їх виявлення та блокування. У мовознавчому науковому дискурсі мовленнєву агресію розглядають як форму конфліктогенної комунікативної поведінки (А. Ішмуратов, В. Сліпецька, І. Фролова, Л. Швелідзе). Психолінгвістичні напрями досліджень нової комунікативної реальності зорієнтовані на визначення причин та виявів мови ворожнечі загалом, вербальних образ та вербальної агресії як її проявів (В. Чекштуріна, Т. Ісакова, Г. Прищепа). Т. Ісакова визначає мову ворожнечі як частину «ширшого і складнішого феномена – комунікації, заснованої на упередженнях і дискримінації. Це комунікація, що ґрунтується на стереотипних когнітивних схемах, негативних установках (упередженнях) і дискримінаційних інтенціях щодо будь-яких груп людей або окремих індивідуумів як членів цих груп» [10, с. 92]. Аналізуючи вербальну агресію під час спілкування в соціальних мережах з погляду актуалізації етнічних стереотипів, Н. Кондратенко зауважує: «Віртуальна реальність для окремих користувачів соціальних мереж є більш реальною, ніж об'єктивна реальність. Відповідно і форми комунікативної взаємодії, що мають місце в реальному спілкуванні, використовуються в соцмережах. При цьому мовці, стримувані в реальності етичними або соціальними обмеженнями, через певний ступінь анонімності і свободи у віртуальному просторі висловлюються набагато відвертіше, не дбаючи про наслідки своїх вербальних дій» [12, с. 227]. В. Чекштуріна досліджує мову ворожнечі з позицій соціокомунікаційного підходу і резюмує, що саме у віртуальному спілкуванні «людина відкрито починає висловлювати своє ставлення до інших, часто не бажаючи знаходити порозуміння, а, навпаки, використовує мову ворожнечі для піднесення своєї унікальності й належності до «правильнішої групи» [22, с. 287]. Н. Волошинович, характеризуючи деструктивні комунікативні наміри у формі мовленнєвої агресії, наголошує, що віртуальне спілкування з порушенням етики мережевої взаємодії використовується персоніфікованими учасниками, зацікавленими в більшій упізнаваності, публічності або епатажі, а також у процесі анонімної взаємодії користувачів, яка здійснюється без можливості ідентифікації з реальним суб'єктом віртуального спілкування, щоб контролювати життя інших людей, маніпулювати настроями й поведінкою, задовольняти власні бажання [4, с. 32].

Окреслюючи основні напрями аналізу мовленнєвої агресії, наголосимо, що це явище наразі не має чіткої і загальновизнаної дефініції, дослідники використовують термінологічні дублети *вербальна / мовна / мовленнєва агресія, віртуальна агресія, віртуальне / кіберцькування, кібербулінг*. Л. Летюча потрактовує вербальну агресію у віртуальному просторі як «негативне ставлення до віртуального співрозмовника, виражене засобами мови; текст, перенасичений негативною інформацією, що йде врозріз із загальноприйнятими уявленнями про етику міжособистісної комунікації». [15, с. 64].

В інформаційному суспільстві прояви мовленнєвої агресії особливо відчують працівники медіа: активізувалися випадки цькування і погроз на адресу журналістів, залякування, провокування, приниження, психологічний тиск. За результатами анонімного опитування, проведеного ГО «Інститут масової інформації», 88% українських медійників відчували інтернет-тиск; 87% тих, хто зазнав мовленнєвої агресії в соціальних мережах, пов'язують її з професійною діяльністю [2]. Аналізуючи причини зростання вербальної агресії в українському медіапросторі, Н. Єльнікова зазначає, що політична, економічна, культурна нестабільність сучасного суспільства призводить до зниження загального рівня розвитку людської культури, збільшення коментаторів із низьким рівнем грамотності. Війна в Україні стала каталізатором для прояву мовленнєвої агресії навіть серед тих людей, які ніколи не поводити себе агресивно [8, с. 116].

Актуальність дослідження. Посилення процесів мовленнєвої агресії загалом та недостатність вивчення проблеми вербального насильства у віртуальному комунікативному просторі, зокрема медійному середовищі, зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – на матеріалі анонімного анкетування студентів спеціальності «Журналістика» дослідити стан обізнаності здобувачів вищої освіти – майбутніх працівників медіа – щодо мовленнєвої агресії в соціальних мережах, схарактеризувати варіації її проявів: висміювання (глузування), неповажні коментарі, погрози (залякування).

Основний виклад. У дослідженні взяли участь здобувачі ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Журналістика» факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Усього – 58 респондентів. Термін анкетування – 4–6 листопада 2023 року.

Перше запитання анкети – «*Чи маєте Ви інформацію про кіберцькування*» – передбачало відповідь «так»/«ні» для виявлення обізнаності майбутніх журналістів щодо агресії у віртуальному просторі. 55 % респондентів (32 здобувачі освіти) поінформовані про вербальну форму насильства в соціальних мережах, 3 % (2 особи) мають часткові відомості про мовленнєву агресію, 41 % (24 особи) взагалі не знають про це явище. Уважаємо такий результат незадовільним, ураховуючи зростання виявів мовленнєвої агресії та загалом кібербулінгу в медійному середовищі. Маємо на увазі випадки кіберцькування медійників Катерини Сергацкової, Наталі Коржицької, обговорювані в професійній спільноті впродовж останнього року, публікації в пресі, інтернет-виданнях, відеосюжети в електронних медіа, месенджерах WhatsApp, Telegram, Viber, де промовистими є навіть заголовки повідомлень: «Діти онлайн: як уберегти від кібербулінгу», «10 фактів, які підлітки хочуть знати про кібербулінг», «Про булінг у шкільному середовищі та протидію булінгу в ліцеї», «Майже третина українських підлітків були жертвами кібербулінгу – ЮНІСЕФ», «Дослідження PISA-2022: як булінг впливає на успішність учнів» тощо.

27 % (16 майбутніх медійників) відчували кіберцькування щодо себе, 65 % (38 осіб) заперечують вияви мовленнєвої агресії, 6 % (4 студенти) мають сумніви, аргументуючи їх тим, що контент, який вони продукують, не є популярним серед користувачів мережі.

Зауважимо, що, за результатами попереднього анкетування, лише 15 % учасників (здобувачі філологічної освіти), відповідаючи на друге запитання («*Чи відчували Ви кіберцькування щодо себе?*»), визнали себе об'єктом мовленнєвої агресії [13, с. 102]. До того ж, кіберцькування виявляється в різних формах: «На мінімальному полюсі ... перебувають жарти, які навіть неможливо розпізнати як булінг. Вони можуть перерости в загрозливішу форму, а можуть залишитися невдалим жартом. На іншому ж, радикальному полюсі – психологічний віртуальний терор завдає непоправної шкоди, нищить здоров'я жертви, призводить до суїцидів і смерті» [17, с. 15].

Майбутні медійники мають володіти вичерпною інформацією про засоби мовленнєвої агресії, відомо, що ними активно послуговуються в сучасних ЗМІ, зокрема для забезпечення уваги до відповідного інформаційного контенту, употужнення емоційного впливу на читача / слухача / глядача. У журналістських публікаціях використовують тактику активної прямої агресії (погрози, образи, звинувачення, прокляття, висловлювання, які знижують статус опонента) і активної непрямої агресії (насмішка, іронія, докір, обурення, ущипливі слова). Крім того, мовленнєва агресія в медіатекстах – це передусім засіб маніпулювання свідомістю громадян, за допомогою якого ЗМІ можуть спричинити, підтримати або підсилити негативне ставлення аудиторії до конкретної особи, групи, об'єкта тощо [6, с. 156].

52 % (30 осіб) учасників дослідження стверджують, що отримували словесні образи в соціальних мережах. Важливо, що за результатами нашого попереднього анкетування здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей, словесні образи отримували 27, 4 % респондентів. Майбутні медійники конкретизували випадки мовленнєвої агресії ⁶: «*Це були частіш за все необґрунтовані висловлювання щодо зовнішності або характеру*», «*Прикметники, що описують різного виду непривабливість, нецензурна лексика*», «*Дура, негарна, тупа, шльондра і тому подібне*», «*Стосовно професійної діяльності*», «*Так, щодо висвітлення особистої думки*», «*Неприємні слова*», «*Приниження моєї гідності*», «*В грубій формі обзивали мене*», «*Ці люди здебільшого використовували вульгарну лайку*».

Відповіді на запитання «*Яких сфер стосувалися ці образи (зовнішність, стиль одягу, поведінка, релігія тощо)?*» виявили такі особливості мовленнєвої агресії в соціальних мережах: найчастіше образи стосуються зовнішності – у цьому переконані 45 % (26 осіб) опитуваних, поведінки – 7 % (4) та поглядів – 3 % (2).

Наступні запитання анкети зорієнтовані на виявлення варіацій мовленнєвої агресії – висміювання (глузування), неповажні коментарі, погрози (залякування). 35 % (20 осіб) учасників опитування стикалися з випадками висміювання та глузування, зокрема плітки та недоречні коментарі в спілкуванні, образливі жарти в агресивній формі та вживання лайки: «*У грубій словесній формі, іноді присутня була лайка, нецензурна форма*», «*У грубій формі або видаючи образу за жарти; у вигляді жарту, глузувань або навіть і в агресивній формі*», «*Так, це були більше плітки або недоречні коментарі в спілкуванні*».

Позитивну відповідь на питання «*Чи траплялися у Вашому інтернет-спілкуванні неповажні коментарі?*» надали 55 % респондентів (32 особи). Мовними засобами реалізації агресії тут майбутні медійники визнали нецензурну лексику, образливі слова щодо зовнішності, часто висміювання, образи сім'ї, провокативні репліки щодо російсько-української війни, написані російською мовою. Зауважимо, що дослідження вербальної агресії в умовах реалій воєнного часу, зокрема особливості її реалізації в ЗМІ, переконують: використання різних способів мовної агресії в медіа негативно впливає на мовний смак і

⁶ Усі приклади подаємо зі збереженням авторської орфографії та пунктуації.

стратегії мовної поведінки особистості. Маркерами вербальної агресії на лексичному рівні науковці визначають нецензурну лексику, фамільярні звертання; на граматичному рівні – дієслівні форми 2-ої особи однини, слова з негативно оцінними суфіксами, спонукальні речення і риторичні запитання тощо [5, с. 23].

Значно менше у 27 % (16 осіб) усе ж траплялися випадки словесних погроз і залякувань в інтернет-спілкуванні, зокрема, *погрози самогубством, фізичною розправою, лайкою, загрозою життю*. Проте можемо констатувати зростання цього показника порівняно з попереднім анкетуванням: погроз і залякування як форм мовленнєвої агресії зазнали лише 16,4 % респондентів (здобувачі вищої освіти педагогічних спеціальностей).

Останнє запитання анкети стосувалося реакцій майбутніх медійників на мовленнєву агресію у віртуальній комунікації. Результати такі: 27 % респондентів (16 осіб), не вагаючись, блокують кіберкривдника, для убезпечення від агресії пропонують звернутися до кіберполіції або ж надіслати власникам (адміністраторам) соцмережі скаргу на користувача, який здійснює кіберцькування. 3 % (2 особи) зауважили, що варто повідомити батькам про вияви мовленнєвої агресії, якщо йдеться про неповнолітніх. Досить велика частка опитуваних, 52 % (30 осіб), ігнорують випадки цькування у віртуальному просторі. Важливо, що респонденти стурбовані цією проблемою, хоч і не демонструють цього кривднику та радять ігнорувати, проте рекомендують запобігати поширенню такого явища: *«Зabloкую, або подам 1000 скарг на цю людину і попрошу друзів, для того, щоб заблокували цю людину», «Я би їх ігнорувала. Або краще б подала скаргу», «Дивлячись на масштаби. Або не буду звертати увагу, або це будуть якісь серйозні випадки, то звернусь у відповідну службу»*.

Лише 3 % опитуваних (2 особи) зауважили, що їм іноді цікаво спостерігати за виявами вербальної агресії щодо себе. Така ж частка – 3 % – вважає, що реагувати потрібно якомога стриманіше, щоб змусити опонента засумніватись у власних інтелектуальних здібностях. Попри непопулярність таких реакцій на вербальне цькування серед учасників дослідження, на нашу думку, вони є чи не найбільш дієвими, адже залежно від психологічних особливостей кривдника, таке ставлення може мати зворотну дію, тобто суб'єкт кіберцькування стане об'єктом.

3 % (2 респонденти) вважають за доцільне діяти відповідно до ситуації *«...або не буду звертати увагу, або це будуть якісь серйозні випадки, то звернусь у відповідну службу»* або безпосередньо пояснити співрозмовнику, що спілкування в такій формі неприйнятне.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Становлення соціальних мереж як комунікативного простору сучасного інформаційного суспільства супроводжується зростанням проявів вербальної агресії, що зумовлено зниженням загального рівня розвитку людської культури, умовами воєнного часу, анонімністю спілкування.

Результати анкетування здобувачів вищої освіти спеціальності «Журналістика» щодо вербальної агресії як форми конфліктогенної мовленнєвої поведінки в соціальних мережах указують на потребу посилення роботи з майбутніми медійниками для формування вміння розпізнавати прояви насильства й адекватно реагувати на них: 41 % респондентів не має інформації про мовленнєву агресію, водночас 27 % учасників анкетування відчували кіберцькування щодо себе. З-поміж варіацій проявів мовленнєвої агресії виявлено таку ієрархію: неповажні коментарі (55 % респондентів), висміювання та глузування (35 %), погрози (залякування) (27 %).

Перспективу подальших досліджень убачаємо в продовженні збору емпіричного матеріалу щодо вияву мовленнєвої агресії у віртуальному спілкуванні та дослідженні варіацій кібербулінгу в освітньому середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксьонова В. І. Культурні парадигми глобалізації як феномен комунікативного розвитку суспільства. *Перспективи*. 2014. №3 (61). С. 6–12.
2. Атака тролів. Онлайн небезпеки для журналістів. *ЖМАМА*. URL: j-mama.imi.org.ua/article/ataka-troliv-onlajn-nebezpeky-dlya-zhurnalistiv-i6 (дата звернення: 06.10.2023).
3. Бедан В. Проблема кібербулінгу у молодіжному середовищі: теоретичний аналіз. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 1. С. 42–46.
4. Волошинович Н. Мовленнєва агресія в інтернет-комунікації/ *Актуальні питання іноземної філології*. 2016. № 4. С. 32–38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/akrif_2016_4_8 (дата звернення: 06.10.2023).
5. Вусик Г. Л. Вираження мовленнєвої агресії в українських масмедіа під час російсько-української війни. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2022. № 17. С. 23–27.
6. Гуз О. П. Особливості вираження вербальної агресії у масмедійному дискурсі. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна*. 2010. Вип. 13. С. 154–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuof_2010_13_28 (дата звернення: 06.10.2023).
7. Демощук М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства. *Психолог*. 2020. Вип. 6. С. 8–19.
8. Сльнікова Н. І. Лінгвістичні аспекти вивчення мовленнєвої агресії в українськомовному медіапросторі. *Філологія початку ХХІ сторіччя: традиції та новаторство : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ. Львів – Торунь, 30 вер.– 1 жовт. 2022 р.). м. Київ, Львів; Торунь, 2022. С. 116–120.
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 06.10.2023).
10. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського інформаційного простору. *Стратегічні пріоритети. Серія «Політика»*. 2016. № 4. С. 90–97. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/isakova.pdf>. (дата звернення: 06.10.2023).
11. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. Київ, 1996. 190 с.
12. Кондратенко Н. В. Вербальна агресія у спілкуванні в соціальних мережах: актуалізація етнічних гетеростереотипів. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26 (2). С. 227–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2019_26%28%29__29 (дата звернення: 06.10.2023).
13. Кухар Н. І. Вербальні вияви агресії в соціальних мережах (на матеріалі анкетування здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць*. 2023. Вип. 36. С. 99–106.
14. Лапа О. В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2013. Вип. 192(1). С. 291–298.
15. Летюча Л. Поняття «хейтинг» як вид віртуальної агресії: стереотипне уявлення мовної свідомості студентства. *Психолінгвістика в сучасному світі. Том 17 (2022). XVII Міжнародна науково-практична конференція «Психолінгвістика в сучасному світі – 2022»* (м. Переяслав, 15-16

грудня, 2022 р.) С. 63–68. URL: <https://doi.org/10.31470/2706-7904-2022-17-63-68>. (дата звернення: 06.10.2023).

16. Міхеєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. № 11(63). 2018. С. 247–251.

17. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Методичні рекомендації. Київ, 2014. 80 с.

18. Прищеп Г. «Мова ненависті» як лінгвістичний маркер «гібридної війни». *Психолінгвістика*. 2017. Вип. 22 (2). С. 98–112. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/35/24>. (дата звернення: 06.10.2023).

19. Сліпечка В. Д. Негатив у комунікації, чи маніпулятивні стратегії і тактики конфліктного спілкування: дослідницькі постулати і перспективи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 62. С. 163–166.

20. Фролова І. Є. Вербалізований конфлікт в контексті культури. *Вісник СумДУ*. 2006. № 11 (95). Т. 2. С. 77–82.

21. Храбан Т.Е., Самойленко К.О. Вербальна агресія як навмисна деструктивна поведінка в соціальних мережах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2017. Вип. 29 (2). С. 133–136.

22. Чекштуріна В. М. Соціокомунікаційний аналіз феномена мови ворожнечі в інтернет-середовищі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 4. С. 284–290.

23. Швелідзе Л.Д. Мовні засоби реалізації комунікативних стратегій у дискурсі соціальних мереж (на матеріалі української та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук. Вінниця, 2021. 22 с.

REFERENCES

1. Aksonova V. I. Kulturni paradyhmy hlobalizatsii yak fenomen komunikatyvnogo rozvytku suspilstva. *Perspektyvy*. 2014. №3 (61). S. 6–12.

2. Ataka troliv. Onlain nebezpeky dlia zhurnalistiv. JMAMA. URL: j-mama.imi.org.ua/article/ataka-troliv-onlajn-nebezpeky-dlya-zhurnalistiv-i6 (data zvernennia: 06.10.2023).

3. Bedan V. Problema kiberbulinhu u molodizhnomu seredovyschi: teoretychnyi analiz. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*. 2022. № 1. S. 42–46.

4. Voloshynovych N. Movlennieva ahresiia v internet-komunikatsii. *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii*. 2016. № 4. S. 32-38. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/akpif_2016_4_8 (data zvernennia: 06.10.2023).

5. Vusyk H. L. Vyrzhennia movlennievoi ahresii v ukrainskykh masmedia pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. 2022. № 17. S. 23–27.

6. Huz O. P. Osoblyvosti vyrazhennia verbalnoi ahresii u masmediinomu dyskursi. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»]. Ser.: Filolohichna*. 2010. Vyp. 13. S. 154–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2010_13_28. (data zvernennia: 06.10.2023).

7. Demoshchuk M. Na slovakh. Verbalna ahresiia yak forma psykholohichnoho nasylstva. *Psykholog*. 2020. Vyp. 6. S. 8–19.

8. Ielnikova N. I. Linhvistychni aspekty vyvchennia movlennievoi ahresii v ukrainskomovnomu mediaprostori // *Filolohiia pochatku XXI storichchia: tradytsii ta novatorstvo : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv. Lviv – Torun, 30 ver.– 1 zhovt. 2022 r.)*. Lviv; Torun, 2022. S. 116–120.

9. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu)». 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (data zvernennia: 06.10.2023).

10. Isakova T. O. Mova vorozhnechi yak problema ukrainskoho informatsiinoho prostoru. Stratehichni priorityty. Seriiia «Polityka». 2016. № 4. S. 90–97. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/isakova.pdf>. (data zvernennia: 06.10.2023).
11. Ishmuratov A. T. Konflikt i zghoda. Osnovy kohnityvnoi teorii konfliktiv. Kyiv, 1996. 190 s.
12. Kondratenko N.V. Verbalna ahresiia u spilkuванні v sotsialnykh merezhakh: aktualizatsiia etnichnykh heterostereotypiv. Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. 2019. Vyp. 26 (2). S. 227–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2019_26%282%29_29 (data zvernennia: 06.10.2023).
13. Kukhar N.I. Verbalni vyavy ahresii v sotsialnykh merezhakh (na materialy anketuvannia zdobuvachiv vyshchoi osvity pedahohichnykh spetsialnostei). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats.* 2023. Vyp. 36. S. 99–106.
14. Lapa O. V. Yavyshe kiberbulinhu yak sotsialno-pedahohichna problema virtualnoho spilkuвання suchasnykh ditei ta molodi. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia.* 2013. Vyp. 192(1). S. 291–298.
15. Letiucha L. Poniattia «kheitynh» yak vyd virtualnoi ahresii: stereotypne uiavlennia movnoi svidomosti studentstva // *Psykholinhvistyka v suchasnomu sviti.* Tom 17 (2022). XVII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Psykholinhvistyka v suchasnomu sviti – 2022» (m. Pereiaslav, 15-16 hrudnia, 2022 r.) S. 63–68. URL: <https://doi.org/10.31470/2706-7904-2022-17-63-68> (data zvernennia: 06.10.2023).
16. Mikheieva O. Yu., Korniienko M. M. Kiberbulinh yak sotsialno-pedahohichna problema. *Molodyi vchenyi.* № 11(63). 2018. S. 247–251.
17. Naidonova L.A. Kiberbulling abo ahresiia v interneti: sposoby rozpiznannia i zakhyst dytyny. *Metodychni rekomendatsii.* Kyiv, 2014. 80 s.
18. Pryshchepa H. «Mova nenavysti» yak linhvistychnyi marker «hibrydnoi viiny». *Psykholinhvistyka.* 2017. Vyp. 22 (2). S. 98–112. URL: <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/35/24> (data zvernennia: 06.10.2023).
19. Slipetska V. D. Nehatyv u komunikatsii, chy manipulyativni stratehii i taktyky konfliktnoho spilkuвання: doslidnytski postulaty i perspektyvy. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka.* 2012. Vyp. 62. S. 163–166.
20. Frolova I. Ye. Verbalizovanyi konflikt v konteksti kultury. *Visnyk SumDU.* 2006. № 11 (95). T. 2. S. 77–82.
21. Khraban T.E., Samoilenko K.O. Verbalna ahresiia yak navmysna destruktyvna povedinka v sotsialnykh merezhakh. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia Filolohiia.* 2017. Vyp. 29 (2). S. 133–136.
22. Chekshturina V. M. Sotsiokomunikatsiinyi analiz fenomena movy vorozhnechi v internet-seredovyshchi. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Filolohiia. Zhurnalistyka.* 2021. Tom 32 (71). № 4. S. 284–290.
23. Shvelidze L.D. Movni zasoby realizatsii komunikatyvnykh stratehii u dyskursi sotsialnykh merezh (na materialy ukrainskoi ta anhliiskoi mov) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata filol. nauk. Vinnytsia, 2021. 22 s.

Гандзюк Віталій Олександрович, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Gandziuk Vitaliy, Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Kukhar Nina, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 17.10.2023

Статтю прийнято до друку: 24.10.2023

УДК 811.161.2‘367:070(477):355.01((470+571):477)‘‘2014/...‘‘
DOI 10.31652/2521-1307-2023-37-120-130

СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ В МОВІ ВІТЧИЗНЯНИХ МАСМЕДІА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ Й СТРУКТУРИ

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

У статті окреслено специфіку функціонування найтиповіших синтаксичних одиниць у мові українських масмедіа періоду російсько-української війни. Закцентовано на аспектах оновлення їхнього змісту та структури. Простежено нові явища й тенденції у використанні головних членів речення, простих двоскладних та односкладних побудов, основних семантичних типів (словосполученнєвих та реченнєвих) вставлених одиниць, речень питальної модальності.

На найновішому ілюстративному матеріалі продемонстровано залежність вибору, змістового наповнення й структурування синтаксичних одиниць від комунікативно-прагматичних потреб: інтенцій журналіста, трансформацій в українському соціумі, потреб оновленої суспільної комунікації в умовах воєнного стану тощо. Установлено, що зміни й тенденції, які актуалізувалися в синтаксисі мови українських медійних текстів під впливом соціальних і комунікативно-прагматичних чинників, обставин воєнного часу посприяли оновленню композиційних та функційно-стилістичних прийомів подання матеріалу, зменшенню компонентного складу синтаксичних структур, іманентності вияву інтертекстуальності в заголовкових комплексах, що зумовлює образність, експресивізує виклад.

Ключові слова: синтаксична одиниця, член речення, просте двоскладне/односкладне речення, питальна модальність, вставлена одиниця, нова тенденція, інтертекстуальність, функційно-стилістичний вияв, комунікативно-прагматичні потреби, експресивний синтаксис, мова українських масмедіа.

SYNTAX UNITS IN THE LANGUAGE OF THE NATIVE MASS MEDIA DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: CONTENT AND STRUCTURE UPDATE

Inna Zavalniuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubunskyi State Pedagogical University

Ostrozshskoho St., 32, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: zavalniukinna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3993-9555

Introduction. *Today's strong and indomitable Ukraine needs quality media coverage of the life of Ukrainians during the Russian-Ukrainian war, which causes the pragmatization of this area. More and more actively, journalists resort to expressing their own "I" with subjectively determined intentions, to one-way speech situations with distant communicators, as well as to express contexts in order to express the presentation. Expressiveness becomes more noticeable at the level of syntax: in the specifics of the use of its units, in the features of sentence construction and their functioning in actual contexts and headings, in updating the content and structure of syntactic constructions. Syntax traditions of Ukrainian mass media, therefore, are influenced by non-linguistic factors (social, individual authorship, etc.) caused by the war and the world reaction to it.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the main trends in the stylistic use of syntactic units in the language of the Ukrainian mass media during the period of the Russian-Ukrainian war.*

The following tasks were set: a) to trace the main changes in the content and structural design of the syntactic units most used in the media text; b) to determine the functional load of the studied structures in the language of modern Ukrainian mass media; c) to outline the stylistic capacity of syntactic units in the language of the mass media, taking into account extralinguistic factors (journalist's intention, social need, time requirement, need for expressiveness, etc.).

Methods. *The main research methods were the descriptive and observational methods, which were used to differentiate the structural-semantic varieties of syntactic units, as well as the functional analysis method - to determine their stylistic load.*

Results. *Changes in the language of modern Ukrainian mass media primarily affect the semantic content of the main clauses. The names of institutions, organizations, authorities, positions, participants in military operations, developers of projects, users of services, names of actions, objects, etc., which are especially important today in the life of our country, which are caused by socio-economic and political transformations in Ukrainian society as well as the circumstances of an irresistible force – the Russian-Ukrainian war. In the role of the subject are proper names, which have a metonymized expression, function as well as actively, as a means of realizing the dynamics of the presentation, the principle of "direct speech" and, at the same time, talking about the context. There is a noticeable positive trend towards the active use in the language of the Ukrainian mass media of the period of the Russian-Ukrainian war of our native intertextual headings, composed of various types of simple and complex sentences. A tendency to*

actualization as headings of simple two-syllable sentences, which are used independently, without pretexts, is evidenced.

New phenomena have also been observed in the use of inserted units in the language of modern Ukrainian mass media. In particular, this is the method of deciphering nominative units, presenting them as inserted phrases in the original language; the use of information and reference inserted units that specify, specify, supplement, expand the opinion.

It is noticeable that the activation of expressive interrogative structures strung together in chains, which contributes to the expression of stylistics and aesthetics of the presentation in media texts, the creation of an emotional flavor, and the decoding of the author's intention.

New phenomena have also been observed in the use of inserted units in the language of modern Ukrainian mass media. In particular, this is the method of deciphering nominative units, presenting them as inserted phrases in the original language; the use of information and reference inserted units that specify, specify, supplement, expand the opinion.

Originality. *Syntax of the language of the Ukrainian mass media at the beginning of the 21st century has been researched quite fully: the figures of expressive syntax are described, the infrastructure of sentences of the journalistic style and the phenomenon of ellipsis in it are analyzed, a comprehensive analysis of syntactic units are carried out, and the integrability of media syntactic expressiveness is outlined. However, changes in the syntax of media texts continue: expression is replaced by a standard, verbosity is leveled by clarity of presentation, sentence structures are updated in the direction of simplification. That is why the analysis of some syntactic structures used in the language of mass media texts during the period of the Russian-Ukrainian war is relevant, considering their content and modification of the structure.*

Conclusion. *In the language of the Ukrainian press of the third decade of the XXI century there are noticeable changes and new trends in the stylistic coloring and functioning of syntactic units, caused by the influence of not only communicative and pragmatic factors, but also social, in particular, the circumstances of the martial law in Ukraine. A tendency to update the content of syntactic units, which acquire additional semantic and stylistic variations, is observed, which is represented in the ability to reproduce the subtlest shades of thought. Today, standard syntactic units prevail over expressive ones, and simple, uncomplicated sentences prevail over long, complicated ones. The component composition of syntactic constructions is simplified. The actualization of the phenomenon of intertextuality as an element of the culture of Ukrainian society in simple and complex syntactic constructions is traced.*

We see the prospect of further research in conducting a comparative analysis of the structure, semantics and functions of syntactic units used in the language of the Ukrainian mass media during the period of the Russian-Ukrainian war, in all-Ukrainian and regional publications.

Keywords: *syntactic unit, sentence member, simple bisyllabic/monosyllabic sentence, interrogative modality, inserted unit, new trend, intertextuality, functional-stylistic expression, communicative-pragmatic needs, expressive.*

Постановка проблеми. Сучасні українські масмедіа, швидко реагуючи на будь-які зміни, стають ретранслятором думок, позицій широкого загалу, а отже, відіграють істотну роль у розбудові української мови, формуванні її найбільш важливих тенденцій. Дослідники справедливо вважають, що «засоби масової комунікації – важливий сегмент буття сучасної людини» [16, с. 63], хоч наразі дещо звужується сфера впливу друкованих медіа, поступаючись перед інтернетовими виданнями як більш доступними медійними засобами, але в обох видах медіатекстів простежуємо динаміку мовних процесів і мовних ресурсів.

Унаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну відбулася не лише трансформація свідомості наших громадян, але й інтенсивні зрушення в системі сучасної української мови, представлений у медійній сфері передусім на лексико-семантичному й словотвірному рівнях. Словник медіа оновився, змінилися ключові слова епох, концепти. У мовлення широкого загалу ввійшли нові лексичні одиниці з військової, політичної сфер, а ті, що існували, набули нових стилістичних відтінків. Ці зміни досить помітні, яскраві, засвідчені вживанням нових чи оновлених за допомогою словотвірних формантів лексем на зразок: *русня, мопед, мінусувати, макронити, валяти шольца, забайрактарити, застінгерити* тощо. Ці та інші новоутворення, модифіковані процеси вживання слів свідчать про дотепність українського народу, незламний дух і прагнення до свободи.

Безумовно, сьогодення сильної та непоборної України потребує якісного відбиття в масмедіа життя українців під час російсько-української війни, що спричиняє прагматизацію цієї царини. Дедалі активніше журналісти вдаються до вияву власного «Я» із суб'єктивно зумовленими інтенціями, до односпрямованих мовленнєвих ситуацій із віддаленими комунікантами, а також до експресивізації контекстів задля увиразнення викладу. Як слушно зауважують Т. Євтушина, Л. Прокопенко, експресивність загалом є «сукупністю семантико-стилістичних ознак мовних одиниць, завдяки яким вона має змогу функціонувати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту висловлювання й адресата» [3, с. 296]. Експресивність стає помітнішою і на рівні синтаксису: у специфіці використання його одиниць, в особливостях конструювання речень і їхнього функціонування у власне контекстах та заголовках, в оновленні змісту й структури синтаксичних побудов. Як наслідок журналісти досягають реалізації медійними текстами двох функцій – інформативної та впливу на міркування читача чи слухача.

Традиції синтаксису українських масмедіа, отже, зазнають впливу позамовних чинників (соціальних, індивідуально-авторських тощо), спричинених війною і світовою реакцією на неї. Звісно, ці зміни не такі помітні, не одразу впадають в око, але вони є, про що і йтиметься далі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спостережено, що вже в другому десятиріччі XXI ст. українські масмедійні контексти стають дедалі більше комунікативно й прагматично зорієнтованими, оскільки журналісти прагнуть не лише інформувати, а й впливати на читацьку аудиторію через переконання, емоційні ноти в побудові та сприйнятті висловленого. «Поширення розмовної стихії, поглиблення явищ експресії та оцінності, збільшення впливу особистісного чинника» [6, с. 8], стилістична багатогранність, інтертекстуальність, інтимізація й діалогізація викладу стали тенденційними ознаками мови українських масмедіа.

Беззаперечно, що «нові трансформаційні процеси в українському суспільстві, які відбувалися до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, як-от: створення Національного антикорупційного бюро, запровадження електронного декларування, проведення податкової реформи, реформ судочинства, державного контролю, децентралізації, правоохоронних органів, оздоровлення банківської системи, створення системи електронних закупівель ProZorro, українізація ефіру та книжкового ринку тощо» [9, с. 109], істотно вплинули на тематику, зміст і мовне оформлення публікацій в українських медіа перших двох десятиріч XXI ст. Читач потребував не лише інформації з означених питань, а й коментарів, зіставлень, паралелей, закликів до спільних дій, міркувань. В арсеналі журналіста задля цього була низка різнорівневих мовних засобів, серед яких чільне місце посідали синтаксичні [9, с. 109].

Синтаксис мови українських масмедіа початку XXI ст. досліджено досить повно: описано фігури експресивного синтаксису, передусім явища парцеляції [4; 5; 6; 7; 10; 12; 14], проаналізовано інфраструктуру речень публіцистичного стилю та явища еліпсису в ньому [1; 2], здійснено комплексний аналіз синтаксичних одиниць [7], а також окреслено інтегративність медійної синтаксичної експресивності [3]. Проте зміни в синтаксисі медійних текстів тривають: експресію замінює стандарт, розлогість нівелюється чіткістю викладу, реченнєві структури оновлюються в бік спрощення, відбувається зменшення компонентного складу тощо.

У попередніх наших дослідженнях [6; 7; 8; 9] спростовано ідею про наднаціональну природу синтаксису, адже переконливо доведено, що в динамічній системі мови українських масмедіа синтаксис щораз-то активніше виявляє ознаки самотності, значною мірою репрезентує національні синтаксичні традиції: конструкцію речень, розподіл змістового навантаження між частинами речення, переважання тих чи тих синтаксичних засобів, що надає текстам яскравого національного колориту.

Синтаксичні засоби мови українських масмедіа періоду війни в Україні також зазнають трансформацій, компресії, актуалізації одних із них й обмеженого використання інших, що й потребує, на нашу думку, аналізу, зіставлень й узагальнень.

Мета і завдання статті. Мета статті – проаналізувати основні тенденції стилістичного використання синтаксичних одиниць у мові українських масмедіа періоду російсько-української війни.

Поставлено такі завдання:

- а) простежити основні зміни в змісті й структурному оформленні найуживаніших у медійних текстах синтаксичних одиниць;
- б) визначити функційне навантаження досліджуваних структур у мові сучасних українських масмедіа;
- в) окреслити стилістичну спроможність синтаксичних одиниць у мові засобів масової інформації з огляду на екстралінгвальні чинники (інтенцію журналіста, суспільну потребу, вимогу часу, потребу в експресивізації тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропоноване дослідження й отримані результати є невід’ємною частиною наукової теми кафедри української мови «Мовна параметрія українського національного дискурсу».

Зауважимо, що зміни в мові сучасних українських масмедіа торкаються передусім семантичного наповнення *головних членів речення*. Спостережено, що в мові засобів масової інформації попередніх двох десятиріч активно функціонували підмети на позначення осіб та груп осіб (частіше) сучасного політикуму, як-от: *депутат, урядовець, парламентар, активіст, посадовець, опозиціонер, соратник, лідер, фракція, парламент, електорат, опозиція, коаліція* тощо, особливо в період проведення парламентських виборів, а також представників інших галузей життєдіяльності сучасного суспільства – *журналіст, лікар, студент* тощо. Але життєві реалії вносять корективи, змінюються потреби, щось залишається, щось актуалізується нове. На передній план виходять назви установ, організацій, органів влади, посад, учасників воєнних дій, розробників проєктів, користувачів послуг, найменувань дій, предметів тощо, особливо важливих сьогодні в життєдіяльності нашої країни, які зумовлені соціально-економічними, політичними перетвореннями в українському суспільстві, а також обставинами непереборної сили – російсько-української війни. Пор.: *Рада Європейського Союзу запровадила дев’ятий пакет санкцій, спрямованих на посилення тиску на росію* (Україна молода, 21.12.2022, с. 2); *Верховна Рада схвалила так*

званий законопроект про десовєтизацію (Події тижня, 08–14.08.2023, с. 4); **ПриватБанк** упорався з «хмарним середовищем» за 45 днів... (Україна молода, 21.12.2022, с. 3); **ЗСУ** атакували військові об'єкти в окупованому Криму і ведуть інтенсивні бої по всій лінії фронту (Україна молода, 06.12.2023, с. 2); Днями **Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний** здійснив мрію черкаського підлітка Івана, сина військового (Україна молода, 21.12.2022, с. 2); **Міністр оборони США Ллойд Остін** відвідав Київ за два дні до засідання у форматі «Рамштайн» (Україна молода, 22.11.2023, с. 2); **Футурологи** підготували своє бачення того, який вигляд матимуть місячні матчі (Події тижня, 08–14.08.2023, с. 9); Будь-який **інтернет-користувач** знає, хто такі тролі (Події тижня, 31.10–06.11.2023, с. 10); **Волонтерство** – це добро, зроблене тихо, вчасно й з користю для інших (Вінниччина, 04.01.2023, с. 5); **Наша лінія оборони** на Запорізькому напрямку також доволі потужна, очевидної загрози я не бачу (Вінниччина, 14.12.2022, с. 2).

У ролі підмета так само активно функціонують власні назви, які мають метонімізований вияв, але не як стилістичні маркери «експресивної оцінки – урочистості, піднесеності, влучності» [7, с. 64], як це було в попередні дві десятиріччя, а як засіб реалізації динаміки викладу, принципу «мовлення напростець» і водночас орозмовлення контексту. Пор.: Певний час, до формування коаліції, **Польща** залишатиметься без нового уряду (Події тижня, 31.10–06.11.2023, с. 6); **І Китай, і США** борються за те, [щоб прийти до нового балансу в світі, зайнявши для себе вигідну позицію] (Україна молода, 15.11.2023, с. 5); **Ужгород** сказав: ні! (Україна молода, 22.11.2023, с. 4). У такий спосіб швидко інформують читача про реальні дії країн-партнерів, які багато допомагають у важкі для українців часи, а також виокремлюють міста України, називаючи конкретні дії людей – мешканців цих міст. Наприклад, столицю України вважають рівноправним партнером, який заслуговує на повагу й істотні кроки на шляху до євроінтеграції, що засвідчено в реченні-заголовку **Київ може стати головним реципієнтом фондів ЄС** (Події тижня, 31.10–06.11.2023, с. 7).

Варто зазначити, що донедавна, на жаль, і про це свого часу зауважувалося в дисертації [7], на шпальтах української преси початку ХХІ ст. було дуже мало іманентних українській мові різноструктурних інтертекстуальних вкраплень, переважали кальковані з мови країни-агресора на зразок: *Дали прикурити; О, спорте... Ти – допінг?; Коханню всі... покірні; Хто не встиг – той запізнився* [7, с. 56] (Але є ж іманентне: *Відстанеш годиною – не здоженеш родиною!* – І. 3.)

Приємно констатувати, що в цій царині є істотні зміни, помітно позитивну тенденцію до активного використання в мові українських масмедіа періоду російсько-української війни наших, рідних інтертекстуальних заголовків, скомпонованих із різних типів простих і складних речень. Напр.: популярна нині літературна ремінісценція **З нами правда, з нами Бог – Україна вистійть і переможе** (Сільські вісті, 24.08.2022, с. 2–3) і заголовок-відгомін поеми Т. Шевченка «Кавказ»: «Борітеся – поборете, вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава, і воля святая!»; **Не цурайтесь, брати мої, свого роду й коріння** (Сільські вісті, 17.08.2022, с. 2) і такі самі слова з пісні Ніни Шаварської «Українцям» у виконанні Станіслава Городинського; **Війна на зиму повернула** (Україна молода, 22.11.2023, с. 2) і відомі слова із пісні «Осіньне золото» (слова Д. Луценка, музика І. Шамо): «*Літа на зиму повернули, Пливають в осінній хмурості...*»; **Неопалима давнина** (Україна молода, 15.11.2023, с. 9) і фразеологізм біблійного походження «неопалима купина», що символізує стійкість, незнищенність, є символом безсмертя; дослівний заголовок-українське прислів'я **Дай на три дні – візьмеш злидні** (Україна молода, 06.12.2023, с. 2) та ін. Такі заголовки, скомпоновані з інтертекстуальних вкраплень чи цілісних відомих висловлень, є емоційними, такими, що

проникають у сферу людських переживань. Удаючись до використання різних форм вияву інтертекстуальності, журналісти активізують «креативний план інтелектуальної діяльності» читачів, упливають на їхній «мовленнєво-мисленнєвий розвиток, залучають до мовної творчості і мовної активності» [8, с. 205].

Проте маємо визнати, що через важкі обставини життя в умовах російсько-української війни оцінні, експресивні структури сьогодні поступаються перед типізованими структурами в ролі заголовків – здебільшого простими двоскладними та рідше – односкладними реченнями, або словосполученнями, які обов'язково поглиблюють свій зміст у лідах (передтекстах). Вони зрідка вирізняються особливим стилістичним забарвленням і слугують засобом окраси мовлення, як це спостерігаємо на прикладах: *Виснажені чорноземи хліба не дадуть* (Україна молода, 21.12.2022, с. 7); *А «хмари» плывуть, інформацію несуть* (Україна молода, 21.12.2022, с. 3).

Іменникові (субстантивні) словосполучення в ролі заголовків досить активні, ними рясніють сьогодні шпальти українських друкованих масмедіа. Специфікою їхнього функціонування й причиною активного використання є розглогість змісту, акумульована в лідові: заголовок інтригує – лід конкретизує, упливаючи на вибір читача. Пор.: (заголовок) **Прогресивні сходи**. Лід: *За підсумками групової стадії Єврокубків два вітчизняні футбольні клуби продовжать свої виступи на міжнародній арені* (Україна молода, 09.11.2022, с. 14); (заголовок) **Комерційне ухиляння**. Лід: *Воєнком вирішував питання призову за 2 тисячі 600 доларів* (Україна молода, 09.11.2022, с. 3); (заголовок) **Гарячий листопад**. Лід: *На сході та півдні країни ЗСУ влаштували ворогу справжнє пекло, тому рашисти пустили в хід усю міць своєї військової й пропагандистської машини* (Україна молода, 09.11.2022, с. 2); (заголовок) **Сезон стабільності**. Лід: *Українка Людмила Кіченюк у парі з латвійкою Остапенко зупинились за крок до фіналу на WTA Finals* (Україна молода, 09.11.2022, с. 14); (заголовок) **Перегони максималістів**. Лід: *«Дніпро-1» продовжує утримувати лідерство в чемпіонаті, а наставник «гірників» розмірковує над тим, як наздогнати конкурента* (Україна молода, 09.11.2022, с. 15).

Помітно тенденцію до актуалізації в ролі заголовків *простих двоскладних речень*, які вживають самостійно, без лідів. Пор.: *Президент України вручив орден «Золота Зірка» рідним полеглого Героя з Вінниччини* (Новини Вінниччини, 01.11.2023, с. 1); *У Вінниці учні ліцею № 3 передали для ЗСУ позашляховик* (Новини Вінниччини, 01.11.2023, с. 1); *Підприємець з Вінниччини змайстрував для ЗСУ пів сотні енергоефективних буржуйок* (Новини Вінниччини, 01.11.2023, с. 2); *Уся країна писала радіодиктант* (33-й канал, 01.11.2023, с. 6). Згадана тенденція до типізації, універсалізації синтаксичних побудов-заголовків зумовлена потребою допомогти читачеві в такий складний час зорієнтуватися у великому медійному просторі, обрати найголовніше й найцікавіше. Це своєрідний компас для читача, компонент текстової парадигми. І що прозорішим він буде, то ефективніше й легше зреалізовуватиме комунікативну мовленнєву функцію, слугуючи повідомленням про предмет інформації.

Спостерігаємо нові явища й у використанні *вставлених одиниць* у мові сучасних українських масмедіа. Зокрема, це прийом дешифрування номінативних одиниць, подання їх як вставлених словосполучень мовою оригіналу, напр.: *До групи, яка допомагає Україні переслідувати російських воєнних злочинців, увійшов і фонд «За справедливість» (Clooney Foundation for Justice), який шість років тому заснували актор Джордж Клуні та його дружина – юристка й адвокатка Амаль Клуні* (Україна молода, 09.11.2022, с. 6); *Ми працюємо з компанією, яка спеціалізується на тому, що називається OSINT (Open Source*

Intelligence) – дослідження на основі відкритих джерел інформації (Україна молода, 09.11.2022, с. 7); ...Потрібна спеціальна база даних, яка зберігає ланцюжки доказів (**Chain of custody**) (Україна молода, 09.11.2022, с. 7). За допомогою таких вставлень інформативного плану, поданих мовою оригіналу, журналісти створюють відчуття рівності (інтелектуальної, світоглядної, професійної) співрозмовників, доповнюючи базове речення відомостями, потрібними для реалізації належного спілкування, для більшої переконливості, і водночас вдало зреалізують функцію розширення інформаційного простору основного складу речення чи окремих його частин або слів, потреба в якій з'являється побіжно чи заплановано, але з однаковою настановою на створення інформаційного резонансу.

Вимогою часу зумовлено активізацію в медійних текстах інформаційно-довідкових вставлених одиниць, які конкретизують, уточнюють, доповнюють, розширюють думку, напр.: Рятувальники Вінниччини підтримують функціонування 35 стаціонарних та десяти мобільних пунктів (в обласному центрі вони розташовані на вул. Замостянській, 7 та на проспекті Космонавтів, 30) (Вінниччина, 30.11.2022, с. 1); Презентація списків відбудеться на новому книжковому ярмарку KyivBookFest (проспект Степана Бандери, 23, ТЦ «Gorodok Gallery» / Pochayna Event Hallm) 8 вересня о 14:00 (Україна молода, 06.09.2023, с. 13); Цього року в господарстві збільшили площі для вирощування овочевих та багатих культур (відвели під них третину своїх земель – 80 гектарів) не тільки для того, щоб заробити, а й щоб було чим поділитися з нашими оборонцями (Україна молода, 06.09.2023, с. 7); Так, варто додати фізичних вправ та світла, споживати більше омега-3 кислот (лосося, форелі, волоських горіхів тощо), частіше зустрічатися з друзями й робити щоденну десятихвилинну паузу для зосередження на власних почуттях (правило п'яти: смаку, зору, дотику, запаху і звуку) (Україна молода, 06.09.2023, с. 9). Як бачимо, перших два приклади викликані до життя потребою часу, інші реченнєві ілюстрації є більш звичними, типовими, використовуваними й дотепер. І ті, і ті вставлені структури сьогодні домінують над донедавна більш активними вставленими одиницями з оцінною семантикою.

Помітно нову тенденцію до актуалізації вставлених одиниць, які розшифровують нові назви, залучені до активного побутування внаслідок розширення контактів України зі світовим співтовариством. Напр.: Виставка «Miras. Спадіщина» втілюється в межах проекту ГО «Алем» «Сенси, що об'єднують», який реалізується за підтримки Швейцарії, що надається через SDS/ШАРС (Швейцарська агенція розвитку та співробітництва, Федеральний департамент закордонних справ Швейцарії) (Україна молода, 09.11.2022, с. 11).

Та все ж оцінні вставлені компоненти трапляються, бо процес експресивізації, орозмовлення, діалогізації медійного простору не зупинити, пор.: Починаючи з 14 грудня освітянська спільнота просто гуде (почитайте сторінки в соцмережах!) (Голос України, 20.12.2016, с. 3) і У цьому й полягало деструктивне завдання роздержавлення середньої та великої промисловостей – продати все, що продається, аби заробити все, що заробляється (у масштабах цілої країни!) (Вінниччина, 30.11.2022, с. 5). Як слушно зауважує В. Каленич, у «мові ЗМІ образні засоби функціонують сконденсовано, увиразнюють журналістське мовлення колоритністю, влучністю висловлення й імпліцитними характеристиками» [11, с. 86].

Маємо визнати, отже, що попри війну, українські журналісти сьогодні все одно зорієнтовані не на стереотип, а на індивідуалізацію власного вираження. Саме тому активним елементом їхнього авторського монологу в сучасних медійних текстах слугують експресивні синтаксичні конструкції, які мають емоційну спрямованість або слугують засобом логічного

підсилення виразності, образності. Серед таких синтаксичних структур активно вживаною є конструкція «запитання – відповідь», що утворює симбіозну композиційну єдність. Її особливість полягає в тому, що автор ставить запитання і сам на них відповідає, напр.: **Чи далеко до початку Третьої світової війни? Вона вже почалась. Ще у 2008 році, коли московські війська окупували Грузію** (Україна молода, 18.10.2023, с. 5); **Що там тепер? Десь пустка...** і так далі. **Чи надають вони робочі місця? Безумовно. І далі...** Конструкції «запитання – відповідь» є виразниками авторської модальності, дієвим емоційно-експресивним засобом. Така форма викладу матеріалу прийшла до нас із розмовного синтаксису ще на початку ХХ ст. і почала широко використовуватися в публіцистиці для пожвавлення розповіді й надання їй більшої сили впливу на читача. Це вияв синтаксичної експресії, який дослідники справедливо потрактовують як властивість синтаксичних форм підвищувати прагматичний потенціал висловлень, употужнюючи його лексичним значеннями елементів, що наповнюють ці синтаксичні форми [15, с. 18–19].

Останнім часом спостерігаємо ланцюги речень питальної модальності, розташовані після опорного висловлення – констатації факту. Такий спосіб структурування матеріалу, розміщення питальних побудов актуалізувався, очевидно, через потребу отримання відповіді передусім на болючі питання сьогодення, а також як спосіб зацікавлення читача, привернення його уваги до пошуку відповіді в пропонованій публікації. Пор.: **Застосування ЗСУ американських далекобійних ракет ATACMS стало несподіванкою як для українців, так і для окупантів. І тепер погляди всіх прикуті до Керченського (Кримського) мосту. Скільки ще він простійть після отримання Україною ATACMS? У якому обсязі його зараз використовують окупанти? І наскільки важливим для нас є його знищення найближчим часом?** (Події тижня, 31.10–06.11.2023, с. 6); **Живопис художниці відразу привертає увагу та врізається у пам'ять, немов різьблення у срібло: глибоко, контрастно. Хоча, здавалося б, що особливого в її пейзажах? У вигнутих деревах, написаних з натури у київському ботсаду імені Гришка, що похилились долу, немов стрункі гнучкі юнки у безкінечному танку по колу? У трояндах, чії пелюстки спалахують, немов фламінго пролетіли над щирими українськими луками?** (Україна молода, 18.10.2023, с. 6). Такі експресивні питальні структури, нанизані ланцюгами, увиразнюють стилістику й естетику викладу в медіатекстах, «створюють емоційний колорит, слугують декодуванню авторського задуму, що об'єктивує особливе сприймання тексту й більш ефективний вплив на свідомість читача» [11, с. 87].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. У мові української преси третього десятиріччя ХХІ ст. помітно зміни й нові тенденції в стилістичному забарвленні й функціонуванні синтаксичних одиниць, спричинені впливом не лише комунікативно-прагматичних чинників, а й соціальних, зокрема обставин воєнного стану в Україні. Спостережено тенденцію до оновлення змісту синтаксичних одиниць, які набувають додаткових значеннєвих та стилістичних варіацій, що репрезентовано в здатності відтворювати найтонші відтінки думки. Стандартні синтаксичні одиниці сьогодні переважають над експресивними, прості неускладнені речення – над розлогими ускладненими. Відбувається спрощення компонентного складу синтаксичних побудов.

Простежено актуалізацію феномена інтертекстуальності як елемента культури українського соціуму в простих та складних синтаксичних конструкціях. Джерелом цитації слугує здебільшого українська художня література та фольклор (поезія, пісенна творчість, прислів'я). Комунікативно-прагматичною домінантою функціонування реченнєвих структур з інтертекстуальними елементами стає свобода тлумачення й інтерпретацій.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в проведенні зіставного аналізу структури, семантики й функцій синтаксичних одиниць, уживаних у мові українських масмедіа періоду російсько-української війни, у всеукраїнських та регіональних виданнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богатько В. В. Явища еліпсису в мові сучасної української публіцистики: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Вінниця, 2005. 176 с.
2. Грицина В. І. Інфраструктура речень публіцистичного стилю: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Кривий Ріг, 2002. 171 с.
3. Євтушина Т., Прокопенко Л. Інтегративність медійної експресивності (на матеріалі заголовків газети «Чорноморські новини» періоду воєнного стану). *Modern ways of solving the problems of science in the world: The VI International Scientific and Practical Conference*, February 13– 15, 2023. Warsaw, Poland. P. 296–299.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наукова думка, 1982. 210 с.
5. Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій. *Лінгвістичні студії*: зб. наук праць. Донецьк, 2003. Вип. 11. Ч. I. С. 135–147.
6. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця: Нова Книга, 2009. 400 с.
7. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагматистичні функції: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2009. 462 с.
8. Завальнюк І. Я. Специфіка й форми вияву інтертекстуальності у заголовках газет Вінниччини. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*: зб. наук. праць Дрогобицького ДПУ ім. Івана Франка. Дрогобич, 2016. Вип. 38. С. 112–116.
9. Завальнюк І. Найновіші явища і тенденції у синтаксисі мови української газетної періодики. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects*: monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 108–115.
10. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Горлівка, 2007. 218 с.
11. Каленич В. Образність журналістського мовлення в регіональній пресі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: збірник наукових праць. Вінниця, 2023. Вип. 36. С. 84–91.
12. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2007. 186 с.
13. Конюхова Л. І. Явище парцеляції в мові сучасних засобів масової комунікації: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Львів, 1999. 174 с.
14. Марич С. М. Емоційно-експресивний синтаксис української мови: навч. посіб. Київ : НМК ВО, 1992. 80 с.
15. Мороз В. Я. Експресивний дискурс: синтаксичні засоби вираження: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 106 с.
16. Прокопчук Л., Богатько В. Регіональні інтернет-видання крізь призму чинних норм. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*: збірник наукових праць. Вінниця, 2022. Вип. 35. С. 61–69.

REFERENCES

1. Bohatko V. V. Yavyshcha elipsysu v movi suchasnoi ukrainskoi publitsystyky: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.01. Vinnytsia, 2005. 176 s.
2. Hrytsyna V. I. Infrastruktura rechen publitsystychnoho styliu: dys. ... kandydata. filol. nauk: 10.02.01. Kryvyi Rih, 2002. 171 s.

3. Ievtushyna T., Prokopenko L. Intehratyvnist mediinoi ekspresyvnosti (na materialy zaholovkiv hazety «Chornomorski novyny» periodu voiennoho stanu). *Modern ways of solving the problems of science in the world: The VI International Scientific and Practical Conference*, February 13–15, 2023. Warsaw. S. 296–299.
4. Iermolenko S. Ya. Syntaksys i stylistychna semantyka. Kyiv: Naukova dumka, 1982. 210 s.
5. Zahnitko A. Strukturni i semantychni riznovydy ukrainskykh syntaksychnykh innovatsii. *Linhvistychni studii: zb. nauk prats. Donetsk*, 2003. Vyp. 11. Ch. I. S. 135–147.
6. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI st.: funktsionalnyi i prahmalinhvistychnyi aspekty: monohrafiia. Vinnytsia: Nova Knyha, 2009. 400 s.
7. Zavalniuk I. Ya. Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI st.: struktura ta prahmastylistychni funktsii: dys. ... doktora filol. nauk: 10.02.01. Vinnytsia, 2009. 462 s.
8. Zavalniuk I. Ya. Spetsyfika y formy vyjavu intertekstualnosti u zaholovkakh hazet Vinnychchyny. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia «Filolohiia»*: zb. nauk. prats Drohobyskoho DPU im. Ivana Franka. Drohobych, 2016. Vyp. 38. S. 112–116.
9. Zavalniuk I. Nainovishi yavyshecha i tendentsii u syntaksysi movy ukrainskoi hazetnoi periodyky. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects*: monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 108–115.
10. Ivkova N. M. Fihury ekspresyvnogo syntaksysu v suchasniy publitsystychnii literaturi: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.01. Horlivka, 2007. 218 s.
11. Kalenych V. Obraznist zhurnalistskoho movlennia v rehionalnii presi. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia, 2023. Vyp. 36. S. 84–91.
12. Konoplenko N. A. Tekstotvirnyi potentsial partselovanykh konstruktssii : dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.01. Donetsk, 2007. 186 s.
13. Koniukhova L. I. Yavysheche partseliatsii v movi suchasnykh zasobiv masovoi komunikatsii: dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.01. Lviv, 1999. 174 s.
14. Marych S. M. Emotsiino-ekspresyvnyi syntaksys ukrainskoi movy: navch. posib. Kyiv: NMK VO, 1992. 80 s.
15. Moroz V. Ya. Ekspresyvnyi dyskurs: syntaksychni zasoby vyrazhennia: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD», 2017. 106 s.
16. Prokopchuk L., Bohatko V. Rehionalni internet-vydannia kriz pryzmu chynnykh norm. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia, 2022. Vyp. 35. S. 61–69.

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Zavalniuk Inna, Doctor of Pilological Sciences, Professor, the Dean of the Faculty of Philology and Journalism of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.11.2023

Статтю прийнято до друку: 13.11.2023

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)» входить до переліку фахових видань категорії «Б», у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (наказ МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.; додаток 5), ISSN 2521-1293, ICV 2020=57.19. Електронну версію журналу включено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського. Збірник проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus (IC), Google Scholar.

Збірник виходить двічі на рік – у червні та грудні.

Наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій друкуємо українською та англійською мовами.

Проблематика збірника

1. Актуальні питання теорії мови.
2. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.
3. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.
4. Лінгвістика тексту. Стилїстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць.
5. Мова сучасних ЗМІ.
6. Проблеми діалектології та ономастики.
7. Актуальні питання зіставної лінгвістики.
8. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.

Вимоги до змісту та оформлення статті

I. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ:

1. **Обсяг** відредагваної автором статті – від 8 сторінок основного тексту (від 15 000 друкованих знаків).

2. **Текст статті** має відповідати вимогам ДАКу України, згідно з яким обов'язковими є основні елементи: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі** (їх виокремлюють рубриками в підрядку до тексту).

3. Статтю супроводжують **анотація** українською мовою (середній обсяг анотації українською мовою – не менше як 500 друкованих знаків) та **Abstract** англійською мовою (не менше як 3000 друкованих знаків), де висвітлено актуальність, мету, завдання, результати та висновки дослідження. Якщо стаття англійською мовою, то вона супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків. Анотацію та Abstract супроводжують **ключові слова** (до 7 термінів чи терміносполук).

4. Наприкінці публікації подати **References** – список використаної літератури, транслітерованій латиницею (для транслітерації українського тексту варто користуватися офіційним електронним сервісом: <http://ukrlit.org/transliteratsiia>).

У статті рекомендуємо здійснювати покликання на публікації, розміщені в попередніх випусках збірника «Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія (мовознавство)». Архів випусків: (<https://sites.google.com/site/naukzapmovoynavstvo/arhiv-nomeriv>).

II. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

1. Формат аркуша А4; усі поля – 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів (література, анотації, Abstract, References – 12 кеглем), стиль «нормальний»

(«звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів.

2. Ілюстративний матеріал друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – *жирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках «...»; покликання на ілюстративне джерело – у круглих дужках (Т. Шевченко).

3. Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-); використання лапок лише такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок *і под., та ін.*, ініціали при прізвищах (напр., О. О. Гнатюк), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пропуск). Для уникнення невиправданих інтервалів потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

4. У тексті використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, то цитату оформлювати за зразком: «...“...”...»

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії наративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Покликання на наукові джерела в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, напр.: [4, с. 345; 7, с. 37–56].

7. Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати в круглих дужках, напр. (3, с. 15).

Послідовність структурних елементів статті:

- перший рядок – шифр УДК (звичайний шрифт, ліворуч);
- наступний рядок – назва статті (великі літери, напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – ім'я та прізвище автора (напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – назва закладу освіти, де працює або навчається автор (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – адреса закладу освіти (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – електронна адреса автора (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – номер автора ORCID iD (звичайний шрифт, по центру) (отримати його можна на сайті <https://ORCID.org/register>);
- через рядок – анотація українською мовою та ключові слова (не менше ніж 500 знаків);
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, Abstract) англійською мовою;
- через рядок – основний текст статті з виділеними напівжирним шрифтом у підборку до тексту обов'язковими елементами (див. п. І. 2);
- через рядок – **ЛІТЕРАТУРА**. Список літератури оформлювати з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Подавати в алфавітному порядку. Джерела ілюстративного матеріалу нумерувати окремо;
- наступний рядок – **ДЖЕРЕЛА, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ** (за потреби);
- через рядок – **References**;

- через рядок – інформація про автора: ПІБ повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи українською та англійською мовами.

III. ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 811.161.2373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У СКЛАДІ МЕТАФОРІ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Інна Холод

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

У статті проаналізовано елементи лексико-семантичного поля «час» ...

Ключові слова:

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE COMPOSITION OF METHAPORTS (AS EXEMPLIFIED IN LITERARY WORKS BY MYKHAILO STELMAKH)

Inna Holod

Vinnitsia National Agrarian University

Soniachna St., 3, Vinnytsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

Introduction. *The article analyzes ...*

Purpose.

Methods.

Results.

Originality.

Conclusion.

Keywords:

Текст статті ...

Постановка проблеми (у контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор.

Мета і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

11. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки: Мовознавство* / редкол.: Г. Л. Аркушин та ін. Луцьк, 2011. № 3. С. 98–102.
12. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
13. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 8. С. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (дата звернення: 10.08.2023).

REFERENCES

1. Huretska M. V. Leksyko-semantychne pole «rozdratuvannia». *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky: Movoznavstvo* / redkol.: H. L. Arkushyn ta in. Lutsk, 2011. № 3. S. 98–102.
2. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.
3. Dribniuk O. T. Funktsii metafory u publitsystychnomu styli. *Mova i kultura*. 2011. Vyp. 14, t. 8. S. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (data zvernennia: 10.08.2023).

Холод Інна Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Holod Inna, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

IV. УМОВИ ОПЛАТИ

Вартість друку покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, присвоєнням їм DOI, макетуванням та друком журналу. За пересилку збірника сплачує автор (під час отримання його у відділенні «Укрпошти» чи «Нової пошти»).

Оплата здійснюється на картку для виплат ПриватБанку лише після підтвердження редколегією прийняття статті до друку.

Одноосібні статті докторів наук друкуємо **безкоштовно**.

V. ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Редакційна колегія залишає за собою право на рецензування, редагування і відхилення статей. Статті, оформлені з порушенням вимог, не будуть розглянуті.

За зміст публікації, достовірність викладеної в ній інформації, дотримання автором принципів академічної доброчесності, а також за правильність перекладу та транслітерування відповідальність покладено на автора(ів).

Передрук матеріалів журналу – тільки з дозволу автора й редакції.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора(ів) на розміщення її електронного варіанта на сайті збірника та на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

Для опублікування статті потрібно надіслати на e-mail: **naukovizap@gmail.com** (Раднєвич Юлія Сергіївна, тел. 067-878-62-11) такі матеріали:

- 1) оформлену відповідно зазначених вимог статтю (**petrenko.doc**);
- 2) авторську довідку **українською та англійською мовами** (**petrenko_dovidka.doc**): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада,

назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и)), електронна адреса автора(ів)), поштова адреса чи відділення «Нової пошти», контактні телефони.

3) відсканований чек про оплату публікації (**petrenko_oplata.pdf**);

4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, засвідчену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня) (**petrenko_rez.doc**).

VI. КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)»,

вул. К. Острозького, 32, корп. 1, каб. 313, м. Вінниця, Україна, 21001.

Телефон: (0432) 27-55-89.

<https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo/> – сайт збірника, який містить: політику (мета та завдання) наукового видання; склад редакційної колегії; процедуру рецензування та дотримання редакційної етики; порядок оформлення та подання публікації для оприлюднення;

<http://www.vspu.edu.ua> – сайт університету, де в рубриці «Оголошення» розміщено інформаційний лист, а в рубриці «Наукова робота» – архів випусків збірника;

naukovizar@gmail.com – електронна адреса редколегії для надсилання матеріалів.

Контактні телефони:

(0432) 27-55-89 (деканат);

067 878-62-11 (Раднєвич Юлія Сергіївна – технічний редактор).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 37

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **І. Я. Завальнюк**
Заступник головного редактора – **І. В. Гороф'янюк**
Відповідальний секретар – **Л. В. Прокопчук**
Літературний редактор (англійська мова) – **І. Д. Забужанська**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку 20.12.2023 р.
Формат 60х84/8
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. ум. др. арк. 17.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Ресстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua